

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XXIII, 1972

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Vznik ZSSR a sovietska jazykoveda	105
Ivan Lekov: Edinstvo ot leksikalno i gramatično sádržžanie na slavjanskite časti na rečta i negovoto protivorečivo razvitie	107
Miroslav Grepl: Slovo ve větě	114
Jozef Mistrík: Dynamika lexikálnej a gramatickej zložky slova	119
Oldřich Leška: Gramatické invarianty a lexikální význam	122
Milka Ivić: O nekim sintaksičko-semantičkim konzekvencema leksičkog značenja imenica (na materijalu srpskohrvatskog jezika)	127
Zuzanna Topolińska: Semantyczne cechy dystynktywne zaimków słowiańskich	135
Krystyna Pisarkowa: Z problematyki tak zwanego czasownika posiłkowego (na przykładzie polskim)	142
Svetomir Ivančev: O vztahu lexikálních a gramatických příznaků v oblasti vidu	149
Ján Kačala: Spôsoby zmeny intenčnej hodnoty slovesa	153
Jan Kořenský: Funkce českých sloves <i>být</i> a <i>mít</i> ve větněsemantické struktuře „situace“ (state of affairs)	159
Karel Pala: Některé vztahy mezi významem a syntaktickými vlastnostmi českých sloves pohybu	169
Gejza Horák: Vecný pojem príznaku a jeho slovnodruhový korelát	177
Zdenka Rusínová: O adverbializaci předložkových výrazů	182
Klára Buzássyová: Príspevok ku vzťahu gramatického a lexikálneho významu slova	186
Marta Marsinová: Fázovosť ako konštitutívny princíp pri tvorení daktorých denominatívnych slovies	189

Rozhlady

Ella Sekaninová: Nové pohľady na kategóriu slovesného vidu	192
--	-----

Správy a posudky

Eugen Pauliny šesťdesiatročný. J. Horecký	198
Štefan Peciar šesťdesiatročný. J. Horecký	198
Panfilov, V. Z.: Vzaimootnošenie jazyka i myšlenija. J. Horecký	199
Vachek, J.: Dynamika fonologického systému súčasne spisovné češtiny. J. Horecký	201
Hjelmlev, L.: Jazyk. J. Ružička	203
Juhász, J.: Probleme der Interferenz. K. Buzássyová	204
Kunin, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). J. Mlacek	206
Martin Hattala. 1821 — 1903. [Zborník.] M. Marsinová	209
Etudes romanes de Brno. J. Škultéty	210

СОДЕРЖАНИЕ

Возникновение СССР и советское языкознание	105
Иван Леков: Единство лексического и грамматического значений в славянских языках и его противоречивое развитие	107
Мироslav Грепл: Слово в предложении	114
Йозеф Мистрик: Динамика лексического и грамматического компонентов слова	119
Олдржих Лешка: Грамматические инварианты и лексическое значение	122
Милка Ивич: О некоторых синтаксическо-семантических последствиях лексического значения имен существительных (на материале сербско-хорватского языка)	127
Зузанна - Тополинська: Семантические дифференциальные признаки местоимений в славянских языках	135
Кристина Писаркова: Некоторые проблемы так называемого вспомогательного глагола (на материале польского языка)	142
Светомир Иванчев: Об отношении лексических и грамматических признаков вида	149

VZNIK ZSSR A SOVIETSKA JAZYKOVEDA

Päťdesiate výročie vzniku mnohonárodného Zväzu sovietskych socialistických republík, ktoré si tento rok pripomína sovietsky ľud a s ním celé pokrokové ľudstvo, je významnou príležitosťou aj pre slovenských jazykovedcov zamyslieť sa nad touto svetodejinnou udalosťou, ktorá ako praktický dôsledok Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie rozhodla o socialistickom vývoji národov Sovietskeho zväzu a podstatne ovplyvnila súčasný a budúci politický vývoj celého sveta. Usporiadanie sovietskeho štátu na leninských zásadách dobrovoľnosti a rovnoprávnosti všetkých národov umožnilo odstrániť vzájomnú nedôveru medzi národmi zdedenú z minulosti, upevniť medzi nimi vzťahy priateľstva a vzájomnej pomoci a tým prekonať rozdiely v stupni spoločenského vývoja a v pomerne krátkom čase vybudovať socializmus.

V týchto mimoriadne priaznivých podmienkach sa rýchle rozvíjali národné kultúry a jazyky národov ZSSR a spolu s nimi aj sovietska jazykoveda. Vo svojom vývoji si sovietska jazykoveda zachováva dve charakteristické črty: tesnú spätosť s praktickými potrebami socialistických národov a sovietskej spoločnosti a cieľavedomé úsilie o vybudovanie ucelenej marxistickej teórie jazyka a jazykovednej metodológie na princípoch dialektického a historického materializmu a s tvorivým využitím výsledkov pokrokovej klasickej ruskej a celej svetovej jazykovedy.

V prvých desaťročiach po revolúcii usilovali sa sovietski jazykovedci vybudovať pevné teoretické a metodologické základy marxistickej jazykovedy. V početných diskusiách o tom, ako pristupovať k riešeniu tejto úlohy, uplatňovali sa rozličné mienky. Mnohí vedúci jazykovedci, ktorí boli odchovancami moskovskej alebo kazanskej jazykovednej školy, ako napr. V. A. Bogorodickij, G. A. Iljinskij, S. P. Obnorskij, A. M. Peškovskij, M. M. Pokrovskij, J. D. Polivanov, A. M. Seliščev, D. N. Ušakov a i., obhajovali tradičnej historicko-porovnávacej jazykovedy. S nimi polemizoval N. J. Marr a jeho stúpenci, ktorí úplne zavrholi tradičnú indoeurópsku jazykovedu a hlásali tzv. nové učenie o jazyku, založené na vulgarizácii marxistických princípov a na vulgárno-sociologickej koncepcii. I. I. Meščaninov, najpoprednejší žiak N. J. Marra, sa pokúšal o kompromisy medzi „novým učením“ a včerajšími tradičnými jazykovednými koncepciami. Na nové problémy upozornili diskusie o metóde synchronného opisu jazyka, o tzv. opisnej jazykovede v dvadsiatych rokoch a neskôr, korešpondujúce s vtedajším vývinom svetovej jazykovedy. Veľké zásluhy o rozvoj teoretického myslenia v sovietskej jazykovede si získal L. V. Ščerba a jeho početní priami a nepriami žiaci, ako bol V. V. Vinogradov a mn. i. Na začiatku päťdesiatych rokov — po diskusii, do ktorej zasiahol aj J. V. Stalin — sa ustálil názor, že marxistickú jazykovedu treba budovať na výsledkoch a pokrokových tradíciách celej doterajšej jazykovedy, pravda, s uplatnením princípov dialektického a historického materializmu.

Presadenie tejto zásady priviedlo sovietsku jazykovedu v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch k veľkému rozkvetu. Začali sa naplno rozvíjať mnohé metodické postupy od tradičnej historicko-porovnávacej jazykovedy cez metódu štruktúrneho

synchronného opisu jazyka a konfrontačnú, resp. kontrastívnu metódu po tzv. moderné metodické postupy, ako je transformačná gramatika, generatívny opis jazyka a matematicko-štatistické metódy. Prebiehajú diskusie o vzťahu „tradičných“ a „moderných“ metód v jazykovede. Prívrženci všetkých metodických postupov, pravdaže, vychádzajú zo základných princípov marxistickej jazykovedy, ktorá chápe jazyk ako nástroj myslenia, komunikácie a rozvoja spoločnosti.

Od r. 1952 má sovietska jazykoveda teoretický časopis *Voprosy jazykoznanija*. Vychádzajú mnohé zborníky teoretických prác z jednotlivých jazykovedných pracovísk a zborníky materiálov z vedeckých konferencií. Vydávajú sa diela popredných predstaviteľov klasickej ruskej a sovietskej jazykovedy, v ruskom preklade s kritickými komentármi vychádzajú práce vynikajúcich reprezentantov jednotlivých smerov staršej i súčasnej svetovej jazykovedy.

V posledných rokoch sa v sovietskej jazykovede opäť dostávajú do popredia filozofické a metodologické problémy, ako je vzťah jazyka a myslenia, problém znakovosti jazyka vo vzťahu k marxisticko-leninskej teórii poznania, vzťah deduktívnej a induktívnej metódy, úloha modelovania pri opise jazyka, aplikácia matematických metód a i. (Porov. napr. zborníky *Teoretičeskije problemy sovietskogo jazykoznanija 1968*, *Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija 1970* alebo knihu V. Z. Panfilova *Vzaimootnošenije jazyka i myšlenija 1971*.)

Naši jazykovedci pozorne sledujú teoretický vývin sovietskej jazykovedy a čerpajú z neho poučenie pre vlastnú prácu. Osvojujú si od sovietskych jazykovedcov filozofické a metodologické princípy marxistickej jazykovedy. Čím pevnejšie sa naša jazykoveda primkne k sovietskej, čím hlbšie a systematickejšie ju bude poznávať, tým vyššiu teoretickú úroveň dosiahne.

ЕДИНСТВО ОТ ЛЕКСИКАЛНО И ГРАМАТИЧНО СЪДЪРЖАНИЕ НА СЛАВЯНСКИТЕ ЧАСТИ НА РЕЧТА И НЕГОВОТО ПРОТИВОРЕЧИВО РАЗВИТИЕ*

ИВАН ЛЕКОВ (СОФИЯ)

При все че думата не е получила още своята общепризната дефиниция, всички са съгласни, че в нейното съдържание има два необходими компонента — лексически и граматически. Тяхното съдържание, обаче, е твърде различно и неустойчиво в разните части на речта и това обстоятелство, ако и наблюдавано, не е досега достатъчно изяснено със цел да се представят както системните негови страни, така и динамизма, който предизвиква отклонения, противоречия и класификационни затруднения.

Тук ще бъде предложен скромнен опит за доближаване до тая цел, със съзнанието, че нейното пълно осъществяване е още твърде далечно.

В общирната литература за лексико-граматичния характер на частите на речта има доста сполучливи, но също и противоречиви наблюдения и указания, които са синтезирани с критичен оглед в книгата на А. Е. Супрун *Части речи в русском языке* (1971). В съответния отдел на *Грамматика современного русского литературного языка* (1970) и в *Morfológia slovenského jazyka* (1966) лексическите и граматически свойства на думите са анализувани с необходимата пълнота и в съответствие с изискванията на съвременната езиковедска теория. Трябва да се напомни при това, че началото на по-новите схващания по въпроса се прояви в труда на В. В. Виноградов *Русский язык* (1947), а значителна стъпка към сис-

* V dňoch 22.—25. septembra 1971 konalo sa v spolupráci s Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach 6. pracovné zasadanie *Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov*. Prednesené príspevky sa týkali dvoch okruhov: 1. štruktúrne typy slovanskej vety a 2. vzťah medzi sémantickými a gramatickými vlastnosťami slova. (O prvom okruhu stručne informuje M. Marsinová v *Slovenskej reči*, 37, 1972, s. 104—107, o druhom okruhu J. Oravec v *Jazykovednom časopise*, 23, 1972, s. 103—104.) Príspevky z prvého okruhu (štruktúrne typy slovanskej vety) uverejňuje časopis *Slavica Slovaca*, 7, 1972, č. 3. Štúdie zaoberajúce sa vzťahom medzi sémantickými a gramatickými vlastnosťami slova prinášame v tomto čísle *Jazykovedného časopisu*. Recenzentom všetkých príspevkov je prof. dr. J. Ružička, DrSc., ktorý spolu s prof. M. Greplom pripravil pracovný program pre toto plénum.

темна синтеза на данните за състава на частите на речта и тяхната класификация направи В. Navránek (1960) в своята кратка, но ясна и целенасочена статия. (Срв. от най-новше работи Jodłowski, 1971.) От досегашния обзор на гледницата по засегнатия въпрос би могло да се установи като безспорно това, че частите на речта представят категория в движение (склонна към конверсии), вследствие на което техният брой се определя често потенциално и е свързан с разво­я на отделния език. Преобладаващо е мнението, че славянските езици притежават най-малко десет части на речта — глагол, съществително, прилагателно, числително, местоимение, наречие, предлог, частица, съюз, междуметие. Причастие­то е хибридна, глаголно-именна категория, а новата за славянските езици категория на състоянието не е засвидетелствувана самостоятелно във всички от тях.

Колебанието, което съпътствува опита да се определи точно съдържанието на частите на речта, се изразява в надценяване ту на лексикалното (у някои автори заменяно със семантично), ту на граматичното им свойство. Все пак, както ще проличи от анализа, по-близко до истината е вторият подстъп (към който се присъединяват напоследък съветските колеги А. А. Реформатский и А. А. Леонтьев). Но веднага възниква въпросът, кой метод за анализа на частите на речта е по-подходящ — морфологичният (защитаван от Г. О. Винокур), или синтактичният (за който се застъпи В. Н. Сидоров; срв. Супрун, ц.с., стр. 46).

В редица дискусии по характера на съдържанието на частите на речта (ЧР) се закрепил мнението, че те представят единство от лексикално и граматично (морфологично и синтактично) съдържание, или както се изрази Жирмунски „частите на речта са лексико-граматични класи от думи, разграничавани въз основа на сложното взаимодействие на разните лексико-семантически и граматични признаци”. (Супрун, пак там, стр. 60). Би трябвало обаче да се отстрани терминологически и по същество неяснотата и неточността на определението лексико-семантически. Известно е, че всяка част на речта представя клас от думи, характеризирани с обобщено значение, т.е. със своя обща семантика, а всяка конкретна дума в тоя клас има свое лексикално значение. В случая би могло да се напомним за успоредица с граматичното равнище, в което груповото граматично значение се представя от синтаксиса, а единичното — от морфологията. Не е за пренебрегване и познатият аргумент, че семантиката се отличава от лексиката, защото тя е присъща на всички значещие езикови равнища. И граматиката и семантична, както и лексиката, може би само в по-друга степен и вид. Както показва историята на славянските числителни имена, между граматика и лексика няма коренно противопоставяне (срв. пак там, стр. 73, 81, 89). Граматиката би могла да се разглежда като

систематизирана лексика, а лексиката (речникът) като алфабетизирана граматика.

Граматичното съдържание на частите на речта е двустепенно или двустранно — морфологическо и синтактическо. В някои *ЧР* двата компонента са свързани (напр. в падежната категория), в други изпъкват самостоятелно, предимно синтактичният.

В единството от лексикално и граматично съдържание се наблюдават и някои неизяснени страни. Според мене те повдигат следните въпроси:

1) Има ли производно-следствени връзки между двата компонента и притежават ли те обратимост?

2) Кой от двата компонента маркира в края на крайщата принадлежността към съответната част на речта?

3) Възможно ли е да се конструира вътрешно непротиворечива система (с евентуални подсистеми) на *ЧР*, като се вземат предвид съвпадежите и кръстосванията на критериите за разграничението на *ЧР*?

На първия въпрос би могло да се отговори утвърдително в смисъла, който подсказват фактите от разволя на други езикови категории, като напр. глаголният вид, който е произлязъл от лексическа основа, но се превръща в по-абстрактна граматическа категория.¹ А както е известно, съвсем не са редки и обратните случаи на лексикализация на граматически значения. По втория въпрос мнозинството от изследвачите сега са склонни да смятат, че предимство, активна роля притежава граматическият фактор. Той определя окончателно категорията части на речта. А това се дължи, както ще покаже анализата, на статистически предпоставки — количествено преобладаване на граматическия елемент.

Третият въпрос е най-сложен, защото е зависим от по-специална методика на разглеждане. Истина е, че систематизирането на *ЧР* се натъква на неудобството, което създава колебанието, кръстосването и хибридноста на техните признаци, както и на произтеклото от тези причини отсъствие на единствен, за всички валиден делителен критерий; но тъкмо това обстоятелство не е пречка за вероятно статистическо моделиране на тази така дълго обсъждана в теоретическото и практическо езикознание материя. Идеята за такъв опит, сполучливо подхвърлена от А. К. Супрун в цитуваната вече негова книга, би трябвало да намери повече привърженици и да се осъществи конкретно.

Според мене опитът може да се насочи към две главни цели: 1) При използване на старателния анализ и описание на фактите, извършен в академическата най-нова граматика на съвременния руски литературен

¹ Според Курилович (1962, стр. 6) първичните синтактични функции дължат своя произход на лексическите значения, преобразени в частите на речта. (Виж А. Е. Супрун, ц. с., стр. 91.)

език, да се набележи възможното числено съотношение на лексикални, лексикално-граматични и граматични елементи във всяка от условно разграничените десет *ЧР* в славянските езици като се състави и съответно сногче от *ДП* на всяка от тях; 2) Да се представи ясно градацията или йерархизацията на *ЧР* с оглед на така установеното съотношение между лексикално (*Л.*) и граматично (*Гр.*) съдържание и 3) Да се намерят и приложат основания за създаване по статистико-вероятностен метод с помощта на *ДП* на частите на речта на модели на централни и периферични системи на *ЧР* с оглед на тяхната статико-динамическа природа.

* * *

Съотношението между лексикално и граматично съдържание на пълнозначните *ЧР* — глагол, съществително, прилагателно, местоимение, числително и наречие — е усложнено от наличието на три съотносителни степени: общо категориално значение, лексико-граматическо и граматическо. Но ако общото категориално значение бихме разглеждали все още като не пълно граматическо,² а като лексико-граматическо, тогава при условие, че повечените числено признаци са присъщи поне на една от разновидностите на всяка отделна *ЧР*, ще се получи в низходяща градация следната картина:

Пълнозначни *ЧР*

	общо категориално значение	лексико-граматически <i>ДП</i>	граматически <i>ДП</i>
Глагол	1 (процесуалност)	2 (вид, род)	4 (лице, число, време, наклонение)
Прилагателно	1 (признаковост)	1 (род)	3 (падеж, число, степен за сравнение)
Местоимение	1 (заместителност)	1 (род)	3 (лице, число, падеж)
Съществително	1 (предметност)	1 (род)	2 (падеж, число)
Числително	1 (численост)	1 (род)	1 (падеж)
Наречие	1 (признаковост)		1 (степен за сравнение)

² Въпреки становището на руската академична граматика (стр. 302—304), гдето се изтъква, че във всяка *ЧР* съществува общо категориално значение, което е абстрахирано от частните лексически значения, напр. *процесуалност*, *предметност*, *признаковост* и др.

Заб. ДП в почти всички ЧР не са задължителни за всички варианти на ЧР,³ но статистическият образ е основан върху присъствието му поне в един вариант.

Непълнозначните (синсемантични) ЧР са характеризувани в академичната руска граматика като *полуграматични*, *полумлексикални* и *функционални (служебни)*. При всички свои прояви те са несамостоятелни. Това условие, според мене, вече предreshава тяхното обособяване в периферични системи.

Непълнозначни ЧР

Предлози	— с преобладаване на морфологически ДП
Съюзи	— с преобладаване на синтактически ДП
Частвици	— със смислови отсенки, свързани повече със синтаксиса
Междуметия	— изразители на допълнително емоционално, експресивно съдържание

* * *

Изводите са в полза на схващането, че ЧР са комплексни, нееднородни по характер с различно съотношение на лексикално и граматично съдържание, но с преобладаване на граматичния елемент. Найдобре това личи в категорията на глагола, а най-неизразително — при наречието. Без граматично оформяне не съществува ЧР. Съотношението между морфологично и синтактично качество на ЧР е явно в полза на синтактичното и в този случай се оправдава и твърдението на авторите на цитираната вече *Morfologija slovenskeho jazyka* (1966), че морфологическият критерий е по-малко важен в дефиницията на ЧР в сравнение с лексикалния и синтактичния (срв. стр. 32).

Вероятностният характер на разграничението между лексикално (*Л.*) и граматично (*Гр.*) съдържание се обуславя от наличието на лексико-граматични признаци в ЧР, които не могат да се отделят едни от други, така че не съществува чисто противопоставяне на *Л.* и *Гр.*, а (обективно взето) само на *Л. Гр.* и *Гр.* При това обаче, трябва да се има предвид, че общото категориално значение е по-близко до първия член на опозицията, отколкото до втория, което не е без значение за стабилността на самото противопоставяне.

* * *

Ако се приеме предположението, че съществува една централна система на ЧР (в славянските езици), тя би могла да бъде основана на преобладаващата опозиция между *Л. ДП* — *пълнозначност* — *непълнозначност*,

³ Които се движат най-вече в граници от две до седем.

пропорционално свързана с *Гр. ДП — флексивност — нефлексивност*, което означава, че признакът пълнозначност е съчетан по начало с флексивност, противоположният нему *непълнозначност с нефлексивност*.

Първата периферна система (или частична система) се основава на противоречиво съчетание на *пълнозначност с нефлексивност* и включва в себе си *наречието*, а втората — обратно на *непълнозначност с граматичност* (синтактичност) и се представя в по-ограничени рамки от *предлога*, а в по-широки вариации — от *съюза и частицата*.

Междуметията само потенциално могат да претендират за място в една от двете периферни системи, и то когато по конверсионен път са придобили предикативна синтактична функция.

Относно българския език, който като аналитичен има ограничена флексивност, приляга друга система на *ЧР*, в която *ДП флексивност* ще има участие само при две *периферични* противопоставяния — *относно глагола и личните местоимения*, но в замяна на това в централната система вм. *Гр. ДП флексивност — нефлексивност* ще стоят *Гр. ДП членуваност — нечленуваност*. И тъй централната система на *ЧР* в български ще се основава на преобладаващата опозиция на *Л. ДП пълнозначност — непълнозначност* в пропорционално съответствие с *Гр. ДП членуваност — нечленуваност*.

Една периферна система обратно ще съчетава (факултативно) пълнозначност с нечленуваност при *наречия и местоимения*, а друга — *пълнозначност с флексивност* (но без членуваност), както в другите славянски езици в категорията на *глагола*. Явно е, че признакът *членуваност* (определеност) е несъвместим с *флексивност*. В случая той играе ролята на компенсационен фактор, като замества флексивността.

Единството и съотношението на *Л.* и *Гр.* елементи в съдържанието на *ЧР* се наблюдава в предложените модели на основни системи, а постоянните вътрешни езикови противоречия, повод за конверсии (напр. при причастията) и непрестанен развой, се обхващат от допълнителни модели на периферични (частични) системи. По този начин само е възможно да се преодолее кръстоването на *ДП*, неизбежно в една единствена система на *ЧР*. Изобщо проличава, че понятието система при всички равнища включва в себе си и периферични системи или подсистеми. За това най-красноречиво говори фонологичното равнище.

Библиография

ВИНОГРАДОВ, В. В.: Русский язык. (Грамматическое учение о слове.) Москва-Ленинград, Государственное учебнопедагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР 1947. 784 стр.

Грамматика современного русского литературного языка. Ред. Н. Ю. Шведова. 1-ое изд. Москва, Издательство Наука 1970. 767 стр.

КУРИЛОВИЧ, Е.: Очерки по лингвистике. Сборник статей. Ред. В. А. Звегинцев. Москва, Издательство иностранной литературы 1962. 454 стр.

СУПРУН, А. Е.: Части речи в русском языке. 1-ое изд. Москва, Просвещение 1971. 166 стр.

HAVRÁNEK, B.: Řazení slovních druhů v mluvnici. In: Rusko-české studie. Věnováno prof. L. V. Kopeckému k pětadesátým narozeninám. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura. 2. Red. C. Bosák a i. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960, s. 465—470.

JODŁOWSKI, S.: Studia nad częściami mowy. 1. wyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972. 199 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

SLOVO VE VĚTĚ

MIROSLAV GREPL (Brno)

A. V našich vystoupeních, časově dost omezených, můžeme jen tezovitě a rámcově naznačit problematiku, která do našeho tematického okruhu patří. Případná konkretizace bude jistě věcí diskuse, ale především další pracovní náplně komise, která je nikoli příležitostným, ale trvalým orgánem Mezinárodního komitétu slavistů. Proto také tezovitost a programovost těchto vystoupení není závadou, ale spíš právě tím, co komise na svých odborných zasedáních od svých členů a pozvaných expertů potřebuje jako podněty pro svou další práci.

Řešení otázek slova ve větě má podle mého názoru dva základní aspekty: a) zkoumání vztahu mezi tzv. primárními a sekundárními funkcemi auto-sémantických slov ve větě; b) řešení vztahu mezi sémantickými třídami slov a syntaktickými strukturami. Oběma těmito aspektům bych chtěl v tomto příspěvku věnovat několik poznámek.

B. Je známo, že tzv. primární funkce slovních druhů ve větě je podmíněna jejich obecným slovnědruhovým významem. Podle toho tedy substantiva jakožto názvy substancí plní primární funkci subjektu a objektu, adjektiva jako názvy statických příznaků substancí funkci atributu, slovesa jako pojmenování příznaků dynamických funkci predikátu a adverbia označující příznaky příznaků funkci adverbialního určení. (Komárek, 1957, s. 48—49). Zájmena a číslovky z hlediska funkčního (syntaktického) osobitou kategorií nepředstavují: zájmena (včetně tzv. zájmenných příslovčí) zastupují jiné slovní druhy a číslovky (včetně číslovek základních) jsou skladebně adjektiva (Kopečný, 1953), kromě číslovek násobných (*dvakrát, třikrát*), které mají povahu syntaktického adverbia.

Slovní druhy však mohou plnit ve větě i jinou funkci než primární, a to tzv. funkci sekundární: substantiv se např. užívá v platnosti adverbialního určení nebo atributu, adjektiv ve funkci subjektu nebo objektu, adverbii ve funkci atributu atd. Mluví se v těchto případech o funkční transpozici slovních druhů. Podstatné však je to, že taková transpozice vytváří předpoklady k procesu slovnědruhového přehodnocování slovních druhů. V sekundární funkci sblízuje se totiž daný slovní druh s tím slovním druhem, který tuto funkci plní jako primární, a to nejen syntakticky (funkčně), ale i sé-

manticky. O tom svědčí fakt, že v transponované funkci je možno daný slovní druh nahradit (suplovat) tím slovním druhem, který tuto funkci plní jako primární. *Zpátky jsme cestovali snadno* × *Cesta zpátky byla snadná* || *Zpáteční cesta byla snadná*; *Myslel už na smrt* × *Vylekal se na smrt* || *Vylekal se smrtelně*; *Bál se psů* × *Slyšel štěkot psů* || *Slyšel psí štěkot* aj.

Funkční transpozice slovních druhů se však manifestují i formálně. Takové manifestace už signalizují, že se mění sama jejich slovnědruhovná podstata. Formální signalizace slovnědruhového přehodnocování slovních druhů je dvojí: morfologická a syntaktická. Mohli bychom mluvit o dvojí formě: morfologické a syntaktické.

V morfologické formě se sice transpozice slovních druhů projevuje zvláště markantně (srovnej např. vznik příslovečných zpřechek typu *nahore*, *dokonce*, *zrána*, *občas* jako důsledek užití substantiv v sekundární funkci adverbialního určení, nebo v čes. využití starší koncovky lok. sg. maskulin a neuter *e* (ě) v sekundární funkci adverbialní: *na jaře*, *na plotě*, *v autě* proti koncovce *-u tam*, kde týž pád substantiva plní primární funkci objektovou: *mluvili jsme o jaru*, *o plotu*, *o autu* aj.), ale nikoli obligátně. Často je tomu totiž na překážku morfologická struktura jazyka, např. fakt, že koncový foném brání zařazení daného slova do existujících paradigmatických typů. Tak tomu bylo např. v případě přehodnocení původního adnominálního genitivu osobního zájmena *jeho* v nominativ zájmena posesivního; z důvodů právě uvedených zůstávají tyto formy nesklonné, kdežto forma *její*, která je stejného původu, se skloňovat začala, protože tomu je morfologická struktura češtiny příznivá (srov. typ *jarní*). Avšak i posesivní *jeho* je morfologicky diferencováno od homonymní formy genitivu osobního zájmena *on*: v předložkových spojeních oba typy rozlišuje přítomnost nebo nepřítomnost konsonantu *ň* (srov. *od jeho otce* × *od něho*). Podobně se např. verbalizace citoslovce nejednou morfologicky manifestuje tím, že se k nim tvoří plurálové formy: *na* — *nate*; *marš* — *maršte*; *kuš* — *kušte* aj.

Avšak daleko důležitější jsou formální manifestace slovnědruhového přehodnocování sekundárně použitých slovních druhů v oblasti formy syntaktické. Je tomu tak proto, že v syntaktické formě se projevuje každá transpozice slovního druhu daleko citlivěji a pohotověji než v oblasti morfologické. Bylo by možno uvést množství různých formálních manifestací, které lze zahrnout do pojmu syntaktická forma. Zde však pro stručnost alespoň tři.

a) Přehodnocení původního adnominálního genitivu *jeho*, *jejích* v posesivní zájmeno (tedy v syntaktické adjektivum) se výrazně projevilo ve slovosledu: původní pospozice typu *bratr jeho* se změnila v antepozici *jeho bratr*, tedy v slovosledné schéma typické pro shodný adjektivní přívlástek.

b) Substantivum *moře* funguje v hovorové češtině také jako neurčitá

číslovka, tedy jako syntaktické adjektivum. V této funkci se projevuje tendence neskloňovat substantivum, nýbrž počítaný předmět, jak je to u numerativu běžné: *přišel k moři peněz*, ale také *přišel k moře penězům*.

c) V sekundární funkci adverbialního určení nelze často substantivum v předložkovém pádě dále syntakticky determinovat: *myslel na vlastní smrt* × *polekal se na smrt*; *vzpomínal na loňský podzim* × *vrátil se na podzim* apod.

Rozboru toho, co jsme nazvali syntaktickou formou a v čem se vždy nějak projevuje sekundární užití slovních druhů, nebyla dosud věnována taková systematická pozornost, jak by bylo třeba, ačkoli jde o sám proces slovnědruhových změn podmíněných funkčními transpozicemi. Spíše se hledělo na manifestace z oblasti formy morfologické. To vedlo nejednou i v polemikách k přečeňování morfologické formy v oblasti syntaxe, k morfologizování syntaxe (srov. známou diskusi mezi Fr. Kopečným a K. Svobodou o kvantitativním přívlastku a numerativu aj.).

C. Živou, aktuální problematikou současné lingvistiky se zdá být řešení vztahu mezi sémantickými třídami slov a syntaktickými strukturami. Jednou z důležitých otázek, které sem patří, je vliv lexikální sémantiky na možnost realizace jistých větných typů (vzorců). Její řešení předpokládá ovšem důkladné propracování sémantického třídění slov pomocí vhodného a výstižného sémantického metajazyka. K tomu už existují jisté teoretické předpoklady (Apresjan, 1967), i jejich konkrétní aplikace a modifikace, a to i pokud jde o lingvistiku československou. Výsledky ovšem zatím nemohou být definitivní. Je však možno, pokud jde o náš problém, vyslovit jisté, více méně oprávněné předpoklady.

Závislost realizace větné struktury na jejím lexikálním obsazení je podle našeho názoru v podstatě trojího druhu.

1. Determinujícím faktorem je sémantika slovesa, především přísudkového. Tak je tomu např. v českém jednočlenném bezagentním větném typu s vzorcem *VFimpers — Npraep*. V tomto větném vzorci mohou fungovat jen slovesa velmi omezeného sémantického okruhu, tj. slovesa typu *jíti, běžeti* (ovšem v posunutém významu), eventuálně jejich synonyma: *Jde (běží) o Petra; Na tom nesejde, nezáleží; K tomu už nedošlo; Došlo i na Petra* apod.

2. Rozhodujícím faktorem je jak sémantika přísudkového slovesa, tak i sémantika dalšího konstitutivního komponentu daného větného typu. Tak např. transformace aktivních konstrukcí v konstrukce deagentní s opisným pasivem jsou v podstatě možné jen v případech, kdy ve výchozí konstrukci je pozice subjektu obsazena substantivem se sémantickým příznakem aktivity a přísudkové sloveso patří přirozeně do sémantického okruhu sloves činnostních: *Ty květiny převážejí až z Holandska* → *Ty květiny jsou převáženy až z Holandska; Poslanci o tom už rozhodli* → *Už o tom bylo rozhodnuto* aj. Sémantický příznak aktivity avšak neimplikuje, že subjektové substantivum

východí struktury musí být nutně osobní, ba ani ne životné, srov.: *Výbor o tom už rozhodl* → *Bylo o tom už výborem (na výboru) rozhodnuto*.

Při transpozici východí agentní konstrukce v deagentní konstrukci s reflexivním tvarem slovesným přestává sémantika přísudkového slovesa hrát roli. Proto možné jsou v češtině transformace východích struktur nejen se slovesy činnostními (*Ty květiny se dovážejí až z Holandska; O tom se už rozhodlo*), ale i se slovesy stavovými, se slovesy pohybu aj.: *Lidé leželi i na zahradě* → *Leželo se i na zahradě; Pak jsme šli obvykle do kina* → *Pak se šlo obvykle do kina* aj. Sémantický příznak aktivity subjektového substantiva východí agentní konstrukce se však v obou typech transformací uplatňuje vždy jako relevantní. Proto je možná transformace věty *Lidé stáli i na zahradě* v deagentní konstrukci *Stálo se i na zahradě*, ale nikoli např. transformace věty *Stoly stály i na zahradě* #> **Stálo se i na zahradě*, ba dokonce ani věty *Krávy stály i na zahradě* #> **Stálo se i na zahradě*. Z téhož důvodu nelze jako transformaci agentnosti — deagentnosti chápat ani případy typu: *Traktory orají pole* → *Pole jsou orána traktory*, neboť jako eficienta děje v transformované konstrukci cítíme někoho s příznakem aktivity, kdežto instrumentál *traktory* má v této konstrukci evidentní funkci adverbialního určení nástroje (prostředku). O tom svědčí i fakt, že v češtině lze činitele děje vyjádřit jen v deagentní konstrukci s opisným pasivem (*Květiny byly převáženy organizátory výstavy až z Holandska*), ale nelze ho vyjádřit v deagentní konstrukci s reflexivní formou slovesnou (*Květiny se převázely až z Holandska*).

Na druhé straně však je i užití reflexivní formy slovesné v deagentních transformacích přece jen sémanticky determinováno. Je totiž do značné míry vázáno na taková slovesa, která vyjadřují děje (činnosti), jež subjekt věty nemůže realizovat sám na sobě, srov.: *Hledáme Petra* → *Hledá se Petr*. Naopak u takových činností, které může osoba realizovat sama na sobě, je užití reflexivní formy slovesné prakticky nemožné, neboť koliduje s reflexivním slovesem, srov.: *Umýváme Petra* || *Umývá se Petr*. K takové kolizi přirozeně nedochází tam, kde percipientem (pacientem) děje je substantivum bez sémantického příznaku aktivity, srov.: *Umývá se stůl, chodba*.

3. Realizace větného vzorce může být podmíněna jen sémantikou mimo-verbálních komponentů větného vzorce. Tak např. konstrukce s větným vzorcem $N_1^1 - VF - N_4^2 - ADV_{modi}$ realizovaná např. ve výpovědi typu *Bratr studoval matematiku dobře, rychle, správně, pečlivě, narychlo, špatně* není transformovatelná v deagentní typ, je-li obsazena jakýmkoli adverbium *modi*, nýbrž jen adverbium *modi* s hodnotícím, kvalifikujícím významem. Např.: *Matematika se bratrovi studovala dobře, rychle, špatně*, ale nikoli **Matematika se studovala bratrovi povrchně, pečlivě, narychlo*.

To však platí jen pro slovesa nedokonavá. Je-li přísudkové sloveso dokonavé, tj. obsahuje-li sémantický příznak uzavřenosti děje, nelze takovou

transformaci provést vůbec, tedy ani ne v těch případech, kdy ve výchozí struktuře je pozice *ADVmodi* obsazena adverbium s hodnotícím významem (*dobře, špatně, rychle* aj.). Srov.: *Bratr nastudoval matematiku dobře, špatně, rychle* → **Bratřovi se nastudovala matematika dobře, špatně, rychle*.

Naše příklady by bylo možno mnohonásobně rozhojnit, ale i tak ukazují na důležitost zkoumání vztahu mezi sémantickými vlastnostmi slov a syntaktickými strukturami, do nichž tyto sémantické třídy vstupují. Je zřejmé, že po důkladné a do hloubky jdoucí klasifikaci sémantických tříd slov (slovních druhů) bude třeba mnohé z toho, co dnes v rámci syntaktických struktur (větčných typů) považujeme za evidentní, korigovat nebo dále specifikovat.

Bibliografie

APRESJAN, Ju. D.: *Experimentalnoje issledovanie semantiki russkogo glagola*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1967. 250 s.

KOMÁREK, M.: K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů. In: *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Sborník projevů z konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků, která se konala 28. ledna až 2. února 1957 v Olomouci a Praze. Red. J. Bělič a i. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1957, s. 45—54.

KOPEČNÝ, Fr.: Kvantitativní přívlástek a určení míry. *Slovo a slovesnost*, 14, 1953, s. 115—121.

DYNAMIKA LEXIKÁLNEJ A GRAMATICKEJ ZLOŽKY SLOVA

JOZEF MISTRÍK (Bratislava)

Slovanské jazyky sú v podstate a prevažne flektívne. Cudzie typologické prvky v bulharčine a zriedkavejšie aj v ostatných jazykoch ich typologickú jednotu v princípe nenarúšajú. Ten fakt, že ide o homogénnu rodinu flektívnych jazykov stojacu svojimi vlastnosťami v protiklade s typologicky diametrálne odlišnými jazykmi umožňuje vzájomnou konfrontáciou identifikovať vyjadrovacie postupy zhodných kategórií. Aj pri sledovaní vzťahu lexikálnej a gramatickej zložky slova sa jeden z jazykových typov môže sledovať cez prizmu toho druhého, jeden typ môže slúžiť ako parametrický pri poznávaní toho druhého.

Pri skúmaní vzťahu lexikálnej a gramatickej zložky slova v slovanských jazykoch vyjdime z premisy, že gramatické kategórie, ktoré flektívny jazyk implikuje vo flexiách alebo ktoré aglutinačný jazyk vyjadruje pomocou mononymných morfém, že tie gramatické kategórie analytický jazyk vyjadruje pomocou osobitných lexikálnych prvkov. Keď odhliadneme od predložiek a spojok, ktoré ako slová v slovanských jazykoch sú nositeľmi gramatických funkcií, sú v analytických jazykoch ešte gramatické (syntaktické) zámená — napríklad vo francúzštine *je, tu* popri *moi, toi* —, ďalej sú to členy, pomocné slovesá — napríklad v španielčine *ser* popri *estar* —, potom pádové partikuly v angličtine atď. Všetko to sú prostriedky, ktoré v analytickom i flektívnom type sa zhodujú svojou funkciou, no odlišujú sa svojou jazykovou prirodzenosťou: flexia ako komplex stojí oproti slovám.

V štruktúrach jazykov teda popri slovách-nositeľoch lexikálnej sémantiky existujú slová-nositele gramatických funkcií. A rovnako slová-nositele lexikálnej i gramatickej zložky súčasne, totiž slová, ktoré sú schopné transformovať funkcie medzi pólmi gramatikum — lexikum. Slová-nositele lexikálnej i gramatickej zložky súčasne existujú vo flektívnych, slovanských jazykoch a to aj v langovej situácii, teoreticky stojac mimo textu. V slovanských jazykoch teda slovo je nositeľom potencií, ktoré sa v kontextovej situácii môžu realizovať alebo ako prvky lexikálneho alebo ako prvky gramatického charakteru.

V našom prípade je závažné a dôležité, či všetky slová sú potenciálnymi nositeľmi obidvoch zložiek, potom to, do akej miery je vzťah a pomer týchto

zložiek pohyblivý, ďalej to, či, prečo a kedy sa môže niektorá zložka explikovať a transformovať z jednej jazykovej roviny do tej druhej.

Uplatňovanie a fungovanie slov v slovanskej vete ukazuje, že konštrukčne schopné sú všetky, všetky sú potenciálnymi nositeľmi gramatickej zložky, aj keď ich gramatická potencia je odstupňovaná: pomocné slová sú iba gramatické, a tie majú v jazyku najväčší výskyt; po pomocných slovách nasledujú slovesá ako nositele najväčšieho počtu kategórií a aj svojím výskytom stojace za pomocnými slovami; konečne sú mená, ktoré sú potenciálnymi nositeľmi najmenšieho počtu kategórií a aj svojím výskytom sú zaradené na konci. Pokiaľ ide o lexikálno sémantickú zložku v slove, tá tu existuje v obrátenom pomere: v gramatických slovách je nulová a v slovesách má menšiu silu než v menách. To platí vo všeobecnosti pre langovú situáciu.

V konkrétnom texte je realizácia — alebo ešte presnejšie — uvedomovanie gramatickej a lexikálnej zložky slova v permanentnom pohybe, no v zákonitom vzťahu: keď sa viac angažuje gramatická zložka slova, zatláča alebo zastiera sa tá druhá jeho zložka a naopak. Vzťah medzi týmito zložkami je nepriamy a ich súčet je kvantitatívne konštantný. Doložiť možno túto zákonitosť jednak poukazom na rekurentné slová, ktorých lexikálna informačná hodnota v texte je veľmi nízka, až nulová, oproti ich vysokej angažovanosti v rovine gramatickej. A jednak to možno doložiť poukazom na mená-termíny, pri ktorých je situácia obrátená. Uvedme ako príklad vedecký text, v ktorom sa slovesný čas i osoba anulujú (na gnómický čas, na autorský plurál), ustupujúc tak sile lexikálnej zložky. Gramatickú zložku rovnako vytláčajú aj enumeratívne konštrukcie a schematickosť konštrukcií v takýchto textoch. Uvoľnenie sily lexikálnej zložky vo vedeckom texte potvrdzuje aj vysoká frekvencia prídavných a prechodníkov, ktoré sa gramaticky javia ako relatívne irelevantné. Rekurentné slová, napríklad enklitické zámená, aj svojou tvarovou supletívnosťou signalizujú exponovanosť svojho tvaru vo vete alebo v texte — pravdaže, oproti termínom a slovesám, ktoré sú svojím stereotypným tvarom nenápadné.

Dynamicnosť oboch zložiek súvisí najmä s aktuálnym členením vety a so zdôrazňovaním jednotky vo vete alebo v texte. V prvej časti je veta gravitná gramaticky, v druhej je gravitná lexikálne. Vo vzrušenej výpovedi, keď je veľký dôraz na lexikálnej zložke, gramatická zložka sa mimovoľne vypúšťa. Je to napríklad v dôraznom príkaze vyjadrenom infinitívom, vo vytýčenom vetnom člene, keď deiktická zložka nekongruuje s mennou zložkou a v prípadoch, keď vznikajú v hovorených výpovediach anakolúty.

Slovanské slovo chápeme teda ako komplex v podstate rovnorodých prvkov, z ktorých v konkrétnej jazykovej situácii jedny sa realizujú ako lexiká a druhé ako gramatiká. Ich vzťah ako lexiká alebo gramatik je komplementárny a pomer nepriamy. Uplatniac východiskovú premisu analytických jazykov chápeme

rovnorodosť týchto prvkov tak, ako sa chápe rovnorodosť elektrónov v atóme, ktoré migráciou môžu meniť hodnotu hmoty.

Je tu však ešte jedna vec, ktorá je závažná v porovnaní slovanských jazykov s analytickými; že sa totiž takzvaná gramatická zložka v slovanských jazykoch môže explikovať alebo rozkladať. Explikáciou alebo rozkladom tejto zložky sa nemusí meniť flexia. To by značilo, že pri vynímaní tejto zložky vzniká v slovanských jazykoch redundancia; totiž vyňatá a lexikalizovaná kategória sa ešte opakuje aj vo flexii. Napríklad: *píšem* oproti *ja píšem* alebo *ja teraz píšem* a oproti napríklad anglickému tvaru, v ktorom je explikovanosť osoby a tvaru obligátna; alebo *človek* oproti *jeden človek*. To sú prípady, ktoré sa v analytických jazykoch vyjadrujú len raz. Prípady explikácie gramatických kategórií, a tým redundancie, prechádzajú do funkcie štýlém. Vynímaním gramatických kategórií sa však mení aj hodnota plnovýznamového slova, v ktorej sa ony potom znova opakujú: váha sa presúva na lexikalizovanú kategóriu, čím sa posilňuje lexikálna zložka plnovýznamového slova. Vynímanie a explikácia v slovanských jazykoch značí oslabovanie gramatickej a posilňovanie lexikálno-sémantickej zložky vyjadrovania.

Je teda vzťah lexikálnej a gramatickej zložky slova v slovanských jazykoch niečím špecifickým? Možnosti fluktuácie a kolísanie v sile hovoria, že vzťah a pomer týchto zložiek je tu špecifikum. Gramatická zložka, ktorá je potenciálne prítomná v každom slove, je iniciatívnejšia, lexikálna je pasívnejšia. Ich príležitostná existencia im vtlačá charakter dynamickosti. Ich dynamickosť je príznaková vzájomným vyrovnávaním a konštantnosťou súčtu ich intenzít. Pohyblivosť v ich zaangažovanosti sa realizuje až v konkrétnej vete. V povrchovej štruktúre sa vidia a chápu ako dve semiotiká, avšak v hĺbkovej štruktúre sa cítia ako prvky jedného radu a rodu. Len preto je možné ich vzájomné striedanie, dopĺňanie a suplovanie. Pomer týchto dvoch zložiek v slovanských jazykoch sa diametrálne odlišuje od situácie v neflektívnych typoch. Preto problematiku slovanských gramatík nemožno izolovať od problematiky ich lexík. Čím hlbšia je analýza, tým výraznejšie vystupuje do popredia ich symbióza.

GRAMATICKÉ INVARIANTY A LEXIKÁLNÍ VÝZNAM

OLDŘICH LEŠKA (Praha)

1. V jazykovědě se tradičně věnovala — a to plným právem — největší pozornost dvěma složkám jazykové stavby: fonologii a gramatické morfologii. Výsledky, kterých bylo dosaženo, však nejsou stejné. Ve fonologii dnes existuje několik soustav různých co do pojetí, propracovaný soubor technik fonologického rozboru a více méně ustálené způsoby a prostředky popisu jednotek fonologického plánu a jejich vztahů; v gramatické morfologii byly nejexaktněji propracovány techniky rozboru výrazového plánu, kdežto sémantický popis gramatických kategorií a charakteristika jejich funkcí jsou stále ještě v počátcích. Význam této oblasti jazykovědného zkoumání — které po nesmělých starších pokusech (např. K. Aksakov, 1890) přineslo nejvýznamnější výsledky v jazykovědě meziválečné — s nástupem poválečné formální jazykovědy nejen neklesá, nýbrž spíše vzrůstá. Do generativní gramatiky byla v jisté formě inkorporována nejen fonologie, nýbrž i složka lexikálně sémantická, která rozvíjí Hjelmslevovu myšlenku popisovat lexikální významy pomocí „obsahových figur“ (Hjelmslev, 1969, s. 41 n., 70 n.), tj. v podstatě sémantických distinktivních rysů; postupně si hledá místo v tomto systému i sémantika gramatická. Bez sémantiky gramatické a bez sémantiky v širokém slova smyslu není jazykový popis úplný. Problém invariantů zůstává tedy v kontextu moderní lingvistiky aktuálním problémem a jejich studium bude záležitostí klasické strukturní lingvistiky alespoň potud, pokud se v jistém formálním systému nepodaří náležitě postihnout paradigmatické souvislosti, např. v podobě motivů výběru (selektivních motivů) z možností daných paradigmatickou řadou.

Dalším stupněm by mohl být popis selektivního procesu, který by zavedl do modelu jazykového popisu statistický živel a spojil jej se složkou formulovanou algebraicky. Již z tohoto náznaku perspektiv možného vývoje generativní gramatiky si lze jasně představit kontury nového celistvého popisu jazykové struktury. Je samozřejmé, že v tomto novém rámci by algebraická složka doznala podstatných změn.

2. Studium invariantních gramatických významů nezahrnuje jen stanovení jejich relevantních významových rysů, nýbrž také rozbor jejich vztahů k jiným jazykovým rovinám.

2.1. Primární funkcí gramatických kategorií vzhledem k lexikálnímu plánu je funkce abstraktní kategorializace, tj. vytváření (formování) obecných kategoriálních významů. Tak např. kategorie substantiálnosti — kategorie elementární z hlediska nelingvistického — je z hlediska jazykového kategorií složenou, syntetickou, konstruovanou dílčími kategoriemi elementárními, a to kategorií počitatelnosti (danou opozicí singulár :: plurál), pádu (hlavní distinktivní rysy pádu — zaměřenost, objemovost, periférnost — zřetelně indikují samostatnost podstaty, k níž se pád váže) a rodu v širokém slova smyslu (tj. opozicí anim. :: inanim. i opozicí vlastního rodu jmenného).

2.11. Kategorie rodu vyžaduje přitom několik doplňujících poznámek, které také ukáží některé zajímavé souvislosti mezi plánem gramatickým a lexikálním. Kategorie rodu je kategorií inherentní substantivnímu kmeni; rod je složkou významové struktury základu, základového morfému, je jeho sémantickým komponentem. Tento výklad podal již před válkou V. Skalička (1937); jeho interpretace má důležité implikace typologické: rod je inkompatibilní s monosématickou strukturou morfému, jazyky aglutinativní rod nemají.

Kategorie rodu je vytvářena — jak ukázal pro ruštinu ve své významné knize E. Stankiewicz (1968 a,s. 18n.; 1968 b) — těmito opozicemi:

neutrum :: (femininum :: maskulinum),

příčemž neutrum je příznakové „neutrum“ (neodkazuje (!) k diferencím přirozeného rodu) proti v tomto smyslu nepříznačným femininu a maskulinu, z nichž je femininum příznakové (nevztahuje se (!) k přirozenému rodu mužskému) proti nepříznačovému maskulinu. Tyto vztahy dobře ilustruje kongruence v češtině typu *veselí chlapci a dívky, mladé ženy a děvčata*, kde se tvar adjektiva řídí podle rodově nepříznačového členu koordinačního spojení.

Jednoznačně je rod reflektován v adjektivní kongruenci, různě je rodové séma korelováno s typem substantivního paradigmatu.¹ V češtině je tento poměr v zásadě symetrický, v ruštině je asymetrický; ruština této asymetrie dokonale využívá k expresivní charakteristice²: maskulina typu *malčička, plaksa, nosiče, domiško* zdůrazňují expresivní charakter odvozovacího typu kontrastem inherentního rodu s flekčním zařazením (jména životná *malčička, plaksa* podle očekávání kontrastují inherentní rod s flexí, která normálně charakterizuje rodově příznaková feminina — životná jména jsou v ruštině buď maskulina nebo feminina; neživotná *nosiče, domiško* kontrastují inherentní rod základu s flexí charakterizující rodově příznakové neutrum —

¹ V angličtině je jmenný rod — ovšem jinak organizovaný — záležitostí jen lexikální inherence a projevuje se také jen v lexikálním plánu (pronominalizaci interpretujeme jako záležitost substituce na úrovni lexikálně textové: *Marilyn — she; she has a daughter — her daughter*).

² Mimo kategorii expresiv stojí několik málo lexikálních jednotek.

neutra jsou neživotná). Ve všech těchto případech je asymetrie vybudována na stejném principu kontrastu nepříznačového rodu inherentního (*etot domiško, durnoj malčiška*) s flexí charakteristickou pro příznakové členy rodového kontrastu. Na stejném principu budují mužská hypokoristika typu *Petja, Vanja*.³ Stejný princip kontrastu nacházíme i v češtině — ovšem v rovině syntagmatické — v případech typu *kluk zlobivá, chlap protivná*.

Substantiva typu *vrač* jsou naopak prostě maskulina, i když označují osoby ženské; případy typu *vrač skazala* nejsou s tím v rozporu: jak správně vykládá nová ruská akademická gramatika, mezi podmětem a přísudkem nejde o shodu, nýbrž o formální afinitu dvou větných členů,⁴ v případě adjektivní (nebo pronominální) kongruence jde o formální vztah mezi adjektivem (pronominem) a substantivem (*ona chorošij vrač; ona tot samyj vrač, kotoryj...*).

Tato povaha substantivního rodu je podstatný rys, který odlišuje podstatné jména od adjektiv a gramatických náležitostí zájmen. Adjektiva jsou inherentně bezrodá, a proto jsou všechny tři rody součástí jejich paradigmatu. Rodové koncovky nejsou snad jen pouhou záležitostí kongruence adjektiv, i když toto je jejich podstatnou funkcí; mají svůj význam, jak ukazují možnosti substantivního, absolutního užití adjektiv (*plennyj, kladovaja, naružnoje*). Trojrodost (trojvýchodnost) adjektiv je podstatnou složkou jejich kategoriálního půdorysu, je jazykovou formou akcidence, kategorie vlastnosti připisované samostatné substanci. Zájmena neznají buď rod vůbec (*ja, ty*), nebo jsou adjektivní povahy (*tot, kakoj*), anebo je trojrodost záležitostí pronominalizační funkce (*on, ona, ono*); zájmeno *kto* je osobní (v opozici *čto*) a predikát, který se k němu vztahuje, má podle očekávání nepříznačový tvar mužský.

Podobnou inherentní kategorií — jako je rod substantiv — je zřejmě intence u sloves. Studie vycházející z idejí E. Paulinyho jistě dokreslí důležité souvislosti mezi touto kategorií a kategorií pádu k tomu, co již E. Pauliny o tom řekl. — Mezi kategorie lexikální povahy se někdy počítají i zájmena. Zdá se, že jsou dobré důvody, abychom počítali zájmennost mezi gramatické kategorie; to, že existují zájmena substantivní, adjektivní, adverbiální ap., lze považovat jen za vedlejší záležitost jejich vnějšího ztvárnění.

Tyto poznámky jistě dostatečně naznačily kategorializační interně jazykovou funkci gramatických významů.

³ Formální a obsahová struktura expresivních obměn ženských hypokoristik typu *Sašok, Manek, Sončik* je odlišná; je konstruována dvojitým kontrastem: jednak se střetává femininum výchozího hypokoristika *Saša, Manja, Sonja* s charakteristicky mužskými příponami *-ok, -ik*, (konstituční kontrast), jednak kontrastuje aktuální jazyková forma (*milyj Manek*) s denotátem z třídy jinak jazykově korelované s femininem (referenční kontrast).

⁴ Doposud chybí vhodný termín; uvedená gramatika mluví o „formálním přizpůsobení“ (formalnoje upodobenje), o „koordinaci“ obou větných členů (viz. Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, 1970, s. 548 n.).

2.2. Poměr jazykově formovaného kategoriálního půdorysu (kategoriálního významu) k vlastnímu obsahu lexikálnímu je v zásadě dvojitý:

symetrický (*stol, sobaka, pesok*),
asymetrický (*čern, beg*).

Asymetrie je projevem zásadní autonomie plánu gramatického a vlastního plánu lexikálního. V některých jazycích, jako je např. angličtina, je kontrast lexikálního významu s gramatickým zařazením a krátké spojení mezi nimi (*a blank check, a blank in my memory; the blackmail, to blackmail; the shoulder, to shoulder*) důležitým a nápadným rysem jazykové stavby. (Mluvívá se tu o konverzi, ač to není příliš šťastný termín.) Na asymetrii budují komplexní kategorie tvarotvorné (*delajuščij, sdelannyj*) a slovotvorné (*pravilnost, pečatanije, kovka*), které slouží syntaktickému plánu jako kategorie transpoziční. Transpozice tvoří značnou část problematiky, která je dnes aktuální a kterou je možno formulovat obecně jako problém pravidel, která korelují omezený počet obsahových kategorií (tzv. hloubkové struktury) s omezeným počtem možností kategorií formálních (možností daných povrchovou strukturou).

2.3. Jednotlivé gramatické kategorie (opozice) se realizují v lexikálním materiálu buď plně, bez omezení (*stol, -a, -u, ...; stoly, -ov, -am, ...*), anebo jsou některé opozice v kontaktu s jistým lexikálním obsahem vyloučeny (*pesok, maslo, opilki*). Tyto případy se obvykle označují jako neutralizace.⁵

Kategoriální omezení tohoto druhu v jazyce nejen prostě existují, nýbrž se jich také v jazyce využívá: jejich porušení (překročení) může mít efekt expresivní nebo hyperbolický (*voda :: pl. vody; nebo :: nebesa; telo :: telesa*), anebo ho lze využít i k účelům věcně pojmenovacím (*maslo :: pl. masla*).

Od těchto případů kategoriálních omezení je třeba odlišovat defektivní paradigmata nebo jednotlivé izolované členy paradigmatu (expr. hovor. gen. *ščec :: neutr. šcej*, které je součástí plného paradigmatu *šči, šcej, ščam...*).

Zjišťování vztahu mezi plánem gramatickým a lexikálním je klíčem k jednomu typu stratifikačního modelu jazyka.

Bibliografie

AKSAKOV, K.: Opyt ruskoj grammatiki. Moskva 1890.

Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka. 1. izd. Red. N. Ju. Švedova. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970. 767 s.

⁵ Bylo by dobré jistým způsobem terminologicky odlišit tyto případy neutralizace od případů typu *kdo to maloval*, které se také za neutralizaci označují; v tomto posledním případě však má mluvčí možnost výběru: *kdo to maloval :: kdo to namaloval*. — K důležitému pojmu „Leerlaufffunktion“ v. E. Koschmieder (1965, s. 14 n.).

HJELMSLEY, L.: Prolegomena to a Theory of Language. [Přel. Francis J. Whitfield.] Madison—Milwaukee—London, The University of Wisconsin Press 1969. 92 s.

KOSCHMIEDER, E.: Beiträge zur allgemeinen Syntax. Heidelberg 1965. 224 s.

SKALIČKA, V.: Bemerkungen zur Kongruenz. Sborník Matice slovenskej, 15, 1937, č. 1—2, s. 35—38.

STANKIEWICZ, E.: Declension and Gradation of Russian Substantives in Contemporary Standard Russian. Mouton, The Hague 1968. 173 s.

STANKIEWICZ, E.: The Grammatical Genders of the Slavic Languages. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 11, 1968, s. 27—41.

O NEKIM SINTAKSIČKO-SEMANTIČKIM KONZEKVENCAMA LEKSIČKOG ZNAČENJA IMENICA (NA MATERIJALU SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA)

MILKA IVIĆ (Novi Sad)

Ovde će se uzeti u obzir samo imenice koje označavaju lica, pa će se razmotriti sintaksičko-semantičke implikacije koje proizilaze iz njihove leksičke prirode.

Osnovna podela imenica koju redovno nudi gramatika tiče se njihovog razvrstavanja na opšte i osobene. Argumenti kojima se ovakva podela obrazlaže mogu biti različitog karaktera. Ovom prilikom kao kriterij za razvrstavanje uzeće se isključivo sledeća semantička pojedinost: za razliku od opštih, osobene imenice se nikada ne upotrebljavaju u generičkom značenju.

S pogledom na moguću interpretaciju leksičkog značenja u generičkom smislu treba razlikovati dve semantičke klase opštih imenica: klasu (A) i klasu (B).

Klasa (A) obuhvata mnogo veći broj imenica od klase (B), što je i razumljivo, budući da se klasa (B) prema klasi (A) postavlja kao markirana prema nemarkiranoj kategoriji. U klasu (B), naime, svrstavaju se samo one lekseme koje imenuju čoveka po jednoj jedinjoj osobini inherentnoj njegovoj ljudskoj prirodi. Radi se upravo o osobinama čije prisustvo omogućava i subjektivno ocenjivanje njihovih nosilaca. To mogu biti kakvi karakteristični psihički ili fizički detalji ličnosti (*glupak*, *lepotica* i sl.) ili markantne sklonosti ka vršenju neke određene akcije (*lažov*, *lopov* i sl.). Pošto imenovanje ovde neminovno implicira i kvalifikovanje čoveka, predstavnice semantičke klase (B) nazivaćemo u daljem izlaganju kvalifikatorima.

Kad je reč o predstavnicama semantičke klase (A), postaje irelevantno na kojem će se broju uočenih osobina zasnivati imenovanje. *Šetač* je, na primer, samo „čovek koji se šeta“, ali već kod reči *majka* asociramo ceo kompleks pojedinosti karakterističnih za imenovani pojam. Ovde je, u stvari, relevantno samo jedno: da dosledno izostaje fenomen kvalifikacije u užem smislu te reči. Imenovanje ovde polazi od nekih socijalno relevantnih pojava kao što su srodstvo, uzrast, profesija ili bilo koja aktivnost koju u datoj prilici može vršiti predstavnik ljudskog društva. Tu se, dakle, svrstavaju imenice kao *majka*, *dečko*, *profesor*, *balerina*, *golman*, *pacijent*, *šetač*, *izletnik*, *čuvar* i sl. Pošto one nisu kvalifikatori u onom smislu u kojem su to predstavnice seman-

tičke klase (*B*), njih ćemo u daljem izlaganju nazivati opštim imenicama ne-kvalifikativnog karaktera.

Sve srpskohrvatske imenice za oznaku lica mogu se u principu kombinovati sa leksemom *jedan* u nenumeričkoj funkciji (koja će ovom prilikom jedino biti uzimana u obzir)¹, ali pod nejednakim semantičko-sintaksičkim okolnostima. Ovde dolazi do izražaja relevantnost prethodno utvrđene distinkcije po kojoj se sve imenice dele na osobene, na opšte klase (*A*) i na opšte klase (*B*). Mogućnost kombinovanja sa *jedan* razmatraće se posebno prema tome da li je imenica izvan pozicije leksičkog jezgra predikata ili u takvoj poziciji, pošto se pokazalo da i ovi striktno sintaksički uslovi regulišu semantičku interpretaciju ispitivanih konstrukcija. Počecemo sa prvom od ovih dveju sintaksičkih situacija.

U okviru nenumerički upotrebljene lekseme *jedan*, s obzirom na njeno gramatičko ponašanje, trebalo bi razlikovati dve posebne gramatičke jedinice, koje bih ja ovde uslovno označila kao *jedan*₁ i *jedan*₂. *Jedan*₁ se pojavljuje samo u singularu, i to u kontekstima u kojima nedostaje komutabilnost s leksemom *neki*. Kao eventualni supstitut za *jedan*₁ pojavljuje se isključivo znak 0 (= nula), koji je u odgovarajućim pluralskim konstrukcijama redovno obavezan (npr.: *od jednog pisca bi se očekivalo više razumevanja* || *od pisca bi se očekivalo više razumevanja*; u pluralu jedino: *od pisaca bi se očekivalo više razumevanja*, a nikako **od jednih pisaca bi se očekivalo više razumevanja*). *Jedan*₂ je u singularu komutabilno sa *neki*, a u pluralu *neki* funkcioniše kao odgovarajući supletivni oblik singularskom *jedan* (npr.: *čuli smo od jednog pisca* || *čuli smo od nekog pisca*; u pluralu: *čuli smo od nekih pisaca*). *Jedan*₁ se kombinuje i sa opštim i sa osobenim imenicama; *jedan*₂ samo sa opštim. *Jedan*₂, naime, funkcioniše kao svojevrsni konkretizator: u kontekstu gde bi inače imenica bila protumačena u smislu potpuno određene individualnosti prisustvo lekseme *jedan* služi eliminaciji deje određenosti uz zadržavanje svesti o tome da je u pitanju konkretna jedinka (up., s jedne strane, *dečak mi je prišao*, gde bi se, bez štete po značenje, mesto znaka 0 mogao javiti oblik taj: *taj dečak mi je prišao* i, s druge strane, *jedan dečak mi je prišao*, gde bi odgovarajuća supstitucija dovela leksemu *neki* na mesto lekseme *jedan*: *neki dečak mi je prišao*). Eliminacija određenosti implicira neodređenost, ali je ne naglašava. Za naglašavanje značenja neodređenosti služi leksema *neki*, što ujedno znači da se u ovom pogledu *jedan* prema *neki* postavlja kao nemarkirana jedinica prema markiranoj. Pošto osobene imenice redovno ukazuju na poznatu individualnost, jasno je zbog čega izostaje mogućnost njihovog kombinovanja

¹ Opširnije o nenumeričkoj upotrebi lekseme *jedan* v. u mome radu „Leksema *jedan* i problem neodređenog člana“ (biće publikovano u *Zborniku za filologiju i lingvistiku*, 13, zv. 2.).

s jedinicom *jedan*₂. S druge strane, kad je u pitanju rematski deo iskaza pa treba insistirati na novini informacije koja se daje, prisustvo lekseme *neki* postaje funkcionalno i uz osobene imenice, kao i uz opšte (up. *U tom je trenutku naišao neki Jova Petrović, učitelj iz Srema* kao *U tom je trenutku naišao neki sredovečni čovek, učitelj iz Srema*).

U odnosu na znak Ø, svoj eventualni supstitut, *jedan*₁ se ponaša kao emfatički markirana forma prema nemarkiranoj. U kombinaciji sa opštom imenicom, koja je redovno u takvom slučaju generički upotrebljena, prisustvo jedinice *jedan*₁ naglašava fakat da je baš u pitanju imenovana vrsta ljudskog bića, a ne kakva druga. Stoga bi se rečenica kao *Kad jedan lekar nije mogao da pomogne, kako bi pomogla neuka seljanka* najprikladnije mogla parafrazirati sa „Kad neko ko je upravo lekar nije mogao da pomogne, kako će neuka seljanka“. I u kombinaciji s osobenom imenicom *jedan*₁ ima emfatičku funkciju, mada je semantička baza imenice od koje se ovog puta polazi sasvim drukčije postavljena. Ovde je, naime, u pitanju sasvim određena individua čiji su pozitivni ili negativni kvaliteti dobro znani, a uloga lekseme *jedan* sastoji se u insistiranju na baš takvim kvalitetima imenovane ličnosti. Stoga rečenicu kao *Kad meni jedan Milorad Petrović tako kaže, ja u to verujem* treba interpretirati u smislu „Kad meni neko takav kao što je Milorad Petrović tako kaže, ja u to verujem“².

Posmatranje imeničkih leksema u poziciji leksičkog jezgra predikata navodi na zaključak da postoji relevantna razlika između klase (A) i klase (B) opštih imenica. Predstavnice klase (B) su komutabilne s pridevima (*ona je lepotica* → *ona je lepa*) ili s glagolima kvalifikativno upotrebljenim, s napomenom da se pri tom glagolska spona zajedno s imeničkom leksemom podvrgava supstituciji (*on je lopov* → *on krade*). Predstavnice klase (B) se, dakle, ponašaju kao kvalifikatori, što s predstavnicama klase (A) nije slučaj. Ovu razliku nedvosmisleno potvrđuje i ponašanje lekseme *jedan*. *Jedan* se, naime, u ovakvoj sintaksičkoj poziciji povezuje isključivo s predstavnicama klase (B): *Ti si jedan bezobraznik, Ona je jedna lepotica, On je jedna junčina* i sl. (a nikako **On je jedan učitelj, *Ona je jedna apotekarka* i sl.). Prisustvo ovog *jedan* ima za cilj da naglasi autentičnost date kvalifikacije i obezbeđuje celoj sintaksičkoj konstrukciji afektivni karakter (budući da je insistiranje na autentičnosti kvalifikacije po sebi i njena valorizacija). Predstavnice klase (A) dospevaju u afektivnu konstrukciju sa *jedan* samo pod specifičnim okolnostima: ako se njihovo značenje naknadno protumači u smislu jedne jedine osobine inherentne prirodi ljudskog bića. Tako npr. imenica *seljak*, ukoliko je svoje prvobitno značenje

² Ovakva emfatička upotreba osobene imenice poznata je i neslovenskim jezicima. V. npr. podatke koje o tome daje za engleski *The Oxford English Dictionary*, Vol. 1, A—B, Oxford 1933, str. 2.

„zemljoradnik“ svela na sekundarno kvalifikativno „prost čovek“, dospeva u kombinaciju sa *jedan*: *On je jedan seljak*³. Sličnu sudbinu mogu doživeti i osobene imenice. U hrišćanskom svetu, na primer, Juda Iskariotski je postao simbol izdaje, tako da se njegovo ime može upotrebiti u značenju opšte imenice *izdajnik*. Ako je tako, onda su moguće i afektivne konstrukcije s *jedan*: *Ti si jedan Juda Iskariotski!*

Kao što je poznato, u obliku genitiva imenice koje označavaju lica mogu dobiti i kvalifikativnu funkciju. U svome radu pod naslovom „O ekvativnom genitivu srpskohrvatskog jezika“⁴ ja sam, povodom primera kao *Verin hod balerine, njegov moral ovejanog lopova, njen osmeh Mona Lize* i sl., upotrebila termin „ekvativni genitiv“ imajući u vidu činjenicu da se ovde kvalifikacija zasniva na ekvativnom odnosu: Vera ima hod jednak hodu balerine, on ima moral svojstven ovejanom lopovu, njen osmeh je kao u Mona Lize i sl. Razmatrani primeri imali su redovno, uz kvalifikativni odnos obeležen prisustvom imenice u genitivu (up. *balerine, ovejanog lopova, Mona Lize*) još i posebno ekspliciran posesivni odnos prema nekoj drugoj imenici za oznaku lica (up. *Verin, njegov, njen*). Umesno bi bilo, međutim, termin proširiti i na sve ostale konstrukcije s genitivom u kojima se kvalifikacija bazira na ekvaciji, a razlika se prema prethodnim primerima ispoljava samo u tome što ovog puta izostaje i označavanje odnosa posesor-posesum prisustvom određene posesivne forme (dakle, *hod balerine, moral ovejanog lopova, osmeh Mona Lize* u rečenicama kao *nije lako opisati hod balerine, učinilo mu se da je u njoj našao osmeh Mona Lize, trebalo bi osuditi takav moral ovejanog lopova* i sl.). Primere bez ekspliciranog odnosa posesor — posesum nazvaćemo ovde uslovno ekvativnim konstrukcijama tipa (A), a one sa ekspliciranim odnosom — ekvativnim konstrukcijama tipa (B).

Ekvativni genitiv tipa (A) ostvaruje se po morfološkom modelu po kojem i posesivni genitiv (up. *oreol sveca* u 1. *Dobio je oreol sveca*, gde je značenje kvalifikativno, u smislu „svetački“, i u 2. *Oreol sveca je blistao*, gde je značenje posesivno, u smislu „svečev“). Ovakva morfološka situacija nameće potrebu strogog razgraničenja uslova koji regulišu posesivnu odnosno kvalifikativnu semantičku interpretaciju u konkretnim primerima. Što se tiče ekvativnog genitiva tipa (B), njegov morfološki identitet obezbeđen je prisustvom specifičnog znaka za obeležavanje odnosa posesor-posesum koji je uspostavljen

³ Sličnih fenomena ima i u drugim, neslovenskim jezicima. U nemačkom npr. semantička opozicija među rečenicama *er ist Bauer/er ist ein Bauer* odgovara u potpunosti opoziciji među odgovarajućim srpskohrvatskim primerima: *On je seljak/On je jedan seljak*. (O nemačkim konstrukcijama ove vrste govori npr. BRINKMANN, H.: *Die deutsche Sprache, Gestalt und Leistung* (= *Sprache und Gemenschaft. Grundlegung*, Band 1), Düsseldorf 1962, na str. 57.)

⁴ Biće publikovano u zborniku radova posvećenih uspomeni prof. A. Schmausa.

posebno, izvan odnosa kvalifikacije (*njegov oreol sveca*). Ovaj fakat po sebi uklanja potrebu razgraničenja prema posesivnom genitivu.

U genitivnim konstrukcijama ostvarenim po modelu (A) opšte imenice se redovno interpretiraju kao posesori, ukoliko se odnose na konkretna lica. Preduslov, naime, ovde za kvalifikativnu službu imenice jeste njena upotreba u generičkom značenju. To, međutim, ne znači da svaki put odnos generički upotrebijene imenice prema upravnoj reči mora biti kvalifikativno protumačen. Moguća je u izvesnim slučajevima i posesivna interpretacija. Sve, naime, zavisi od toga šta znači data imenica u upravnoj funkciji. Ako je ona takve prirode da ne budi nikakvu asocijaciju sa nekim karakterističnim detaljem vezanim baš za prirodu ljudske vrste koju imenuje opšta imenica, uspostaviće se posesivni odnos. Ako, naprotiv, budi takvu asocijaciju, odnos će biti protumačen u kvalifikativnom smislu. Uzmimo da je upravna reč *prihod* a zavisna *profesor*. Prihod je nešto što se ne vezuje posebno za prirodu „profesora“. Stoga u rečenici kao *Prihod gimnazijskog profesora je manji nego prihod mašinskog inženjera* genitivne konstrukcije imaju posesivno značenje. U posebne inherentne crte pojma „profesor“ spada, međutim, rasejanost. Stoga u konstrukciji *rasejanost profesora* semantička interpretacija ima kvalifikativni karakter.

Slično se događa i s osobenim imenicama. One, doduše, nemaju generičkog značenja, ali njihovo značenje određene individualnosti ipak otvara mogućnost za analogne asocijacije. Za poznate ličnosti se, naime, vezuju određene predstave o njihovim izuzetnim, markantnim, karakternim ili fizičkim osobinama. Mona Liza je, na primer, najviše čuvena po izuzetnom osmehu. Stoga se konstrukcija *osmeh Mona Lize* može u načelu interpretirati na dva načina: (a) u smislu „čiji“, dakle posesivno, i (b) u smislu „kakav“ — kvalifikativno. Kosa Mona Lize, međutim, nije tako markantan detalj koji se izdvaja. Zato bi se konstrukcija *kosa Mona Lize* interpretirala pod normalnim uslovima (tj. van nekog sasvim posebnog konteksta) isključivo u posesivnom smislu.

Kao što je umesno zapazila T. A. Tulina ispitujući odgovarajuće ruske konstrukcije⁵, izvesni primeri ekvativnog genitiva su u principu dvosmisleni. Kad se kaže, recimo, samo toliko: *Vera im se približila svojim hodom balerine* moguće je i (a) da Vera pri tom nije po profesiji balerina i (b) da jeste. Razmatranje primera ekvativnog karaktera u celini navodi nas ponovo na uočavanje relevantnosti razvrstavanja imeničkih leksema po predloženom semantičkom kriteriju: na dosledno negenerične, na nekvalifikativno generične i na kvalifikativno generične. Ovde ćemo analizom obuhvatiti prvo primere ekva-

⁵ TULINA, T. A.: Transformacionnyj analiz trehčlennykh imennykh struktur v ruskom jazyke. In: Problemy modelirovanija jazyka. (Učenyje zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta.) Tartu 1969, str. 141—151.

ativnog genitiva s ekspliciranom posesivnom formom, a zatim one u kojima posesivna forma izostaje. I ovom će prilikom doći do izražaja sintaksičko-semantička neidentičnost jedne i druge vrste primera.

Osobena imenica u poziciji kvalifikatora isključuje svaku dvosmislenost: eksplicirani posesor nikada ne može biti identičan sa ličnošću čija se karakteristična osobenost imenuje. Konstrukcije kao *njen osmeh Mona Lize* nikada se, dakle, neće interpretirati apozicijski (osmeh svojstven njoj, Mona Lizi), već redovno poredbeno (njen osmeh kao u Mona Lize).

Do dvosmislenosti ne dolazi ni onda kada je u pitanju opšta imenica kvalifikativnog tipa. Opšta imenica, naime, ovde uspostavlja istovremeno kvalifikativni odnos i prema posesumu i prema posesoru; posesor se time podvodi pod semantičku klasu koju kvalifikator imenuje (*njena nadmenost lepotice, njegov profil bradonje, njegov uzdah paćenika* — uvek samo u apozicijskom razrešenju: nadmenost svojstvena njoj; lepotici, profil svojstven njemu, bradonji, uzdah svojstven njemu, paćeniku).

Dvosmislenost je moguća samo onda kada se radi o opštim imenicama nekvalifikativnog karaktera, ali i to ne redovno. Tu treba razlikovati sledeće dve semantičke situacije: (a) upravnom rečju genitivne konstrukcije označena je pojava koja se ne može smatrati karakterističnom osobenošću imenovane ljudske vrste; (b) upravnom rečju označena je baš takva karakteristična pojava. U (a) situaciji posesor se redovno podvodi pod semantičku klasu imenovanu opštom imenicom; u (b) situaciji osnovna je kvalifikacija na bazi poređenja (značenja „kao u ...“), a kontekst treba da reši u principu uvek prisutnu dilemu: da li je posesor pri tom zaista i predstavnik generičke klase koja se imenuje ili nije. Situacija (a) je ilustrovana primerima kao *njena sujeta balerine, njegove reči nevinog deteta, njena zbunjenost mlade devojke, njegov prihod gimnazijskog profesora* i sl. Tu „sujeta“ nije detalj vezan prvenstveno za poziv balerine, niti su „reči“ naročita karakteristika pojma „nevinno dete“, niti je zbunjenost najčešći atribut „mlade devojke“, niti je „prihod“ isključiva privilegija gimnazijskog profesora. Kvalifikacija ovde obavezno pretpostavlja apozicijski odnos: sujeta svojstvena njoj, balerini, reči svojstvene njemu, nevinom detetu, zbunjenost svojstvena njoj, mladoj devojci, prihod koji pripada njemu, gimnazijskom profesoru i sl. Situaciju (b) ilustruju primeri kao *njena gracioznost balerine, njegov pogled nevinog deteta, njen stas mlade devojke* i sl. Tu se radi o pojavama koje se shvataju ili kao tipične za imenovanu vrstu ljudskih bića (gracioznost za balerinu) ili detalji ljudske prirode koji kod imenovane vrste ljudi imaju naročit kvalitet (bezazlen pogled nevinog deteta, vitak stas mlade devojke). Stoga se u ovakvim slučajevima poredbeno značenje javlja kao primarno: njena gracioznost kao u balerine, njegov pogled kao u nevinog deteta, njen stas kao u mlade devojke. Pri tom se, međutim, niukoliko ne isključuje i mogućnost postojanja apozicijskog odnosa: „ona“

je možda zaista balerina, „on“ je možda zaista nevino dete, „ona“ je možda zaista mlada devojka. Jedino poznavanje šireg konteksta iz kojih su izvađeni ovakvi primeri pomaže nam da se u svakom pojedinom slučaju opredelimo za isključenje odnosno uključanje ovakvog apozicijskog odnosa u semantičku bazu konstrukcije.

Sa drukčijim se problemima susrećemo ukoliko uzmemo u analizu primere s ekvativnim genitivom bez prisustva posebne posesivne forme. Tu, pre svega, očevidno ne postoji potpuna saglasnost srpskohrvatskog sa ostalim slovenskim jezicima u podledu distribucije posesivnog oblika o kojem je reč. T. A. Tulina, na primer, u svom pomenutom radu navodi, pored ostalog i sledeće ruske primere: *On (Majakovskij) ževal okurok... pričem mehaničeski dvigalis' tuda i sjuda energičnyje guby i moščnyj podborodok boksera; Fon Foss oblizal krasnym jazykom guby upyrja i otvetil* (o. c., str. 150). U srpskohrvatskom prevodu ti primeri zahtevaju uvođenje posesivne forme: *On (Majakovski) žvakao je opušak... pri čemu su se mehanički pokretala tamo-amo njegova energična usta i snažan podbradak boksera; Fon Foss je obliznuo crvenim jezikom svoja usta vampira i odgovorio*. U srpskohrvatskom je, naime, opozicija prisustvo — odsustvo posesivne forme u ovakvim slučajevima iskorišćena za dosledno razlikovanje stalne prema okazionalnoj kvalifikaciji integralnog dela ličnosti u trenutku dok se na njemu ili njime vrši imenovana akcija. Energični izgled usana, snažna konstrukcija podbratka, odnosno kraj usana kao u vampira, to su sve urođene telesne odlike koje se manifestuju i inače, a ne samo u nekom datom trenutku vršenja radnje. Stoga se gornji primeri na srpskohrvatski i prevode s prisustvom posesivne forme kao specifičnim signalom stalnosti kvalifikacije.

Ima, međutim, i takvih situacija koje u principu dopuštaju mogućnost da imenovani kvalitet bude zamišljen i kao konstantan i kao okazionalno ostvaren. Radi se o sintaksičkim konstrukcijama s instrumentalom. Instrumentalom je označen pojam kroz koji se ispoljava akcija datog vršioca. Koja od dveju mogućih interpretacija treba da dođe u obzir u konkretnom slučaju zavisi od toga da li je u rečenicu uključena odgovarajuća posesivna forma ili nije. Up.: *gledala ga je svojim pogledom nevinašceta* (= gledala ga je pogledom svojstvenim njoj, nevinašcetu) // *gledala ga je pogledom nevinašceta* (= gledala ga je, a pogled joj je tom prilikom bio kao u nevinašceta); *osmehnula mu se svojim osmehom Mona Lize* (= osmehnula mu se, a osmeh joj je, kao uvek, bio jednak osmehu Mona Lize) // *osmehnula mu se osmehom Mona Lize* (= osmehnula mu se, a osmeh joj je tom prilikom bio jednak osmehu Mona Lize); *prošla je svojim hodom balerine* (= prošla je hodom svojstvenim njoj, balerini; ili: prošla je, a hod joj je bio, kao uvek, jednak hodu balerine) // *prošla je hodom balerine* (= prošla je, a hod joj je tom prilikom bio jednak hodu balerine).

Interpretacija priloženih primera pokazuje da se razlike između konstrukcija s ostvarenom posesivnom formom i onih bez nje ispoljavaju samo u slučajevima kada funkciju ekvativnog genitiva vrši opšta imenica. Za razliku od već razmatranih primera sa prisutnim posesivnim oblikom, primeri bez njega lišeni su dvosmislenog značenja ukoliko je opšta imenica nekvalifikativnog semantičkog tipa. Ovog puta, naime, apozicijski odnos dosledno izostaje; drukčije rečeno, kvalifikacija se ovde dosledno zasniva na odnosu poredjenja: *Vera je prošla hodom balerine* = Vera je prošla, a hod joj je tom prilikom bio jednak hodu balerine. Ako je, međutim, opšta imenica po značenju kvalifikator, onda se ovog puta semantička interpretacija takođe zasniva prvenstveno na poredenju (*Vera ga je pogledala pogledom nevinašceta* = Vera ga je pogledala i tom prilikom je njen pogled bio jednak pogledu nevinašceta) uz napomenu da pri tom ostaje nerazrešena sledeća dilema: da li je okazionalna kvalifikacija u datom trenutku zaista svojstvo lica koje se bliže određuje ili nije (tj. da li je „Vera“, kad je pogledala, bila zaista „nevinašce“ ili se samo pravila da to jeste).

Razlikovanje kvaliteta po stalnosti ne tiče se isključivo imenice u funkciji ekvativnog genitiva. I odgovarajuće konstrukcije s pridevima podvrgavaju se dejstvu istog pravila distribucije posesivne forme. Da li ćemo reći *posmatrala ga je svojim radoznalim očima* ili *posmatrala ga je radoznalim očima*, *oglasila se svojim umiljatim glasićem* ili *oglasila se umiljatim glasićem*, *zapevao je svojim dubokim basom* ili *zapevao je dubokim basom* zavisi od toga da li imamo u vidu stalnu kvalifikaciju (posesivna forma je prisutna) ili okazionalnu (posesivna forma izostaje). Interesantno je pri tom skrenuti pažnju na činjenicu da su neostvarljivi primeri bez posesivnog oblika ako se radi o konstrukcijama tipa *plave oči*, *mala ruka*, *usko stopalo* u funkciji sredstva za realizaciju akcija kao *pogledati*, *udariti* ili *zgaziti*. Kvaliteti, naime, „plav“, „mala“, „uzak“ zamišljaju se kao urođene, dakle konstantne odlike „očiju“, odnosno „ruku“, odnosno „stopala“. Stoga uvek: *pogledala ga je svojim plavim očima*, *udarila ga je svojom malom rukom*, *zgazio ga je svojim uskim stopalom*, a nikad: **pogledala ga je plavim očima*, **udarila ga je malom rukom*, **zgazio ga je uskim stopalom*.

Sve ovo dosad izloženo ima za cilj u prvom redu da potvrdi značaj uloge koja pripada leksičkom značenju u regulisanju konstituisanja i interpretacije sintaksičkih konstrukcija. Neke od pojava o kojima je ovde reč svakako su uslovljene samo leksičko-gramatičkim okolnostima specifičnim za dati jezik, ali neke od njih, reklo bi se, imaju i univerzalniji karakter. Ovde načeta analiza nema pretenzija na iscrpnost, već samo na jače pokretanje našeg interesovanja u pravcu istraživanja ovakve vrste. Za generalnije zaključke, koji bi imali vrednost otkrivanja jezičkih univerzalija, potrebno je još mnogo detaljnijih razmatranja vršenih na većem broju jezika, ne samo slovenskih.

SEMANTYCZNE CECHY DYSTYNKTYWNE
ZAIMKÓW SŁOWIAŃSKICH

ZUZANNA TOPOLIŃSKA (Warszawa)

Zaimki (pronomina) definiuję w opozycji do pozostałych imion (nominów), spośród których w drodze uprzedniego nadrzędnego podziału wyłączono już imiona własne (nomina propria).

Nomina (frazy nominalne) pojawiają się w takście albo w tzw. znaczeniu generycznym (gatunkowym, ogólnopojęciowym), np. *Najlepszym podarkiem jest książka.*, *W małym miasteczku łatwiej o przyjaciela.*, *Telefon napewno wynalazła kobieta.*, itp., albo jako nazwy denotatów danego pojęcia, mniej lub bardziej jednoznacznie określonych, np. *Podoba mi się ta książka.*, *Każdy przyjaciel powie ci to samo.*, *Pytała o ciebie jakaś kobieta.*, itp. O nominach (frazach nominalnych) zdolnych występować w tekście w tych dwu odmiankach powiem, że odmieniają się (są odmienne) z punktu widzenia semantycznej kategorii określoności, występują jako nienacechowane lub jako nacechowane z punktu widzenia tej kategorii. Przez zaimki (pronomina) rozumiem nomina immanentnie (selektywnie) nacechowane lub immanentnie nienacechowane co do określoności, tj. nieodmienne z punktu widzenia tej kategorii i zdolne występować w tekście jako jej wykładniki powierzchniowe. Tak pomyślana definicja poza klasą wyrazową zaimków pozostawia tzw. przysłówki (adverbia) i/lub liczebniki (numeralia) zaimkowe oraz przymiotniki (adjectiva) zaimkowe zarówno posesywne jak wskazujące typu pol. *taki*, czy tzw. nieokreślone typu pol. *wszelki*, itp.

W językach rodzajnikowych jak macedoński czy bułgarski podana semantyczna definicja zaimka wsparta jest ostrym choć negatywnym kryterium morfologicznym — niezdolnością odpowiednich leksemów do przyłączania morfemów rodzajnikowych. Funkcjonalnie morfemy te posiadają również rangę zaimków i pozostają w stosunku komplementarnej dystrybucji z reprezentantami leksykalnej klasy zaimków. W językach bezrodzajnikowych pomocne bywa powierzchniowo kryterium syntagmatyczne — bezwyjątkowo obowiązujące pierwsze miejsce zaimka w sekwencji wyrazów, która składa się na frazę nominalną. — Odrazu wypada podkreślić że obecność w tekście zaimka nie jest niezawodnym sygnałem obecności treści zaimkowych w struk-

turze głębokiej. W językach rodzajnikowych pod naciskiem powierzchniowych prawidłowości syntaktycznych pojawia się rodzajnik we frazach użytych generycznie, por. np. mak. *Vojnikot ne zaborava.*, itp. Z drugiej strony w językach bezrodzajnikowych określone użycie frazy nominalnej obywa się nieraz bez zaimka, por. np. pol. (*Nielatwo trafiłam pod wskazany adres.*) *Dom stał w ogrodzie, od ulicy prawie niewidoczny.*, itp.

Podana definicja semantyczna zaimka pełni w tym wykładzie podwójną funkcję. Po pierwsze określa granice interesującej nas klasy wyrazów, po drugie — kategoryzuje podstawowe składniki semantyczne poszczególnych tematów zaimkowych w poszczególnych językach. Inwariant semantyczny klasy zaimków stanowi, jak wspomniałam, nieodmienność co do określoności, innymi słowy: stałe posiadanie konkretnego członu tej kategorii semantycznej (czy — przy szerokim rozumieniu pojęcia — tej kategorii gramatycznej). Ergo: poszczególne zaimki charakteryzują się prymarnie posiadaniem członem kategorii określoności, a wewnętrzna struktura tej kategorii stanowi zarazem ramy semantyczne systemu zaimkowego. — Zanim przedstawię propozycję takich ram jeszcze kilka słów na temat morfologicznej charakterystyki kategoryjnej zaimków.

Jako klasa imion (nominów) zaimki posiadają kategorie morfologiczne rodzaju, liczby oraz przypadku (w językach o syntetycznej deklinacji) i/lub zależności (w językach o analitycznej deklinacji). Charakterystyczne dla tematów zaimkowych ubóstwo treści pojęciowej (por. przypisywaną zaimkom w opisach gramatycznych funkcję wyznaczania jako przeciwstawioną właściwej pozostałym nominom funkcji nazywania) stwarza warunki dla absolutyzacji informacji kategoryjnej. Zaimki nieodmienne (selektywne, immanentnie nacechowane) co do rodzaju i liczby, i dzięki temu występujące w tekście w randze samodzielnych fraz nominalnych, określają uniwersalne zbiory, do których należą wyznaczane przez nie obiekty. Nieodmienne co do rodzaju i liczby zaimki rodzaju nijakiego liczby pojedynczej (= selektywnie nienacechowane co do rodzaju i liczby) typu pol. *co, coś, to, wszystko, nic* określają uniwersalny zbiór przedmiotów myśli (tj. relatywizowane do języka uniwersum przedmiotów myśli jakie zdolni jesteśmy wyróżnić w rzeczywistości pozajęzykowej). Drugi zbiór uniwersalny jest wyrazem antropomorficznego charakteru języka ludzkiego i liczy do swoich podstawowych charakterystyk kategorię semantyczną personalność. Określają go nieodmienne co do rodzaju i liczby zaimki rodzaju męskiego liczby pojedynczej (= selektywnie nienacechowane co do rodzaju bilogicznego i liczby) typu pol. *kto, ktoś, nikt*. Zdolność określania uniwersalnego zbioru, którego denotaty zaimek wyznacza, nazwałam semantyczną cechą uniwersalności (\pm univ). Zaimki pozbawione tej cechy (tj. ($-$ univ)) wyznaczają denotaty zbiorów nazwanych frazą nominalną, do której powierzchniowo się odnoszą. — Cecha (\pm univ) stanowi drugą, obok wewnę-

trzonej struktury semantycznej kategorii określoności, zasadę organizacyjną słowiańskich systemów zaimkowych.

Pierwsza dychotomia klasyfikująca informacje, jakie niesie semantyczna kategoria określoności to przeciwstawienie sygnałów negatywnego pozytywnemu, przeciwstawienie braku odpowiedniej informacji kategoryjnej jej obecności, przeciwstawienie nienacechowania co do określoności nacechowaniu z punktu widzenia tej kategorii. Jako nienacechowane co do określoności traktują zaimki pytajne i względne. Pierwsze antycypują frazę-odpowiedź, drugie stanowią replikę frazy relatywizowanej, przy czym tak informacja kategoryjna antycypowana w pytaniu jak informacja powtórzona w zdaniu relatywnym *ex definitione* stoi poza kategorią określoności. Można przypuszczać, że właśnie w nienacechowaniu co do określoności kryje się semantyczna motywacja typowej dla wielu języków homonimii zaimków pytajnych i względnych.

Zestaw cech dystynktywnych decydujących o ich indywidualności jako leksemów to (1) nienacechowanie co do określoności (—mark), oraz (2) (+univ) lub (—univ). Odmienne niż w wypadku np. demonstratywów, gdzie odpowiednia dyferencjacja wykracza poza granice klasy wyrazowej zaimków, cecha (—univ) w odniesieniu do zaimków pytajnych i/lub względnych jest sygnałem dalszej specyfikacji w granicach tej klasy. Rzecz w tym że antycypacji w pytaniu czy też powtórzeniu w procesie relatywizacji ulega dowolna część informacji kategoryjnych zawartych we frazie nominalnej. Zaimek pytajny i/lub względny sygnalizuje, jaka informacja wchodzi w grę. Dychotomia (+univ) vs. (—univ) odpowiada przeciwstawieniu informacji określającej zbiór, do którego należy wyznaczany przedmiot myśli i informacji wyznaczającej konkretny element (podzbiór) zbioru skądinąd nazwanego. We wszystkich językach słowiańskich leksykalnie wyraża się nadto przeciwstawienie między informacją wyznaczającą kwantytatywną (+quant), por. np. pol. *ile*, mac. *kolku*, i kwalitatywną (+qual), por. pol. *jaki*, mac. *kakov*. Dalsze dystynkcje układają się w różnych językach różnie. Większość dysponuje specjalnym leksemem, który wszelkiej innej informacji kwalitatywnie wyznaczającej przeciwstawia wyznaczanie w oparciu o relację posiadania (+poss), por. np. pol. *czyj*, podczas gdy np. w języku macedońskim odpowiedni leksem, z punktu widzenia systemu zaimkowego redundantny, pojawiający się fakultatywnie, sygnalizuje treści typowo gramatyczne tj. zależność od nomen jako odbicie szeroko pojętej wyznaczoności kwalitatywnej relacyjnej (+rel), por. mac. *čij*. W tym samym języku macedońskim istnieje specjalny leksem wyznaczania kwantytatywnego co do rozmiaru (+dim): *kolkov*, przeciwstawiony leksemowi wyznaczającemu co do ilości (+num), itp. itd.

Rozpatrzmy z kolei zaimki nacechowane z punktu widzenia kategorii określoności (+mark). Mogą one wyznaczać przedmioty myśli jako określone (+det) lub jako nieokreślone (+indet).

Określoność może się wyrażać dwojako. Albo wyznaczony jest cały zbiór — zaimek posiada wówczas cechę, którą umownie nazywam totalnością (+tot), albo wyznaczony jest określony element (elementy) zbioru — zaimek posiada zdolność identyfikacji (+ident).

Totalność z kolei również może być ujęta dwojako: albo całościowo, kolektywnie, co uznamy za sytuację typową, albo dystrybucywnie, koniunktywnie — określoność całości zbioru jest efektem wyznaczenia go jako sumy elementów określonych. Powiemy wówczas, że zaimek poza cechą (+tot) posiada jeszcze drugą cechę: koniunktywność (+koniunkt). — Totalność wyrażają zaimki typu pol. *wszystko*, *wszystkie* (w niektórych językach, jak np. w polskim, alternujące z wariantem kombinatorycznym lub fakultatywnym typu pol. *cały*), totalność koniunktywną wyrażają zaimki typu pol. *każdy*.

Mutatis mutandis wszystkie języki słowiańskie posiadają powierzchniowe kombinatoryczne warianty zaimków (+tot) występujące w wypowiedzeniach z predykatem zaprzeczonym, por. pol. *nie*, *nikt*, *żaden*.

Specjalnością języków rodzajnikowych jest — jak się wydaje — określoność subiektywna, nie-obiektywna (—obiett), tj. określoność z punktu widzenia mówiącego, która nie musi być określonością z punktu widzenia adresata tekstu. Taką właśnie określoność wyraża np. mac. rodzajnik *-ot*. Niekiedy wtórnie z taką intencją używamy zaimków demonstratywnych w językach bezrodzajnikowych ale jest to wyraźny chwyt stylistyczny.

Można się zastanawiać, czy wspomniane pojawianie się rodzajnika we frazie użytej generycznie nie jest wyrazem funkcjonalnej, a nie tylko formalnej, powierzchniowej ekspansji, tj. czy nie chodzi tu o jakąś „subiektywną totalną określoność“... Takie ujęcie nakazywałoby zmianę hierarchii wzajemnej cech (\pm tot) i (\pm obiekt) w proponowanym wzorcowym „drzewku“ (por. s. 140).

Z kolei uciekamy się do cechy (\pm univ), która okazała się już raz dystyngtywna w wypadku zaimków (—mark). Teraz pomoże nam ona w odróżnieniu tzw. zaimków osobowych (+univ) od demonstratywnych (\pm univ). Jak wynika z zastosowanych oznaczeń mamy do czynienia z opozycją prywatywną między różnymi wypadkami pojawiania się tej samej informacji: w jednym zespole cech obowiązkowej, w drugim — fakultatywnej.

W grupie zaimków osobowych stwierdzamy kolejną opozycję prywatywną między zaimkami, które wyznaczają uczestników aktu mówienia i pozbawionymi tej zdolności tzw. zaimkami trzeciej osoby. Zaimki wyznaczające uczestników aktu mowy ex definitione posiadają kategorię personalność (+pers) a przeciwstawiają się sobie jako wyznaczające mówiącego (ew. grupę osób do której z punktu widzenia danej sytuacji mówienia należy mówiący) i adresata (ew. grupę osób, do której należy adresat).

Z kolei demonstrativa zazwyczaj przeciwstawiają się sobie nawzajem dzięki właściwym im cechom lokalizacji przestrzennej w stosunku do mówiącego.

Odpowiednie mikrosystemy w różnych językach słowiańskich przedstawiają się różnie, por. np. pol. parę *ten vs. tamten*, gdzie *ten* jest nienacechowane, a *tamten* sygnalizuje względne oddalenie od mówiącego, wobec mac. trójki *toj vs. ovoj vs. onoj*, gdzie *toj* jest nienacechowane co do lokalizacji przestrzennej, *ovoj* sygnalizuje bliskość do mówiącego, a *onoj* pozytywnie wyrażony brak takiej bliskości.

Wszystkie zaimki (+ident) zdolne są przyjąć cechę (+tot), która funkcjonuje wówczas w planie ekspresywnym, por. np. pol. *wszystko to, wszystkie te, wszyscy oni*, itp. Ergo: wszystkie zaimki (+det) mogą występować jako (+tot).

Godne uwagi i porównania w skali słowiańskiej są zaimki (+ident) zaprzeczone, tj. „z dołączoną negacją“ — odpowiednie treści wyrażają się na ogół odrębnym leksemem, por. np. pol. (*kto*) *inny*, mac. *drug*, które możemy interpretować zależnie od kontekstu jako ‚nie ten‘, ‚nie on‘, ‚nie ja‘, itp.

Godne uwagi i porównania są wreszcie zaimki (+ident) podwójnie zaprzeczone, przy czym druga negacja funkcjonuje w planie ekspresywnym podkreślając właśnie cechę (+ident), por. np. pol. *on sam*, mac. *samiot toj* ‚nie kto inny‘, pol. *ten sam*, mac. *istiot toj* ‚nie inny‘.

Zaimki nacechowane jako nieokreślone (+indet) albo wyznaczają nieokreślone elementy zbioru bez jakiejś dalszej klauzuli, albo też wyznaczają nieokreślone dowolne elementy zbioru, tj. zbiór zostaje wyznaczony jako alternatywa (wyłączająca) swoich elementów. Odpowiednim zaimkom poza (+indet) przypisuje też cechę alternatywność (+altern). Historycznie rzecz biorąc zaimki (+altern) mają w językach słowiańskich charakter wtórny, w konkretnym języku występują na ogół w kilku seriach pozostających do siebie w stosunku wariacji kombinatorycznej z motywacją gramatyczną lub — częściej — stylistyczną; w obrębie poszczególnych serii różnicują się podobnie jak zaimki nienacechowane co do określoności, tj. w oparciu o cechy (\pm univ), (\pm pers), (+quant vs. + qual), por. np. pol. *cokolwiek, ktokolwiek...* obok *co bądź, ktobądź...* obok *byle co, byle kto...*, mac. *što bilo, koj bilo...* obok *što gode, ko gode...* obok *što i da e, koj i da e...*

Również cecha (\pm koniunkt) może się okazać dystynktywna w grupie zaimków (+indet). Jako (+koniunkt) określam np. mac. *ponekoj* lub pol. (wybitnie nacechowane stylistycznie) pl. tant. *poniektóre, poniektórzy*.

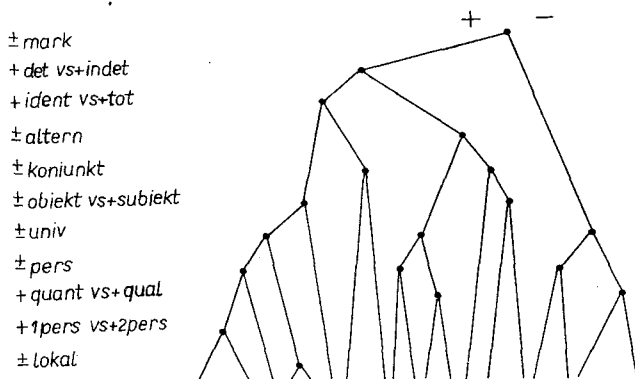
Zaimki (+indet) albo wyznaczają elementy zbioru nieokreślone tak z punktu widzenia mówiącego jak i odbiorcy tekstu, por. np. pol. *coś, ktoś, jakiś*, mac. *nešto, nekoj*, albo też niosą adresatowi informację o nieokreśloności, która może wynikać nie z niewiedzy mówiącego lecz z jego decyzji nie przekazywania innej, pełniejszej informacji — są więc nieobiektywne (—objekt). Tę drugą funkcję w wielu językach, np. w polskim i macedońskim, pełni wtórny zaimek homonimiczny z odpowiednim liczebnikiem, por. pol. *jeden*, mac. *eden*. W języ-

kach rodzajnikowych ten właśnie zaimek [symetrycznie (—obiekt) podobnie jak tzw. rodzajnik właściwy, tj. określony] pełni funkcję tzw. rodzajnika nieokreślonego.

W wielu językach pojawia się nadto zaimek nie tylko pozbawiony pozytywnej informacji o nieokreśloności aktualnej dla obu uczestników aktu mowy, ale wręcz informujący o tym, iż przedmioty myśli określone dla mówiącego adresatowi sugerowane są jako nieokreślone, a więc zaimek (+subiekt), por. np. pol. *pewien*, mac. *izvesen*.

*

Proponowane tutaj ramy semantyczne dla słowiańskich systemów zaimkowych można przedstawić graficznie w postaci następującego drzewka: (gróf)

W związku z tą graficzną syntezą moich wywodów chciałabym, po pierwsze, przypomnieć, że drzewko — jak to drzewko — nie uwzględnia cech redundantnych, po drugie, podkreślić, że wiele cech wykorzystuje dwupoziomowo, tj. formułuję z ich pomocą zarówno opozycje prywatywne jak i kontrasty; potrzebę takiego postępowania narzuca — jak mi się wydaje — rzeczywistość językowa. Otóż niestety moja symbolika nie jest tu konsekwentna, co odbiło się i na drzewku. Np. obecność informacji o obiektywności sygnalizują jako (+obiekt), brak takiej informacji jako (—obiekt), obecność informacji przeciwnej jako (+subiekt), a z drugiej strony obecność informacji o uniwersalności to (+univ), brak takiej informacji — (±univ), informacja przeciwna — (—univ).

Na zakończenie jeszcze jedna uwaga, jak mi się wydaje, ważna. Staralam się przedstawić propozycję paradygmatycznej, systemowej analizy semantycznej zaimków, propozycję analizy zaimków jako pozycji leksykalnych, jako haseł słownikowych — innymi słowy: ich inwarianty. Oczywiście w tekście spotykamy szeroką wariację kontekstową i przyjdzie nam te opisy pod wielu względami wzbogacić. Otóż myślę, że analiza taka jak tu przedstawiona (nie

ta konkretnie ale taka) może okazać się przydatna, o ile następująca po niej czy też paralelnie prowadzona analiza wariantów syntagmatycznych wskaże, kiedy, w jakich kontekstach zaimki uboższe semantycznie mogą wystąpić w funkcji bogatszych, natomiast — wyjąwszy wypadki szczególnie motywowane stylistycznie — nie przyniesie przykładów, kiedy kontekst wyklucza przyjęcie proponowanych inwariantów. Znana mi jest np. praca doc. H. Křížkovej (*Jazykovedné štúdie 12* — w druku) o zaimkach nieokreślonych typu *kto* w językach słowiańskich, tj. o zaimkach w moim ujęciu nienacechowanych co do określoności, semantycznie najuboższych — praca ta wskazuje cały wachlarz kontekstów, w których odpowiednie zaimki wchodzą w funkcje zaimków (+indet, ±altern).

Z PROBLEMATYKI TAK ZWANEGO CZASOWNIKA POSIŁKOWEGO (NA PRZYKŁADZE POLSKIM)

KRYSTYNA PISARKOWA (Kraków)

Proponuję roboczą tezę o rozszerzeniu pojęcia czasownika posiłkowego na 1. ten, który tworzy czasy i tryby, 2. ten, który ma orzecznik, (rozdzielam tu wariant nietranzytywny i tranzytywny) i 3. ten, który wprowadza zdanie podrzędne (dopełnieniowe lub podmiotowe).

Zakładam, że nazwa „czasownik posiłkowy“ jest konwencjonalna. Rozumiem pod nią i to, co się nazywa *verbum aux.* i to, co się nazywa czasownikiem modalnym i to, co pełniąc funkcje podobne, nie jest wcale czasownikiem (por. Jodłowski, 1970).

Jako argumenty za tezą o potrzebie rozszerzenia definicji czasownika posiłkowego służą mi wyróżnione pierwszorzędne cechy takiego czasownika i szkicowy opis dystrybucji, uwzględniający pewne cechy drugorzędne.

¶ Definicja klasyczna przypisuje czasownikowi posiłkowemu 1. zdolność do tworzenia orzeczenia złożonego, czyli funkcję copuli, 2. zdolność do tworzenia złożonych form koniugacyjnych („w połączeniu z innymi czasownikami tworzy np. czas przyszły, stronę bierną, tryb“).

1. W związku z pierwszym członem definicji jest więc cechą pierwszorzędną i charakterystyczną łączenie się z nomen: rzeczownikiem, przymiotnikiem itd., występującym w funkcji orzecznika. Jeżeli jednak uznajemy zdanie *X jest mężem* (lub *ładny* lub *sobą*) za strukturę z copulą: nietranzytywną, wypada widzieć jej wariant tranzytywny w strukturach typu *X ma go mężem* (za *męża*, jako *męża*), *X ma coś ładne* (*ładnego*, *ładnym* itd.) (Pisarkowa, 1964). A dalej trzeba by uznać za co najmniej semiauxiliarne, dodatkowo semantycznie modalne, czasowniki nie tranzytywne typu *czuć się*, *wydawać się kimś* i *jakimś* — i także tranzytywne: *widzieć*, *uznawać kogoś kimś jakimś* (za *kogoś*, *coś*, za *jakiegoś*) (Pisarkowa, 1965). Odcień semantycznej modalności, który tym semiauxiliarnym czasownikom towarzyszy zdefiniujmy od razu jako subiektywność lub sygnał subiektywności sądu.

2. W związku z drugim członem definicji cechą pierwszorzędną i charakterystyczną jest konotowanie bezokolicznika lub formy czasu przeszłego: *będę pisał*. W strukturze nietranzytywnej: *będę pisać*, w strukturze tranzytywnej: *mam pisać*, *chcę pisać*. Także i im towarzyszy semantyczne zabarwienie modal-

ne: A zatem za conajmniej semiposiłkowe można uznać warianty nietranzytywne, które podobnie jak *być* łączą się z bezokolicznikiem: *trzeba, należy, godzi się, można* itp, zaś za tranzytywne takie, które podobnie jak *mieć* łączą się z infinitivem, wymiennym na acc: *chcę pisać*.

Dalsza konsekwencja rozszerzenia przedmiotu badanego o cechę realnej tranzytywności, rozumianej jako możliwość konotacji obiektu infinitivnego, ale i akuzatywnego (wymiennego z genetivem) prowadzi do uwzględnienia konotacji zdań podrzędnych dopełnieniowych. W polszczyźnie służą im przede wszystkim spójniki *że* (*wiem, że przyjdzie*) czy (*wątpię, czy przyjdzie*), *żeby* i synonimiczne warianty: *ażeby, aby, by* (*chcę, żeby przyszedł*). Ponieważ zaś spójnik *że* służy jednocześnie zdaniom typu: *jasne, że przyjdzie*, nazywanym podmiotowymi, dopuszczam na razie hipotetycznie, roboczo i na wyrost uwzględnienie odpowiednich struktur ze zdaniem podrzędnym podmiotowym, wprowadzonym przez spójnik *że*.¹

Wyłonienie z podstawowego zasobu czasowników właśnie takich, w których schemacie konotacyjnym spełniają się powyższe cechy charakterystyczne dla posiłkowych i semiposiłkowych (jest to I. konotacja nomen w postaci składniowo niezależnej — Nom — lub względnie niezależnej — Instr — konotacja infinitivu a fakultatywnie Acc, czyli także obiektu rozwiniętego w konstrukcję hipotaktyczną — dostarcza podstawowego zbioru o około 250 hasłach. Dalsza ich obserwacja narzuca klasyfikację według występujących tam cech pierwszorzędnych i pozwala wyróżnić wśród nich cechy drugorzędne, lecz w miarę stałe i interesujące zjawiska lub problemy szczegółowe.

Wśród cech noszonych przez omawiane czasowniki — hasła wyróżniam cztery zespoły:

- I. cechy fleksyjno-słowotwórczo-składniowe
- II. cechy fleksyjno-składniowe
- III. cechy składniowo-modalne
- IV. cechy znaczeniowe (odcienie modalne)

I. W grupie pierwszej opozycją podstawową byłoby rozróżnienie czasowników od nieczasowników, w ramach zaś czasowników podział na tranzytywne, nietranzytywne i zwrotne, a dalej na supletywne (brak 1. i 2. osoby) i niesupletywne. Nieczasowniki to odpowiednie przymiotniki, przysłówki i rzeczowniki (*ciekawcy, -a, -e, dziwny, niejasny, jasny, można, niemożliwe, możliwe, oczywiste, pewne, proste, powinno się, zrozumiałe; dobrze, głupio, może, warto, wiadomo, wolno, zależnie +od+gen, źle; nieczas, czas, decyzja, fałsz, nakaz,*

¹ Por. Gołąb (1968, s. 32), który widzi czasowniki konotujące prymarnie zdanie podrzędne lub bezokolicznik, sekundarnie po transformacji morfologicznej: deverbativum (*doradzać, żbym odpoczął — odpocząć — odpoczynek*).

nieprawda, prawda, prośba, pytanie, rozkaz, strach, szkoda, szczęście, teza, twierdzenie, trzeba, wstyd, zakaz, zarzut, żal).

Tak podzielone hasła sprawdzają się dalej pod względem kryteriów: 1. czy tworzy orzeczenie złożone (np. *być, stać się, stawać się, mieć*), 2. czy tworzy czas złożony (np. *być, mieć*), 3. czy wymaga określenia predykatywnego (np. *czuć się, wydawać się, mianować, nazywać*), 4. czy tylko dopuszcza określenie predykatywnie (*robić się, ogłaszać, uznać*), 5. czy może być kontekstowo posiłkowy lub modalny (*zaliczać się do najlepszych, być, należeć do +gen, być, ulega pogorszeniu, poprawie, staje się, robi się jakiś, wziął i umarł, wziął i spadł*), 6. czy jest supletywny w ten sposób, że koniecznie wymaga infinitywu (*móc, musieć, należy, wypada, potrafić, przestać, zacząć; dobrze, głupio, warto, wolno, źle*), 7. lub sam występuje tylko w infinitiwie albo pseudoinfinitiwie (*widzieć, słyszeć, poznać, czuć, być* w konstrukcjach typu „*tobie być księdzem*“).

Okazuje się wtedy, że wchodzą w rachubę (następujące) wyrazy (wyliczona na załączonej liście), wśród których występują liczne hominimy, np. *uwagać, pilnować, sądzić, mieć* itp.² Homonimiczność ta znajduje odbicie w dystrybucji syntaktycznej.

II. Druga grupa cech: 1. Za istotną cechę fleksyjno-składniową uznaje możliwość lub niemożność konotowania klasycznego podmiotu nominatywnego. Co do formy — to poza klasycznym *być* — część interesujących nas tu czasowników posiłkowych i semiposiłkowych jest ograniczona supletywizmem: brak osoby 1. i 2. (*boleć, korci, martwi, swędzi, ew. ulec poprawie, pogorszeniu, mierzić, zdarzać się, zdawać się (+że)*). Zaś co do treści: ogromna większość z nich orzeka tylko o podmiocie osobowym, dalej ożywionym, dalej ogólnym, zastępowalnym przez domyślne lub wyrażone *to*, które się odnosi do całokształtu stosunków będących w mowie, a u Klemensiewicza nosi nazwę podmiotu układowego.

Zupełnie niemal brak wśród omawianych orzeczeń takich, które by orzekały o przedmiotach martwych. Tak więc w strukturze powierzchniowej czy głębszej, zwłaszcza zdania modalnie nacechowanego tkwi na ogół (może zawsze?) człowiek-osoba. Np. *Należy, godzi się, powinno się, powinien, przystoi, trzeba, raczyć, chcieć, mówić, wstyd, strach, jasne, żal* itd.

2. Konotacja obiektów. Obserwacja tego zespołu cech nasuwa 2 (3?) podstawowe problemy. a.: najpierw jest tym problemem wielokrotnie występująca niemożność określenia strony czasownika. Tranzytywność i nietranzytywność czasownika wydaje się opozycją niedostatecznie czystą i ostrą. W związku z tym np., że takie jak *boleć, martwić, swędzić, potrafić, woleć, korci, radzić, sądzić, uwagać, żebrać, pozwalać, zezwalać* mają obiekt bliższy, ale nie pozwalają go transponować na podmiot strony biernej.

² Czasowniki i inne wyrazy homonimiczne oznaczam przez *.

b. Konotacja bezokolicznika nie zawsze wymiennego na acc stwarza wątpliwość, gdzie przebiega granica między jego użyciem modalnym a obiektowym, np.: użycie modalne z czasownikami *mieć* (*mam pracować, mam postanowić, postanowić pracować*) — użycie obiektowe z czasownikami *kończyć, zaczynać, podjąć, pragnąć, przyrzec, radzić, obiecać, stydzić się, rozkazać, woleć* (+*pracować*). Ale już trudniejsze do jednoznacznego rozstrzygnięcia, związku z bezokolicznikiem czasowników takich jak: *chcieć, starać się* (*chcę pracować, staram się pracować*) nasuwają wątpliwość, czy ich użycie jest modalne czy obiektowe?

Przy czasownikach nietranzytywnych wątpliwość podobna dotyczy granicy między użyciem modalnym a funkcją podmiotową: *będę pracować, muszę, mogę pracować* — użycie modalne; *kusi, korci, wypada, przystoi, godzi się, należy się pracować* — użycie infinitivu (chyba) podmiotowe. Ale już trudniejsze do rozstrzygnięcia są konstrukcje z czasownikami: *potrafić raczyć, powinno się pracować*.

c. Wątpliwość ta ma głębsze znaczenie. Sposób jej rozstrzygnięcia pociąga za sobą niebłahą konsekwencję dla teorii zdania parataktycznego. Zależnie od tego, czy się uzna orzeczenia typu *mam, muszę, mogę, ale i raczę, chcę* za posiłkowe połączone z cząstką modalnoinfinitywną, czy za orzeczenie tranzytywne z dopełnieniem bliższym: *chcę pracować* (*pracowania chcę*), rozwinięte o większą ilość bezokoliczników, będą one zdaniami pojedynczymi z szeregiem dopełnień (lub podmiotów) albo wypowiedzeniem parataktycznym: *mam pracować i podróżować, chcę śpiewać i tańczyć*. O ile wiadomo, sprawa ta nie została ostatecznie rozstrzygnięta nawet w stosunku do najprostszych wypadków z klasycznym *być* w konstrukcji czasu złożonego: *będę pracować, odpoczywać, przerywać odpoczynek i znów pracować*. Albo np. w konstrukcjach: *mnie tu ani żyć ani umierać*.

III. Cechy składniowo-modalne. Grupa czasowników i innych orzeczeń zdolnych do wprowadzania zdań dopełnieniowych i podmiotowych, czyli konotujących te zdania, zawiera liczne takie, które mają już od dawna w teorii składni i semantyki status rozmaicie nazywanych i precyzowanych elementów modalnych. Zalicza się je do tzw. verbów dicendi, sentiendi, declarandi, voluntatis itp., widzi w nich metatekstowe ramy modalne (Wierzbicka, 1971, s. 119): *powtarzam, przypominam, twierdzę, że*; elementy parentetyczne: *blagam, pozwalam, żądam, żeby* itp. Bez względu na różne koncepcje klasyfikacji i interpretacji tych czasowników widzę potrzebę włączenia ich do klasy i problematyki orzeczeń posiłkowo-modalnych.

Problematyka ta jest rozległa i aby sobie uświadomić jej bogactwo wystarczy między innymi zwrócić uwagę na to, że nie wszystkie rzekomo parentetyczne mogą wprowadzać przytoczenie; na różnorodność zakresów dystrybucyjnych w ramach opozycji między poszczególnymi incipitami spójnikowymi wprowadzonych przez nie zdań hipotaktycznych: nie wszystkie czasowniki konotu-

jące zdania z *żeby* konotują zdania z *że* i *czy* i odwrotnie. Nie wszystkie czasowniki konotujące zdania z *że* konotują zdania z *żeby*. Podobne różnice zachodzą między dystrybucją innych par tych spójników. Nie we wszystkich trzech typach zdań dopełnieniowych występują ograniczenia w zakresie budowy orzeczeń. A są to ograniczenia typu czysto fleksyjno-modalnego: np. konieczność użycia nibykoniunktywnej formy czasu przeszłego w orzeczeniu podrzędnym³, zmiana aspektu, konieczność użycia negacji.

Aby zbadać dystrybucję hipotaktycznie czynnych orzeczeń modalnopośilkowych trzeba szukać odpowiedzi na kilka następujących pytań. Czy czasownik wprowadza przytoczenie (np. *mówić, odpowiedzieć, powiedzieć, oświadczyć, rzec, wołać* itp.), czy nie.

Czy wprowadzone przytoczenie jest obojętne modalnie, czy ma zabarwienie modalne jak np. imperatywne: *rozkazuję, błagam, doradzam, domagam się, nakłaniam, postanawiam, proszę, wymagam, żądam: niech przyjdzie (aby przyszedł)*, lub pytające: *pytam, waham się, wątpię, zgaduję: czy przyjdiesz? (czy przyjdzie)*.

Czy wprowadza zdanie dopełnieniowe ze spójnikami: *że, żeby, czy* (jak np. *wykrzyknąć, powiedzieć, mówić, (o) głosić, zapamiętać, napisać, zapowiedzieć; decyzja, wniosek*)?

Czy wprowadza zdanie podmiotowe ze spójnikami: *że, żeby, czy* (jak np. *korci, kusi, wypada, przystoi*)? Czy tylko z jednym lub dwoma z tych spójników? Jak np. tylko z *żeby* (*błagam, boję się, chcę, doradzam, martwię się, namawiam, niepokoję się, pozwalam, pragnę, proszę, radzę, wzywam, zachęcam, zabiegam, zezwalam, zmuszam, (roz, na, za)kazuję, żebrzę, żądam*; podmiotowe *czas, nakaz, rozkaz, zakaz*). Jak np. tylko z *żeby* i *czy* (*pilnować, uważać, pilnować, troszczyć się, zależeć*). Jak podmiotowe z *żeby* i *że* (*szkoda, głupio, strach, wniosek, wstyd, żal*), jak dopełniono we z *żeby* i *że* (*czuć, czytać, godzić się, woleć*). Jak z *że* i *czy* (*poczuć, poznać, przyznać, spostrzec, uznać, wiedzieć, zastanawiać*) dopełnieniowe i podmiotowe (*ciekawe, dziwne, jasne*). Jak tylko z *że* (*żałować, dziwić się, sądzić, martwić wyglądać* i podmiotowe *boleć*).

Czy zabarwienie modalne jest nieuniknioną konsekwencją użycia któregoś z tych spójników (por. *pytać* — ?, *rozkazać* — !)?

Czy modalność zdań wprowadzonych przez spójniki dopełnieniowe pociąga za sobą ograniczenia w budowie orzeczeń podrzędnych? Np. takim ograniczeniem jest konieczność użycia formy czasu przeszłego zdaniach ze spójnikiem *żeby*: *chcę żeby przyszedł* lub bezokolicznika czy formy bezosobowej: *złitował się, żeby przyjść, pokusił się żeby przyjść*.⁴

³ Por. Gołąb, op. cit., s. 32: „podrzedne zdanie „życzące” z koniunktywem zależnym”.

⁴ Gołąb (op. cit., s. 39) nie dostrzega tej możliwości, gdzie przy analizie struktur typu *trzeba, żebyś zrobił, trzeba zrobić* brak wariantu *trzeba, żeby zrobiono*.

IV. Osobną problematykę stwarza gatunek a nawet stopień zabarwień modalnych (np. rozkaz kategoryczny: *żądam, rozkazuję*, imperatywność osłabiona, prosząca: *proszę*, sygnalizująca ogólną konieczność: *wypada, musi się, przystoi, trzeba, powinno się*). Poza klasycznymi i uznanymi odcieniami modalności przypuszczającej, pytającej, rozkazującej narzucałaby się tu bowiem potrzeba wprowadzenia takich jak aprobata, afirmacja (*przyrzec, zapewnić, raczyć, zechcieć; jasne, proste, oczywiste, zrozumiałe, warto, wiadomo, prawda*), dezaprobata niezależna od negacji wyrażonej formalnie przez *nie* (*brzydzić się, szkoda, żal, wstyd*) lub sygnały subiektywności sądu (*czuć, czuć się, wydawać się, przeczuwać, podejrzewać, wahać się, wątpić; możliwe*) itd.

W związku zaś z obecnością i nieobecnością *nie* w zdaniu głównym lub podrzędnym występuje konieczność dodatkowego zbadania dystrybucji zdań dopełnieniowych i podmiotowych z *żeby* i *czy*. Negacja sprawia, że niektóre ograniczenia co do użycia spójnika po czasownikach posiłkowo-modalnych w zdaniu twierdzącym negacja rozwiązuje:

Np. czasowniki, które nie wprowadzają zdań z *żeby*, dopóki są użyte w twierdzeniu, łączą się z takimi strukturami; jeśli w zdaniu głównym występuje negacja: *czuć, poznać, przypuszczać, wierzyć, wyglądać, dostrzec, pokazać, spostrzec, uważać, sądzić, wiedzieć, — okazać się, pokazać się, spodziewać się, wahać się, wydawać się, zdawać się, zdarzyć się*; przymiotniki: *możliwe, przystówki: źle*.

Podobnie zachowują się niektóre czasowniki wobec spójnika *czy*: **ręczyć+czy...*, ale *nieręczę+czy przyjdzie*, **wierzyć+czy...* ale *nie wierzę, czy przyjdzie*, **obietąc+czy...*, ale *nie obiecuję+czy przyjdzie*.

Użyciu negacji towarzyszy tylko u niektórych czasowników konieczność zmiany aspektu w zdaniu podrzędnym: *rozkazuję, żeby przyszedł* || *rozkazuje, żeby nie przychodził*. Podobnie zachowuje się orzeczenie zdań podrzędnych wprowadzonych przez *nakłaniać, składniać, namawiać, postanawiać, powiedzieć, przypomnieć, radzić, rzeć, sadić, (za)wolać, zapamiętać, zapowiedzieć* itp.

Przedstawione refleksje o skłonnościach posiłkowych i modalnych pewnych polskich orzeczeń nie są propozycją gotowego rozwiązania, ani definicji, lecz zgłoszeniem kilku obserwacji, wątpliwości i pytań, które by mogły wywołać rozwiązanie.

Bibliografia

GOŁĄB, Z.: Próba klasyfikacji syntaktycznej czasowników polskich (na zasadzie konotacji). Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, 26, 1968.

JODŁOWSKI, S.: Polskie czasowniki niefleksyjne. In: Księżce pamiątkowej poświęconej Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi. W służbie nauce i szkole.

Warszawa 1970, s. 131—136. Przedr. In: *Studia nad częściami mowy*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971.

PISARKOWA, K.: Składniowa funkcja imiesłowów z czasownikiem *mieć*. *Język Polski*, 44, 1964, s. 231—237.

PISARKOWA, K.: *Predykatywność określeń w polskim zdaniu*. 1. wyd. Wrocław—Warszawa—Kraków, Wydawnictwo PAN 1965.

WIERZBICKA, A.: O spójności tekstu *IBL PAN*. In: *Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. 21. Wrocław, Ossolineum 1971.

O VZTAHU LEXIKÁLNÍCH A GRAMATICKÝCH PŘÍZNAKŮ SLOVESA V OBLASTI VIDU

SVETOMIR IVANČEV (Sofia)

V poslední době, hlavně pod vlivem Ju. S. Maslova, přijímají aspektologové s velmi řídkými výjimkami, že rozdíl mezi členy slovesných dvojic typu *dělati—udělati* je lexikální (rozdíl mezi způsoby slovesného děje) a že to tedy nejsou vidové dvojice a proto že je nutno jednotlivé slovesa uvádět ve slovnících jako samostatné lexémy. Za vidové se uznávají jen takové dvojice, jichž jeden člen je nedokonavý a je odvozen od člena druhého, dokonavého. Existuje přitom (s vzácnými výjimkami) mezi aspektology zhoda, že tvoří tyto vidové dvojice binární protiklad, ve kterém je člen dokonavý příznakový, kdežto člen nedokonavý bezpříznakový. Kritické připomínky k tomuto názoru byly doposud vyslovovány pořídku. Zdá se však, že jinak v učitelské školní praxi převládá stále ještě triviální názor, že formálnímu protikladu $D : ND$ odpovídá protiklad významový $D : ND$ (např. A. Dostál, 1954, s. 15).

Já zastávám názor, že se vidový protiklad vyznačuje homonymií členu nedokonavého, který se dá rozložit do ND_1 a ND_2 . Tato homonymie v rámci členu nedokonavého se přenáší na protiklad celý, který pak podle rázu členu nedokonavého (ND_1 a ND_2) se rozpadá funkčně i sémanticky do protikladu dvou:

1. Mezi D a ND_2 je vztah ekvipolentní opozice, neboli každý člen protikladu je vyznačen kladným lexikálním příznakem (D — komplexností, je to vždy sloveso komplexního způsobu děje, nejčastěji rezultativního; ND_2 — nekomplexností, je to vždy sloveso nekomplexního způsobu děje, nejčastěji evolutivního, spějícího k nějakému výsledku). Oba členy protikladu ($D—ND_2$) je nutno považovat za samostatné lexémy, mezi nimiž je menší (byť i minimální) nebo větší lexikální rozdíl a tak je také uvádět ve slovnících. Zastávám tento názor ze stejných důvodů, které opravňují Ju. S. Maslova pokládati za rozličné lexémy slovesa typu *dělati* (ND_2 , ale též ND_1) a *udělati* (D). Nejlépe je patrný rozdíl mezi D a ND_2 v dvojicích typu *pokulhati* (*postonati, pokašlati*) — *pokulhávati* (*postonávati, pokašlávati*).

2. Mezi D a ND_1 je vztah privativní opozice. Znamená to, že při zcela stejném lexikálním významu obou členu opozice (při téměř komplexním způsobu děje, obvyčejně rezultativním) vyznačuje se člen ND_1 příznakem „ne-

ohraničené opakování“ nebo „užití v prezentu historickém“. Mám za to, že jen a jen při těchto dvojicích se jedná o dva tvary téhož slovesa. V bulharštině např. jsou známy dvojice typu *čukna* (*D*) — *čukvam* (*ND₁*), jejichž druhý člen *ND₁* nemůže vystupovat v aktuálním prezentu a nemůže odpovídat na otázku: *Co to teď děláš?* Tento slovesný typ a jemu podobné se v ostatních slovanských jazycích obvykle vyznačují vidovou defektivností, vystupují jako perfektiva tantum a znají tedy jen *D*, kdežto *ND₁* chybí.

Většina vidových dvojic se však vyznačuje homonymií nedokonavého členu, v němž můžeme vždy rozlišovat mezi *ND₁* a *ND₂* (*připsat* : *připisovat*_{1,2} nebo *zdvihnout* : *zdvihat*). Rozdíl mezi *ND₁* — *ND₂* se stane jasným z následujících realizací:

1. *Právě k tvému textu připisuje důležitou připomínku.*
Dívej se, jak pomalu ten jeřáb zdvihá to břemeno.
(*ND₂* s nekompexním, evolutivním způsobem slovesného děje je užito v aktuálním prezentu — odpovídá na otázku: *Co teď děláš?*)
2. *Vždy v takových případech si sedá ke stolu a rázem připisuje důležitou připomínku.*
Na povel se vždy zdvihají ruce.
(*ND₁* vyjadřuje rezultativní způsob slovesného děje a komplexní děj je neomezeně opakován. Analogicky může být užito *ND₁* také v prezentu historickém. Pro češtinu je v posledních dvou případech (při opakování a v prezentu historickém) dokonce obvyklejší užití dokonavého slovesa: *Vždy v takových případech si sedne ke stolu a rázem připíše důležitou připomínku.*
Na povel vždy zdvihne ruce.

Vztahy mezi lexikálními a gramatickými příznaky ve vidové dvojici mohou být schématicky znázorněny takto:

<i>D</i> (nom. sg.)	<i>ND₂</i> (nom. pl.)
<i>ND₁</i> (nepřímé pády v sg.)	(nepřímé pády v pl.)

Na ose vodorovné jsou umístěny rovnoprávné lexikální významy (při *D* je to obvykle, ale ne vždy, rezultativní způsob slovesného děje; při *ND₂* obvykle, ale také ne vždy evolutivní způsob slovesného děje). Po této ose

jsou vztahy mezi oběma členy analogické vztahům mezi číslem jednotným a možným podstatných jmen (podle mne je to ekvipolentní opozice). Mezi oběma členy (sg. *D*, pl. *ND*₂) v obou případech existuje kvantitativní významový rozdíl (*D* se vyznačuje časovou i kvantitativní dokonavostí, komplexností, neprocesuálností, vyčerpaností děje, kdežto *ND*₂ se vyznačuje jeho neustálým narůstáním a rozvíjením).

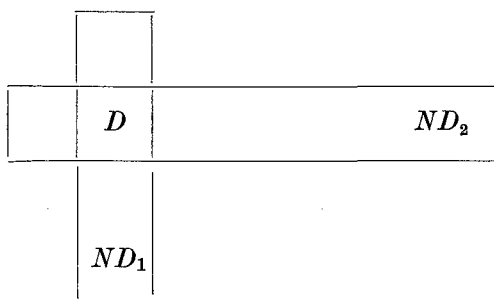
Vztahy po ose svislé jsou subordinační, vytváří se ale privativní opozice, při čemž z obou členů (*D* a *ND*₁), vyznačujících se stejným lexikálním významem (týmž komplexním způsobem slovesného děje) *D* má širší funkční rozsah a je s to zastupovat člen *ND*₁, který se vyznačuje příznakem „neomezená opakování“ a „užívání v přítomnosti historické“ a má funkční rozsah omezenější. Po této ose svislé je vztah obou členů (*D* a *ND*₁) analogický vztahu mezi nominativem a ostatními nepřímými pády podstatných jmen (tentýž lexikální význam plní různé funkce, přičemž má nominativ nejširší funkční rozsah a je s to, když je toho zapotřebí, zastupovat pády nepřímé, jako je tomu v jazycích analytických).

Při takovém názoru na věci nutně rozlišujeme dvojí iterativnost: gramatickou po ose svislé, typickou pro *ND*₁, a lexikální po ose vodorovné, typickou pro *ND*₂ (např. při slovesech typu *postonávati*; podpořena sémanticky tímto slovesným typem, vzniká asi v češtině a v ostatních severoslovanských jazycích frekventativa typu *stonávati* — oba slovesné typy se vyznačují významem mnohofázovosti, k němuž navíc mají slovesa typu *postonávati* dodatečný emocionální odstín).

V této spojitosti možno říci, že také nedokonavost, procesuálnost anebo nekomplexnost může mít dvě realizace: lexikální, typickou pro *ND*₂, a gramatickou, typickou pro *ND*₁ (pro *ND*₁ vyznačující se příznakem „neomezené opakování“, ne však pro *ND*₁, vyznačující se příznakem „užívání v přítomnosti historické“).

V historické perspektivě možno vidět tyto vztahy takto. Při vytváření vidové kategorie v slovanských jazycích hrála významnou úlohu iterativnost a zvláště iterativní přípona *-a-*. Právě proto označují indexem 1 (*ND*₁) ten nedokonavý člen ve vidové dvojici, kterého je užíváno při neomezeném opakování děje. Teprve z toho se vyvíjí *ND*₂, při kterém gramatická iterativnost přechází v lexikální iterativnost nebo v lexikální nedokonavost. Je to vidět velmi dobře na dvojici *pokulhati* — *pokulhávati*. Původně to byla jen dvojice *pokulhati* — *pokulhávati*₁ a teprve z ní se vyvinula dvojice *pokulhati* — *pokulhati*₂. V současné češtině se však následkem jejího specifického vývoje homonyma *pokulhávati*₁ téměř neužívá, kdežto v bulharštině je toto homonymum zcela běžné. V bulharštině mají rovnoprávné zastoupení homonyma obě (*pokucvam* - *pokucvam*₂).

Maje na vědomí uvedené schéma

můžeme teď naznačit některé rozdíly v oblasti vidové mezi slovanskými jazyky, a to zvláště mezi češtinou a bulharštinou, jenž v tomto ohledu tvoří póly. Kdežto pro češtinu má hlavní význam protiklad $D : ND_2$, při čemž protiklad $D : ND_1$ je zastoupen velmi omezeně a je možno říci, fakultativně (z toho vyplývá existence početné skupiny sloves perfektiva tantum), v bulharštině může být ke každému dokonavému slovesu (i k těm slovesům ovšem, které jsou v češtině perfektiva tantum) dotvořen člen ND_1 , kterého se zcela běžně užívá. Zato však vedle každého dokonavého slovesa neexistuje vždy také ND_2 (jelikož se nedá gramatická nedokonavost každého slovesa transformovat v lexikální).

Měli bychom se nakonec zmínit o vztahu mezi gramatickými a lexikálními příznaky temporálně-vidové kategorie aorist — imperfektum, která je v současné bulharštině zcela živá. Tato kategorie je distribučně omezeným (jen v préteritu) vzorem, podle něhož se vytvořila a vytvářela v slovanských jazycích širší universální kategorie slovesného vidu. Stačí však jen říci, že jsou zde vztahy zcela analogické.

Bibliografie

DOKULIL, M.: K otázce morfologických protikladů. (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny.) *Slovo a slovesnost*, 19, 1958, s. 81—103.

DOSTÁL, A.: Studie o vidovém systému v staroslověnštině. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1954. 681 s.

GRICKAT, I.: Nekoliko zapažanja o glagolskom vidu. In: *Pitanja književnosti i jezika*. 4—5. Sarajevo 1957—1958.

SEIDL, E.: Zu den Funktionen des Verbalaspekts. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 6, 1936, s. 116—129.

JINDRA, M.: K otázkám slovesného vidu se zvláštním zřetelem k češtině a angličtině. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* č. 1. Praha 1956, s. 77—97

SPÔSOBY ZMENY INTENČNEJ HODNOTY SLOVESA

JÁN KAČALA (Bratislava)

1.0. V referáte na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov v Krakove v r. 1969¹ sme konštatovali (Kačala, 1971), že intenčná hodnota slovesa je atribút slovesa ako slovného druhu. Tento atribút má lexikálno-gramatickú povahu. Lexikálna stránka intenčnej hodnoty je v tom, že sa táto hodnota viaže na pomenovania nesamostatne jestvujúcich príznakov trvajúcich v čase (Pauliny, 1958) a potom v tom, že sa táto potencia slovesa realizuje samostatnými plnovýznamovými jednotkami jazyka, ktorých repertoár je zo sémantickej stránky obmedzený. Gramatická stránka intenčnej hodnoty je v tom, že na základe intenčnej hodnoty utvárajú slovesá na morfolologickej (paradigmatickej) rovine intenčný systém sloviess a na syntaktickej (syntagmatickej) rovine intenčnú štruktúru vety a tým sa zúčastňujú na výstavbe vetných typov. Intenčná hodnota je pri slovese ustálená, pevná a jestvuje objektívne.

Intenčnú hodnotu slovesa určujeme podľa prítomnosti týchto dvoch faktorov: 1. subjektivosť (t. j. vzťah slovesa k východiskovej substancii deja) a 2. objektivosť (t. j. vzťah slovesa k cieľovej substancii deja). Podľa toho, či sloveso predpokladá alebo nepredpokladá, resp. žiada alebo nežiada vyslovenie východiskovej alebo cieľovej substancie svojho deja, resp. obidvoch týchto substancii, rozlišujeme štyri intenčné typy sloviess: 1. subjektovo-objektový (schematicky: $\leftarrow V \rightarrow - \textit{kosiť}$), 2. subjektový ($\leftarrow V - \textit{isť}$), 3. objektový ($V \rightarrow - \textit{smädiť}$) a 4. bezsubstanciálny ($V - \textit{mrholiť}$). V týchto termínoch sa odráža aspekt prítomnosti jednej alebo obidvoch substancii, s ktorými je spojený slovesný dej.

1.1. Pravda, ak hovoríme, že intenčná hodnota slovesa je ustálená, pevná a ak podľa tejto slovnodruhovej vlastnosti slovesa triedime na morfolologickej (paradigmatickej) rovine slovesá do konštantných, pevne vymedzených

¹ V referáte sa nadväzuje na teóriu intencie slovesného deja, ako ju vypracoval E. Pauliny v práci *Štruktúra slovenského slovesa* (1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.) a neskôr rozpracoval vo viacerých štúdiách J. Ružička. Významný prínos vo výskume tejto problematiky značí kolektívna *Morfológia slovenského jazyka* (Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.). V citovanom referáte sa uvádza podrobná bibliografia prác vzťahujúcich sa na výskum tejto otázky.

skupín, neznačí to, že intencná hodnota je niečo nemenné, resp. že v intencnom systéme sloviess nie sú zmeny. Tak ako v celom jazykovom systéme, aj v tejto jeho zložke pozorujeme pohyb, zmeny kvantitatívneho aj kvalitatívneho rázu. Chceme tu povedať niekoľko základných konštatovaní o kvalitatívnych zmenách v intencnom systéme sloviess; tieto zmeny stotožňujeme so zmenami intencnej hodnoty slovesa.

Ak intencnú hodnotu slovesa určujeme podľa prítomnosti alebo neprítomnosti jedného alebo oboch uvedených príznakov (t. j. subjektovosti a objektovosti) v slovese, tak je zjavné, že zmena intencnej hodnoty slovesa bude sa týkať práve posunu v týchto príznakoch. Zmena intencnej hodnoty slovesa je teda zmena v prítomnosti alebo neprítomnosti príznaku subjektovosti alebo objektovosti v slovese. Ak sloveso získa alebo stratí jeden z uvedených dvoch príznakov, mení sa jeho intencná hodnota. Formálnym prejavom takejto zmeny je, že sloveso zmení príslušnosť k istému intencnému typu sloviess, prechádza teda do iného intencného typu.

2.0. Intencná hodnota slovesa mení sa v podstate troma spôsobmi:

1. tak, že isté sloveso vo vývine jazyka nadobudne novú intencnú hodnotu (povedzme zo subjektového slovesa vznikne subjektovo-objektové sloveso), pričom pôvodná intencná hodnota tohto slovesa zaniká — tento proces možno doložiť napr. vývinom predložkových väzieb pri pôvodne bezpredmetových slovesách: predložkový výraz s pôvodnou úlohou príslovkového určenia sa vyvinul na rekčný (porov. Oravec, 1956); tak je to napr. pri slovesách *zaobchádzať s niekým, zaujímať sa o niekoho, prísť na niekoho* (*Prišla na ňu tieseň*), *zviechať sa z niečoho* (*Zviechal sa z choroby*) a i.;

2. tak, že ten istý zvukový komplex sa rozštiepi na dve jednotky s rozdielnou intencnou hodnotou — tak vznikajú gramatické (intencné) homonymá (*Morfológia slovenského jazyka*, 1966, s. 405): napr. popri subjektovo-objektovom slovese *zasypať* (vo vete *Robotníci zasypali jamu*) vzniká objektové (bezsubjektové) sloveso *zasypať* (vo vete *Zasypalo tam vtedy všetkých*); tu si sloveso ponecháva svoju pôvodnú intencnú hodnotu a popri tom ten istý zvukový komplex nadobúda novú intencnú hodnotu;

3. tak, že z pôvodného slovesa sa istými slovotvornými postupmi utvára nové sloveso s inou intencnou hodnotou: napr. zo subjektového slovesa *ísť* sa predponou *ob-* utvára subjektovo-objektové sloveso *obísť niekoho*; tu teda pôvodnému slovesu jeho intencná hodnota zostáva a nové sloveso má tiež vlastnú intencnú hodnotu.

Každý z týchto troch spôsobov zmeny intencnej hodnoty slovesa by si zaslužil osobitnú pozornosť. Tu však nebudeme podávať vyčerpávajúci rozbor tejto problematiky. Skôr len ilustratívne ukážeme tieto spôsoby zmeny intencnej hodnoty slovesa pri jednotlivých intencných typoch sloviess. Prvý spôsob zmeny intencnej hodnoty slovesa patrí skôr do sféry historickej jazyko-

vedy; nebudeme sa ním širšie zaoberať. Zaujímavý je najmä druhý spôsob, pri ktorom vznikajú intenčné homonymá, t. j. slovesá s rovnakou hláskovou podobou, ale s rozličnou intenčnou hodnotou.

2.1.0. Tak slovesá subjektovo-objektového typu môžu prehodnotiť svoju intenčnú hodnotu na slovesá subjektového (t. j. bezobjektového) typu, ďalej na slovesá objektového (to značí bezsubjektového) typu alebo na slovesá bezsubstanciálneho typu — čiže na slovesá všetkých ostatných troch typov. Prvý prípad zmeny možno ukázať na príkladoch typu *Chlapi pijú pálenku* — *Jej muž pije* (= je pijan); *Matka šije zásteru* — *Sestra šije* (= zamestnáva sa šitím) a i. (schematicky: $\leftarrow V \rightarrow > \leftarrow V$). Druhý prípad reprezentujú príklady typu *Rozvodnená rieka vzala dolu vodou most* — *Počas povodne vzalo dolu vodou most*; *Fujavica zaviala veľa áut* — *Vo fujavici zavialo veľa áut* a pod. (schematicky: $\leftarrow V \rightarrow > V \rightarrow$). V treťom prípade ide o vety typu *Sused straší deti* — *Pri starom mlyne straší* (schematicky: $\leftarrow V \rightarrow > V$).

Intenčná hodnota subjektových (t. j. bezobjektových) sloviess sa môže zmeniť tak, že sa tieto slovesá stávajú subjektovo-objektovými, objektovými alebo bezsubstanciálnymi, t. j. menia sa na slovesá ostatných troch typov. Prvý druh zmeny predstavujú také príklady, ako: *Syn ide* — *Syn ide.s obedom*; *Matka sa vrátila domov* — *Matka sa vrátila domov s nákupom* a i. (túto zmenu možno schematicky ukázať takto: $\leftarrow V > \leftarrow V \rightarrow$). Zmenu subjektového typu na objektový vidieť na príklade slovesa *ísť* vo vetách *Chlapec ide* — *Ide o známú vec* alebo slovesa *zaviať* vo vetách *Vietor zaveje* — *Zavialo ho* — *Od rieky zavialo chladom* (schematicky: $\leftarrow V > V \rightarrow$). Zmenu subjektového typu na bezsubstanciálny typ možno ilustrovať na príklade *Zvonár zvoní* — *V škole práve zvonilo*² (schematicky: $\leftarrow V > V$).

Slovesá objektového (bezsubjektového) typu môžu prehodnotiť svoju intenčnú hodnotu na slovesá subjektovo-objektového typu, ako to ukazujú príklady *Oziaba ma na ruky* — *Oziabajú ma ruky* (v schéme: $V \rightarrow > \leftarrow V \rightarrow$).

A napokon ostávajú slovesá bezsubstanciálneho typu: tie môžu zmeniť svoju intenčnú hodnotu tak, že začnú fungovať aj v spojení s východiskovou alebo zasahovanou substanciou. Túto zmenu možno doložiť napr. slovesom *pršať*: *Prší* — *Lístie prší* (schéma: $V > \leftarrow V$).

2.1.1. Ako sme už povedali, intenčná hodnota sa tu mení v rámci toho istého zvukového komplexu a výsledkom tohto procesu sú gramatické (intenčné) homonymá. Súhrnne môžeme povedať, že intenčných homonym je v jazyku pomerne veľa a že proces, pri ktorom tieto homonymá vznikajú, je v našom jazyku veľmi živý. Rozmnožujú sa ním všetky typy sloviess podľa intenčnej hodnoty. Je známe, že zmenami intenčnej hodnoty sa podporuje najmä

² Na slovese *zvoníť* možno ukázať aj zmenu intenčnej hodnoty subjektového slovesa na objektové: *Zvonár zvoní* — *V ušiach mi zvoní* (schematicky: $\leftarrow V > V \rightarrow$).

kvantitatívny rast subjektovo-objektového typu, v ktorom sa najzreteľnejšie odráža mimojazyková skutočnosť, to, že dej prebieha v priestore, že teda má východiskovú substanciu a cieľovú substanciu. Posilňovanie tohto typu zisťujeme v tom, že objekt sekundárne získavajú aj slovesá s tzv. interným objektom (napr. *zvonit* — *zvonit poludnie*, *raňajkovať* — *raňajkovať kávu* atď.), ďalej v tom, že aj isté slovotvorné postupy slúžia na tvorenie subjektovo-objektových slovies zo subjektových (napr. *chodiť* — *vychodiť školu*, *stát* — *obstáť niekoho dookola*, *žiť* — *dožiť sa vysokého veku* a i.), a potom aj v tom, že veľká väčšina slovies tvorených z nedomáciach základov, resp. prevzatých slovies je subjektovo-objektového typu, pričom objekt je najčastejšie akuzatívny (napr. *organizovať*, *realizovať*, *produkovať*, *aktualizovať*, *informovať*, *revanšovať sa* a pod.).

2.1.2 Na druhej strane treba však vidieť, že zmenou intenčnej hodnoty v rámci toho istého zvukového komplexu sa posilňujú aj iné typy, konkrétne objektový, t. j. bezsubjektový, resp. aj bezsubstanciálny typ. Možno napr. ukázať, že vznik objektových, resp. aj bezsubstanciálnych slovies je v spisovnej slovenčine stále živý proces. Povedzme spojenia *vybilo mu baterky*, *vyrazilo mu poistky*, ktoré sú svojou pomenovacou stránkou späté s rozvojom ľudskej civilizácie v oblasti motorizmu, resp. využívania elektrickej energie, nie sú veľmi starého dáta. V nich ide o prehodnotenie subjektovo-objektových slovies *vybiť*, *vyraziť* na objektové (t. j. bezsubjektové) slovesá *vybiť*, *vyraziť* (schematicky: $\leftarrow V \rightarrow > V \rightarrow$, resp. $\leftarrow V \rightarrow \rightarrow > V \rightarrow \rightarrow$). Podobne ani objektové (bezsubjektové) slovesá *šibať niekomu*, *klepať niekomu*, *strašiť niekomu*, *harašiť niekomu* a i., známe z hovorovej reči, najmä príslušníkov mladšej generácie, nie sú veľmi staré. Podrobný výskum by tu mohol doniesť oveľa viac príkladov a overiť našu tézu, že vznik objektových (t. j. bezsubjektových) typov slovies prehodnotením subjektovo-objektových typov je aj v súčasnej spisovnej slovenčine živý proces, potvrdzujúci originálne vývojové zdroje spisovnej slovenčiny, jej pružnosť a prispôsobivosť mnohostranným vyjadrovacím potrebám.

2.2.0. Zaujímavé poznatky sa dajú priniesť aj rozborom tretieho spôsobu zmeny intenčnej hodnoty slovesa, s ktorým sa stretávame pri tvorení nových slov. Istými slovotvornými prostriedkami sa utvárajú nové slovesá, ktoré majú intenčnú hodnotu odlišnú od pôvodného slovesa. Zmena intenčnej hodnoty slovesa sa dosahuje v týchto prípadoch: 1. keď sa nové sloveso tvorí predponou (napr. *ísť* — *obísť dom*, *kročiť* — *prekročiť prah*, *stát* — *vystát dieru*, [*behnúť*] — *predbehnúť súpera*, *žiť* — *zažiť sklamanie* atď.); 2. keď sa nové sloveso tvorí komplexne predponou v spojení s formantom *sa* alebo *si* (*žiť* — *dožiť sa odmeny*, *stát* — *vystát si posmech* a pod.); 3. keď sa nové sloveso tvorí formantom *sa* (*Matka ochladila mlieko* — *Vonku sa ochladilo*; *Dieta zatiahlo záclonu* — *Po jasnej noci sa znova zatiahlo*).

Čo sa týka typov sloviess podľa intencnej hodnoty, pri tomto spôsobe zmeny intencnej hodnoty prichádzajú do úvahy tieto prechody z jedného typu do druhého: 1. sloveso utvorené zo slovesa subjektovo-objektového typu sa zaradi do bezsubstanciálneho typu: *Matka ochladila mlieko* — *Vonku sa ochladilo* (schematicky: $\leftarrow V \rightarrow > V$); 2. sloveso, ktoré vzniklo zo základu subjektového typu, prechádza medzi slovesá subjektovo-objektového typu: *Lietadlo letelo nad vysokými vrchmi* — *Lietadlo preletelo najvyšší vrch*; *Starý otec žil dlho* — *Starý otec sa dožil vysokého veku* (v schéme: $\leftarrow V > \leftarrow V \rightarrow$), ďalej medzi slovesá objektového (bezsubjektového) typu: *Dieta leží na posteli* — *Záleží na každej maličkosti* (schematicky: $\leftarrow V > V \rightarrow$) alebo medzi slovesá bezsubstanciálneho typu: *Nebudem sa tu zimit* — *Veľmi sa zozimilo* (schematicky: $\leftarrow V > V$); 3. sloveso odvodené zo základu bezsubstanciálneho typu sa začlení k slovesám objektového (bezsubjektového) typu: *Prší* — *Opršalo ma* (v schéme: $V > V \rightarrow$).

2.2.1. Pri tomto spôsobe zmeny intencnej hodnoty slovesa viaže sa teda nová intencná hodnota na nové sloveso. Osobitne treba uviesť, že nie každý slovotvorný postup má za následok zmenu intencnej hodnoty pôvodného slovesa. Pri niektorých slovotvorných postupoch sa novo utvorené sloveso svojou intencnou hodnotou vôbec nelíši od pôvodného slovesa (*kráčať* — *vykračovať*, *ísť niekde* — *odišť*, *vyjsť*, *zájsť niekde*, *robiť policu* — *prerobiť policu* atď.); alebo sa pridaním istého slovotvorného formantu daná intencná hodnota iba obmieňa, modifikuje, sloveso však nemení svoju príslušnosť k pôvodnému intencnému typu (napr. *sypať na chodník piesok* — *posypať chodník pieskom*, *rokovať o pláne práce* — *prerokovať plán práce*, *čakať dieta* — *dočkal sa dietata*, *držať niečo* — *držať sa niečoho* a pod.). Najmä v tomto druhom prípade, keď sa slovotvorným postupom obmieňa tá istá intencná hodnota, ide o zjavné kvantitatívne zmeny v rámci jednej intencnej hodnoty slovesa.

3.0. Na začiatku sme povedali, že zmena intencnej hodnoty slovesa sa týka pohybu v tých príznakoch slovesa, ktoré označujeme ako subjektivitu a objektivitu. To je formálna (gramatická) stránka zmeny intencnej hodnoty. Zmena intencnej hodnoty má, pravda, aj svoju obsahovú (sémantickú) stránku. Ako sme mohli vidieť pri všetkých uvádzaných príkladoch na zmenu intencnej hodnoty slovesa, dôležitý podiel na tejto zmene má význam, sémantika slovesa. Zároveň s posunom v uvedených príznakoch mení sa aj sémantika slovesa, pričom ide o zmenu vo vecnom význame slovesa, pravda, nie v každom prípade rovnako zreteľnú.

Pomerne zreteľná je zmena sémantiky pri slovesách typu *ochladiť kávu* — *ochladiť sa* (o počasí), *ísť* — *ísť s obedom*, ďalej pri slovesách s predponou (*žiť* — *zažiť sklamanie*, *žiť* — *dožiť sa uznania*, *skočiť* — *preskočiť ohradu*, *rásť* — *prerásť matku* atď.). Menej výrazná je zmena sémantiky v prípadoch typu *Sused straší deti* — *Pri starom mlyne straší*, *Fujavica zaviala auto* — *Vo fujavici*

zavialo auto a pod., hoci ten fakt, že pri objektovom, resp. bezsubstanciálnom type tu nemožno pomenovať pôvodcu deja, nie je ani pre sémantiku slovesa zanedbateľný.

3.1. V tejto súvislosti treba však výslovne uviesť, že zmena sémantiky slovesa nemusí byť a ani nie je v každom prípade zviazaná so zmenou intencnej hodnoty slovesa: dokonca veľmi veľa zmien v sémantike slovesa prebieha v rámci tej istej intencnej hodnoty. To sa týka nielen významových zmien v rámci jednej (polysémantickej) lexikálnej jednotky, ale aj významových zmien pri rozličných odvodzovacích postupoch (napr. *zvoniť* — *vyzváňat*, *fúkať* — *pofukovať*, *strielať* — *nastrielať sa* — *ostrielať sa* atď.). Sémantika slovesa, resp. jej zmeny, sa teda v istom bode v súhre stretáva s pohybom v tých príznakoch slovesa, ktoré označujeme ako subjektivnosť a objektivosť, ale zásadne je to širší jav s vlastnými zákonitosťami.

4.0. Ako sa ukazuje, ani v okruhu intencnej hodnoty ako ustálenej a pevnej slovnodruhovej vlastnosti slovesa nemožno pozorovať nemenný stav. Videli sme, že zmeny intencnej hodnoty slovies prebiehajú nie jedným smerom, lež viacerými smermi: posilňuje sa nielen subjektovo-objektový intencný typ, ale aj napr. objektový (bezsubjektový) intencný typ. Príčiny týchto zmien sú také ako pri zmenách v iných zložkách jazyka: sú to jednak príčiny interne jazykové, jednak mimojazykové.

Bibliografia

KAČALA, J.: Sloveso, jeho intencná hodnota, intencia slovesného deja a intencná štruktúra vety. In: *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich*. W Krakowie w dniach 3—5 grudnia 1969 r. Red. S. Urbańczyk. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1971, s. 71—82.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J.: Väzba slovies u Ondrejova. In: *Jazykovedné štúdie*. 1. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 115—152.

PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Red. A. Dostál. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1958, s. 18—28.

FUNKCE ČESKÝCH SLOVES *BÝT* A *MÍT*
VE VĚTNĚSÉMANTICKÉ STRUKTUŘE „SITUACE“
(STATE OF AFFAIRS)

JAN KOŘENSKÝ (Praha)

Pro současnou lingvistiku je užitečné zpracovat jednotným a formalizovaným způsobem větněkonstitutivní (valenční) vlastnosti sloves. Jde o poměrně náročný úkol, jehož výsledek by však měl v lingvistice velmi široké uplatnění, nehledě na to, že taková analýza je přímo předpokladem generativních a transformačních popisů těch jazyků, v nichž hraje sloveso centrální úlohu ve struktuře věty.

Chceme poukázat na možnost popsat větněkonstitutivní funkce českých sloves *být* a *mít* tím způsobem, že budou formulovány komplexní větné vzorce (*CSP*); jimž tato slovesa vyhovují. Komponenty *CSP* jsou gramatický větný vzorec (*GSP* — definovaný v termínech slovních druhů a syntakticky relevantní morfologické informace) a sémantický větný vzorec (*SSP* — definovaný v termínech sémantických aktantů a participantů větněsémantických relací). V případě *SSP* jde o určitou obdobu tzv. hloubkových struktur jazyka, pokud jsou chápány jako jednotlivým jazykům imanentní, specifická soustava sémantických relací — tedy nikoli jako univerzální, obecná soustava obsahu lidského vědomí. Stejně tak *GSP* jsou srovnatelné s tzv. povrchovými strukturami jazyka, avšak v našem pojetí *CSP* akcentujeme funkční součinnost obou složek základních větných struktur — složky abstraktnější, ale z hlediska jednotlivých jazyků specifitější (*GSP*) a složky sémanticky konkrétnější, ale univerzálnější (*SSP*). Mezi *GSP* a *SSP* nevidíme pouze jednoduše pojatý vztah gramatického vyjevování sémantických podstat jazyka, jde v našem pojetí o dialektické vztahy těchto základních složek obsahové struktury jazyka, o základní mechanismus fungování i rozvoje jazyka.

Sémantické větné vzorce dělíme do tří základních okruhů, totiž na procesy, události a situace (Daneš, 1968; 1971).

Situace jsou statické, neměnné relace příslušných sémantických prvků spjatých slovesem, mající sice časovou dimenzi (trvání), ale nikoli průběh (který je možno fázovat), ani nevyjadřující vzájemné působení, zasahování participantů a aktantů dané sémantické relace, což je oproti situacím vlast-

ností procesů a událostí. Naše pozornost bude upřena na větněsémantickou relaci situace, protože slovesa „být“ a „mít“ se uplatňují zejména v této oblasti.

Předpokladem stanovení větněkonstitutivních funkcí jakéhokoli slovesa je rozlišení obligatorních prvků gramatických vlastností slovesa (to je těch, které konstituují *GSP*) od fakultativních (rozvíjejících) prvků, které se ve větě vykládají pomocí derivačních pravidel. Obligatorní jsou takové prvky, jejichž vypuštění mění určitý větný vzorec na vzorec jiný, nebo větný vzorec na konstrukci, která nemá charakter větného vzorce daného jazyka. Naproti tomu fakultativní prvky je možno vypustit, aniž dojde ke změně nebo zániku větného vzorce.

Je nutné dále zjistit, které prvky významu daného slovesa jsou syntakticky relevantní (a projeví se tedy jako prvky *SSP*) a které jsou pouze záležitostí lexikální sémantiky, tj. z našeho hlediska záležitostí lexikálních variací příslušného symbolu daného vzorce. Uvedme příklad: je jasné, že věty *Karel píše dopis*, *Karel kreslí obrázek*, *Karel maluje dům* apod. vyhovují

$$CSP \frac{A_z \rightarrow I \rightarrow P_{rez}}{(S_{nom} \rightarrow) VF \rightarrow S_{acc}}$$

a událostní slovesa *psát*, *kreslit*, *malovat* mají stejnou větněsémantickou funkci (záměrná činnost původce charakterizovaná nezbytným výsledkem). Ostatní sémantické rozdíly mají lexikálněsémantickou povahu.

V tomto směru mají slovesa „být“ a „mít“ jako základní relátory situačních *SSP* specifické vlastnosti. Je to dáno tím, že ve svých sponových funkcích se vyznačují podstatným rozdílem v „mechanismu“ své gramatické a sémantické funkce. Gramaticky plní tutéž úlohu jako každé české *VF* ve větě dvoučlenné — jsou totiž relátorem, jenž spíná prvky příslušné gramatické struktury — avšak sémanticky je jejich vlastní úloha nulová (u *být*) nebo nulová s určitými unifikovanými sémantickými příznaky (u sponového *mít*). Zatímco u dějových a vůbec plnosémantických sloves se při zjišťování *SSP* vychází ze sémantických vlastností slovesa, které „rozděluje úlohy“ prvkům svého intenčního pole, je třeba u situačních *být* a *mít* fakticky vycházet naopak ze vzájemného vztahu substančních a vlastnostních prvků. Ukazuje se totiž často, že význam, který je třeba považovat za lexikální variaci relátoru určitého situačního *SSP* má v *GSP* syntaktickou strukturu, neboť je tvořen sponou *být* a dalším (plnovýznamovým) slovem. Další specifikace těchto úvodních poznámek již vyžaduje zabývat se oběma slovesy samostatně.

Sloveso „být“

Tomuto slovesu, zejména jeho sponovým funkcím, je věnována bohatá literatura, která je ovšem zaměřena na větněčlenskou analýzu těchto konstrukcí (problematika doplňku) a na sémantické podmínky užití „doplňkového“ → S_{instr} nebo → S_{nom} [Kopečný, 1962; Zimek, 1963; Šmilauer, 1966; Mrázek, 1970; J. Lyons (1968) liší tyto významy „to be“: existence, identifikace, atributivnost (s dalším dělením), lokativnost]. Rozlišují se především tyto významy: identita, inkluze, kvalifikace příznakem podstatným, stálým, nepodstatným, přechodným, metaforickým, příznakem subjektivně podmíněným, kvalifikace široce okolnostního rázu a ovšem významy relací, kde *být* není spona, což je především význam existence. Tyto významy jsou zčásti (naprosto ne však nutně, za všech okolností a bez závislosti na stylistických faktorech nebo dokonce na individuálním úzu) signalizovány protikladem $S_{nom} - S_{instr}$. Uplatňuje se však řada dalších faktorů — často navzájem velmi různých — které tento protiklad ovlivňují; počínaje pořádkem subjektu a predikátu (v obráceném pořadí dává jazyk přirozeně přednost „doplňku“ v instrumentále), přes zájmenný podmět, který dává za určitých okolností přednost nominativu, až po určitou lexikální vázanost (lze např. říci *Švejk je hrdina románu*, ale patrně jen *Švejk je hrdinou a osou románu* apod.). Závěry jsou zřejmé; v oblasti sponových funkcí lze s úspěchem vyjmenovat nejružnější podmínky, z nichž jazyk dává přednost S_{nom} nebo S_{instr} , ale jen výjimečně lze mluvit o striktní vázanosti (patrně jen u relace identity). Ani kritérium možnosti transformace *být* → *mít* není spolehlivé pro rozlišování tradičních „významů spony“ (viz Kopečný, 1962).

Z našeho hlediska je důležité především rozlišit:

1. funkce nesponové (*být* je v takovém případě „plnovýznamové“);
2. funkce, v nichž je výrazný rozpor mezi relátorem v sémantickém a gramatickém smyslu, neboť v *GSP* je relátorem pouze sponové *být*, ale sémantickým relátorem je $\langle \textit{být} + X \rangle$, přičemž *X* je plnovýznamové slovo, morfologicky substantivum, adjektivum, nebo adverbium;
3. vlastní sponové funkce (tj. ty případy, kdy relátorem je pouhé *být*, a to jak v gramatickém, tak i v sémantickém smyslu).

Skupina 1. zE (v notaci F. Daneše, 1971).

1. Jde o význam existence. Sloveso *být* má „plnovýznamovou“ platnost existovat, tento význam je predikován nějaké předmětnosti, kterou lze označit jako „nositele“ existence. Symbolicky tuto větnésémantickou relaci zapisujeme jako $N \rightarrow EX$ (*příroda jest*). Frekventovanější jsou ovšem existenciální relace temporalizované, lokalizované, popř. obligatorně kvalifikované (*Dnes je středa, V lukách je povodeň, Jsou lidé, kteří neumějí žít*). Lze je zapsat souhrnně jako $(N - EX-----, ---, ----)$. Lokalizované a temporalizované existenciální relace jsou velmi blízké sponovým relacím s lokalizačním a temporalizačním významem (viz dále v 3.), lze je však odlišit otázkovým testem: Na větu mající existenciální interpretaci se lze ptát dvojicí otázek, z nichž první je otázkou existenciální (*Je povodeň? Kde je povodeň?*) — proti tomu na českou větu *Klobouk je na věšáku* se ta-

kovou dvojicí otázek neptáme. *GSP* tohoto druhu mají strukturu (obecně zapsáno):

$$(S_{\text{nom}} \rightarrow) VF \rightarrow prS_{\text{cas}}/ADV/SENT_{\text{rel}}.$$

Skupina 2; schéma $A \langle \text{být} + X \rangle B$; xNy ; xLy, \dots pro $L, N \dots = \langle \text{být} + X \rangle$. Tento druh je obvykle zařazován i sémanticky do okruhu sponových funkcí slovesa *být*. Z našeho hlediska však jde o to, že výraz $\langle \text{být} + X \rangle$ chápeme jako sémantický relátor v obecné podobě, jednotlivá lexikální obsazení X pak jako lexikálněsémantické variace uvedeného sémantického relátoru. Gramatickým relátorem je pochopitelně pouhé *být*.

1. Patří sem relace, jejichž sémantickým relátorem je nikoli *být*, ale „slovo“ jako *je hoden, je dalek, je pamětliv*... Jde o frazeologizované kondenzáty, za nimiž se „skrývá“ často složitá, zobecnující a tudíž „vněčasová“ kvalifikace dějovou vlastností, srov. *Je dalek zločinu* = nikdy by nespáchal zločin; *Je pamětliv svých povinností* = vždy pamatuje na své povinnosti... Z hlediska *GSP* je tento okruh výrazně odlišen vzorcem

$$(S_{\text{nom}} \rightarrow) VF \rightarrow A_n \rightarrow S_{\text{gen}}$$

2. Podobně relace jiné, srov. *být syn(em), muž(em)*..., *být větší než*... Je asi užitečné tímto způsobem vykládat zásadně všechny relace, kde „holá věta“ schématu $(S_{\text{nom}} \rightarrow)$ „spona“ $\rightarrow A/S_{\text{cas}}/ADV \dots$ je sémanticky neúplná, není tedy *GSP* — jinak řečeno tam, kde výraz $\langle \text{spona} - X \rangle$ vyžaduje nutný pravý komplement. A právě tento komplement je teprve substančním partnerem, participantem relace, zatímco prvek X participantem relace není, neboť je nositelem sémantické specifiky významu relace.

Skupina 3; schéma $A \text{ být } B$; xNy ; xLy ; —.

Jde o vlastní sponové relace. Relátor je v sémantickém i gramatickém smyslu totožný se samotným *být*, význam relace je dán vztahem příslušných participantů této relace. Jde o velmi obecný syntaktický význam kvalifikace podmětové substance predikovaným znakem. V této oblasti se uplatňují zejména v literatuře rozlišované významy, o nichž jsme hovořili výše. Z hlediska *CSP* však je podle našeho názoru třeba rozlišovat jen ty významy, které jsou obligatorně signalizovány specifickým gramatickým vzorcem. Zcela spolehlivě je gramaticky signalizována identita, symbolicky zapsáno jako $N - IDENT$. Predikovaný znak je obligatorně vyjádřen $\rightarrow S_{\text{nom}}$. Jde tedy o *GSP* $(S_{\text{nom}} \rightarrow) Cop \rightarrow S_{\text{nom}}$ s častou substitucí $(S_{\text{nom}} \rightarrow) \equiv \equiv PRON$, která je charakteristická tím, že rozšiřuje okruh identit. Např. inkluze, která je charakterizována (ale nikoli závazně) prvkem $\rightarrow S_{\text{nom}}$, má tu vlastnost, že se s pronominalizací $(S_{\text{nom}} \rightarrow) \equiv PRON$ mění na iden-

titu. Je proto možné: *Puňka a Micka jsou kotata májová* (ale i *kotaty májové* — ovšem se stylistickou diferenciací), ale pouze *To jsou kotata májová*. Totéž platí za shodných substitučních podmínek pro kvalifikace podstatným, stálým nebo nepodstatným, přechodným apod. znakem.

Zajímavým příkladem formálně gramatické signalizace určité větně-sémantické relace je protiklad *Ulice je džungle/džunglí* — *Ulice je chodci/prochodce džunglí*. Jde o příklad složitější situační relace (srov. u *mít*), kde je platnost prosté kvalifikační relace omezena tím, že je vztahena k perspektivní substantii analyzované věty. Toto omezení je signalizováno → S_{instr} .

V oblasti relací typu *A být B* je možné ve shodě s literaturou již citovanou rozlišovat vedle identit a inkluzí především prostou kvalifikaci [s další diferenciací — vlastnost stálá, dočasná, podstatná, nepodstatná, příznak metaforický, subjektivně podmíněný (Kopečný, 1962; Šmilauer, 1966)], dále pak složitější situace (viz *Ulice je chodci džunglí*¹) a konečně „kvalifikace“ široce okolnostního rázu² (lokalizace, temporalizace, určení důvodová, účelová, prostředková, „materiálová“ apod.). Obtíže jsou ovšem, hledáme-li gramatické „signály“ těchto diferencí. Zdá se např., že prosté kvalifikace jsou proti „okolnostním“ kvalifikacím signalizovány možností → S_{nom} — srov. *Karel je horníkem / horník* — *Rána je nožem*.

Sloveso *mít*

Pokusíme se principy, na jejichž základě lze popsat větotvorné vlastnosti slovesa *mít*, vyložit stejným způsobem jako u *být*. Sloveso *mít* lze ostatně do značné míry vyložit z jeho vztahu ke slovesu *být*, zejména z příslušných

¹ V tomto případě jde o „složené“ situační relace, které jsou typické zejména pro sloveso *mít*; jejich základním sémantickým principem je vztahení nějaké jednoduché statické relace k substantii, která bývá subjektem analyzované věty (gramatickým signálem tohoto vztahení je změna relátoru *být* na *mít*). V uvedeném případě je substance, vzhledem k níž je jednoduchá relace *Ulice je džungle* „nazírána“, v jiné než subjektivní pozici, nemění se proto relátor.

² Těmto relacím věnuje pozornost zejména F. Kopečný (1962). — V určitém smyslu ovšem lze pochybovat o užitečnosti lišení kvalifikací prostých ($S_{nom} \rightarrow$) *Cop* → *A/S_{nom}/instr/* a „okolnostních“ ($S_{nom} \rightarrow$) *Cop* → *S_{cas}/prS_{cas}/ADV*. Např. dvojice českých vět *Židle je dřevěná* — *Židle je ze dřeva* se jeví z hlediska větné sémantiky jako totožná (kvalifikace udáním původu), třebaže formálněgramatické důvody by vyžadovaly lišit protiklad prosté kvalifikace a okolnostní kvalifikace. Oba významy je možné lišit ovšem sémanticky pomocí otázek (*jaký/který* proti otázkám okolnostním). Pak by např. věta *Cirkusáci jsou všude doma* měla význam prosté kvalifikace, ačkoli formálněgramaticky má strukturu typickou pro okolnostní kvalifikaci. Pro samostatné chápání okruhu okolnostních určení mluví to, že je lze chápat mnohdy jako „systémové elipsy“ relací se slovesem. *Židle je (vyrobena) ze dřeva*, *Rána je (způsobena) nožem*, *Dopis je (určen) tatínkovi* apod. Proto také jsou difference mezi „okolnostními kvalifikacemi“ totožné se sémantikou adverbialních určení dějů. Na základě toho lze soudit, že jde o okruh relace s dějově okolnostní kvalifikací, o kvalifikace dějem proti kvalifikacím „prostým“, což jsou kvalifikace vlastností, nebo substancí.

Otázku syntaktické relevance významových diferencí uvnitř základní relace *A být B* je třeba považovat za otevřenou. Kriterium obligatorní signalizace rozlišovaných významů prostředky *GSP* považujeme při našem vztahu gramatiky a sémantiky věty za závazné.

„transformačních“ vztahů, které především dobře odhalují „doprovodné“ sémantické příznaky sponových funkcí slovesa *mít*.

Skupina 1. yPx ; $x\bar{P}y$

a) Relace vlastnictví. Jde o plnovýznamové funkce, které jsou protiváhou plnovýznamového existenciálního *být*. Právě tyto dva významy jsou zřejmě „prazákladem“, východiskem dějových struktur, třebaže jde ještě o statickou relaci. Obecně lze tuto relaci zapsat jako $N - POS$ (nositel vlastnictví — přivlastňované).

Základním významem „plnovýznamového“ *být* je „já jsem, existuji“, základním významem „plnovýznamového“ *mít* je „já vlastním“ jako „prvotní“ transcendence „existujícího“ já. Odtud na jedné straně široká oblast „nepravého“ vlastnění sponových relací $A \langle mít + X \rangle B$; odtud také struktury $A \text{ být } B$ a $A \text{ mít } B$, které ve své podstatě mají smysl „ A existuje a má vlastnost B “ a „ A vlastní vlastnost B “. V tomto smyslu jsou významy existence a vlastnictví základem situačních sémantických struktur.

Skupina 2; schéma $\langle mít + X \rangle$.

Tyto sémantické struktury mají v zásadě tytéž vlastnosti jako obdobné relace slovesa *být*.

Uvedme příklad relace „mít manželku“; tento relační význam je možné vyložit jeho vztahem k relačnímu významu „být manželka/-ou“; Jde tedy o vztah vět: *Eva je manželkou Karla* | *Eva je Karlova manželka* — *Karel má manželku* | *za manželku Evu*. V určitém smyslu jde o týž větný význam, mění se však obsazení subjektové pozice, což je sémanticky centrum pozornosti mluvčího, tedy ta sémantická substance, vzhledem k níž mluvčí danou sémantickou relaci nazírá. Nepřihlížíme-li tedy k diferencii dané různými obsazením subjektové pozice, jde o týž sémantický vzorec a o ekvivalenci příslušných *GSP*.

Vztah uvedených struktur je zároveň příkladem na asymetrii gramatické a sémantické struktury věty. Formální vztahy „řízenosti“ svědčí pro derivační charakter přivlastku *Karla a Evu*, ze sémantického hlediska však nelze mluvit o větném vzorci *Eva je manželka* a *Karel má manželku*, to jsou totiž větné vzorce jiné; poslední věty znamenají *Eva je vdaná* a *Karel je ženatý*, což jsou relace typu $A \text{ být } B$ s významem „kvalifikace“.

Řadu „relačních slov“ v pozici $\langle \text{být/mít} + X \rangle$ je možno dále rozšiřovat — srov. „mít za manželku“, „být vdaná za“, „být ženat s“ apod. Tato „relační slova“ představují soubor lexikálních variací daného relačního významu ve smyslu *SSP*.

Skupina 3; schéma $A \text{ mít } B; xNy$

Základní sémantická relace $N - KVAL$ s gramatickou strukturou $(S_{nom} \rightarrow) Cop \rightarrow A$. Tato základní relace má vztah k relacím $N - KVAL$ se sponou *být*, dokonce i k relacím s „plnovýznamovými“, avšak nedějovými slovesy:³

$$\frac{[(S_{nom} \rightarrow) Cop \rightarrow A] \Leftrightarrow [(S_{nom} \rightarrow) Cop \rightarrow S_{acc}] \Leftrightarrow [(S_{nom} \rightarrow) VF_{ref} \rightarrow S_{instr}]}{N - QUAL}$$

Karel je trpělivý — Karel má trpělivost — Karel se vyznačuje trpělivostí. Prvé dva stupně ekvivalence jsou vázány na jména vlastností deadjektivní derivace — a to jen některá. Omezení tvoří značně komplikovaný celek; roli bude hrát zřejmě onomaziologická struktura samotného adjektiva, existence jména nositele vlastnosti od téhož adjektiva, např. *K. je chytrý — *K. má chytrost — neboť K. je chytrák* apod.⁴

Velmi zajímavé jsou složitější kvalifikační relace, které velmi výstižně odhalují specifiku slovesa *mít*, pokud jde o určité významové příznaky jeho sponové funkce.

1. *Karel má oči po matce, Karel má ruku bolavou*

Karel (oči — po matce) Karel (ruka — bolavá)

SSP — PERSP_{1nalpos} (N — KVAL)

GSP — (S_{nom} →) Cop → S_{acc} → prS_{loc}; (S_{nom} →) Cop → S_{acc} → A_{acc}

2. *Karel má klobouk na hlavě*

Karel (klobouk na hlavě)

SSP — PERSP_{loc} (N — LOC)

GSP — (S_{nom} →) Cop → S_{acc} → prS_{loc} →

3. *Karel má kabát ušitý*

Karel (kabát — ušitý)

SSP — PERSP (N — KVAL)

GSP — (S_{nom} →) Cop → S_{acc} → A →

³ Základní principy spojení tzv. plnovýznamových sloves se situačními (tedy nedějovými) významy viz v naší stati (1971).

⁴ Množství typů sémantické funkce slovesa *mít* jsme pochopitelně zdaleka nevyčerpali. Uvedeme některé:

- a. *Karel má hlad — Karel hladověl, má kontrolu — kontroluje, má referát — referuje, má prosbu — prosí, má zármutek — rmoutí se, má trénink — trénuje* apod. Tyto relace je možno vykládat jako děje, ovšem děje „deaktualizované“, jde o určitý dějový atribut subjektové substance. Zdá se, že uvedené relace jsou sémanticky na přechodu mezi ději a situacemi. Uvedené parafráze však naznačují, že dějový výklad je možný.
- b. Dějově lze patrně za obdobných podmínek vyložit i „zájmenné“ (tento pojem srov. Kopečný, 1962) funkce slovesa *mít* ve větách jako *Karel má 1200 měsíčně* — tj. *dostává...*

4. Dnes máme středu

$SSP - PERSP(N - EX_{temp})$

$GSP - (S_{nom} \rightarrow) \underline{Cop \rightarrow S_{acc} \rightarrow ADV} \rightarrow$

V uvedených složitějších sémantických relacích jde vesměs o příklady na vztah mezi *být* a *mít*. Nejde však o vztah ekvivalence různých *GSP* založený na „zaměnitelnosti“ participantů (srov. sémantická relace „manželství“), ani o vztah ekvivalence založený na substantivizaci (*je trpělivý — má trpělivost*), ale o složené *SSP*. Toto „složení“ odhaluje sémantické modifikace sponového *mít* vzhledem k sémantické nulovosti sponového *být*. Jednoduchá kvalifikační popř. okolnostní relace je mluvčím „nazírána“ z perspektivy substance, která je gramatickým subjektem zkoumané věty. Tato sémantická operace je gramaticky vyjádřena změnou *být* na *mít*. Sémantická modifikace „vyjadřovaná“ slovesem *mít* je ve výše uvedených příkladech různá; v 1. jde o vztah příslušnosti jednoduché relace (chceme-li o vztah nezczitelného vlastnictví), v 2. o vztah lokalizační příslušnosti, v 3. jde o vztahování jednoduché relace k subjektové substanci bez jakékoli specifikace⁵, v 4. jde rovněž o vztah nespecifikované „zajímavosti“.

* * *

S *CSP* lze provádět zásadně tři druhy operací:

1. Operace (substituce), které nemění žádnou ze složek *CSP*: např.

$S_{cas} \equiv INF; S_{cas} \equiv PRON; S_{cas} \equiv SENT$

Výchova lidí je umění — Vychovávat lidi je umění; Chlapec je štihlý — On je štíhlý; Karel psal dopis — Karel psal, že...

2. Operace (lexikálněsémantické transformace) při nichž se mění *GSP*, ale zůstává též *SSP*, tedy kterými se zapisují vztahy ekvivalence *GSP*.
Karel má klobouk na věšáku — Karlův klobouk je na věšáku

$\underline{[(S_{nom} \rightarrow) Cop \rightarrow S_{acc} \rightarrow prS_{loc}] \Leftrightarrow [(S_{nom} \rightarrow) Cop \rightarrow prS_{loc}] \rightarrow A_{pos}}$

$PERSP_{pos}(N - LOC)$

⁵ Podrobněji o těchto složitějších relacích viz v naší stati (v pozn. 3). Tam je také podrobněji vyložena sémantika 3), v níž může kontext odhalit „dodatečně“ specifikaci významu této složené relace, zatímco 4) je nespecifikovaná „zajímavost“ v jakémkoli kontextu. Ve srovnání s touto statí upravuji symboliku: symbol *PERSP* je symbolem pro substanci, která je v centru pozornosti mluvčího, vzhledem k níž je příslušná jednoduchá relace mluvčím nazírána, sémantická specifikace vztahu je vyjádřena indexem.

nebo:

Karel má klobouk na hlavě — Klobouk je na Karlově hlavě

$$\frac{[(S_{\text{nom}} \rightarrow) \text{Cop} \rightarrow S_{\text{acc}} \rightarrow \text{pr}S_{\text{loc}}] \Leftrightarrow [(S_{\text{nom}} \rightarrow) \text{Cop} \rightarrow \text{pr}S_{\text{loc}}] \rightarrow A_{\text{pos}}}{\text{PERSP}_{\text{loc}} (N - \text{LOC})}$$

Poznámka: A_{pos} je v obou vzorcích fakultativní.

GSP obou výchozích vět je shodné: ekvivalenční vztahy odhalují, že vyhovují různým *SSP*, v prvním případě jde o lokalizaci vlastněného předmětu, v druhém případě je „zainteresovaná“ subjektová substance zároveň lokalizátorem lokalizovaného předmětu. Ekvivalence ukazuje, že nelze prostě říci, že různá hloubková struktura je vyjádřena touž povrchovou strukturou, neboť ekvivalentní *GSP* příslušné hloubkové difference naopak odhalují. Proto klademe důraz na popis funkční součinnosti gramatiky a sémantiky, nevidíme ve vztahu obou složek pouze „nedostatečné“ diferencování sémantických podstat jazyka „gramatickým povrchem“, nebo naopak gramatické redundantní difference rozdílů neexistujících „v sémantické hloubce“, jak tomu v podstatě je v generativní sémantice.

3. Operace, při nichž se mění *CSP* jako celek, jde tedy pouze o jakési zřetězení *CSP*, srov.:

Benedikt je blázen — Benjamin má Benedikta za blázna

$$\frac{(S_{\text{nom}} \rightarrow) \text{Cop} \rightarrow S_{\text{nom}}; (S_{\text{nom}} \rightarrow) \text{VF} \rightarrow S_{\text{acc}} \rightarrow \text{pr}S_{\text{acc}}}{N - \text{KVAL}; N(N - \text{KVAL})_{\text{subj}}}$$

Jde opět o vztah *být — mít*, zde s významem „subjektivizace“.

* * *

V této stati naznačené principy formulace *CSP* a operace s *CSP* strukturují jádro soustavy nedějových větnésémantických relací, které označujeme jako situace (state of affairs). Jde o bohatou oblast větné sémantiky, které dosud byla ve srovnání s dějovými relacemi věnována nezaslouženě menší pozornost.

Bibliografie

DANEŠ, F.: Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence. *Lingua*, 21, 1968, s. 55—69.

DANEŠ, F.: Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. *Slovo a slovesnost*, 32, 1971, s. 193—207.

KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.

KOŘENSKÝ, J.: K problému větnésémantických funkcí nedějových významů českého slovesa. *Slovo a slovesnost*, 32, 1971, s. 208—216.

LYONS, J.: *Introduction to Theoretical Linguistics*. 1. ed. London, Cambridge University Press 1968. 519 s.

MRÁZEK, R.: Valence slovesa *быть* — *бýти* s předložkovými pády. In: *Sborník Pedagogické fakulty University Karlovy. Filologické studie*. 2. Red. M. Kubík a i. Praha, Universita Karlova, s. 63—72.

ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 574 s.

ZIMEK, R.: *Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, 166 s.

NĚKTERÉ VZTAHY MEZI VÝZNAMEM A SYNTAKTICKÝMI VLASTNOSTMI ČESKÝCH SLOVES POHYBU

KAREL PALA (Brno)

1. *Úvod.* V našem příspěvku se chceme pokusit popsat významy některých českých sloves pohybu a ukázat, jak jejich sémantika ovlivňuje odpovídající syntaktické vlastnosti a jejich chování ve větě. Dále se pokusíme naznačit vztahy mezi slovesy pohybu a příslovečným určením místa. V závěru upozorníme na možnost ověřovat experimentálně (strojově) úspěšnost sémantického popisu.

2. *Metodologická poznámka.* Pro naše účely pokládáme za nejvhodnější použít teoretického rámce, v němž se popis jazyka člení na jednotlivé roviny (viz např. Lamb; v méně formální podobě je tento přístup typický pro celou Pražskou školu). Základní princip tohoto přístupu je, že každá rovina představuje autonomní subteorii v tom smyslu, že deskriptivní tvrzení o jednotkách uvnitř dané roviny neodkazují nijak přímo k jednotkám nebo vlastnostem definovaným na jiných rovinách. Pro sémantickou rovinu to znamená, že sémantická tvrzení se vztahují k sémantickým jednotkám a prvkům stanoveným speciálně pro účely sémantického popisu. Z toho konkrétně vyplývá, že sémantický rozbor nemusí být omezen rozlišováním lexikálních a gramatických morfémů a stejně tak se není třeba vázat na jednotky jako věta, *NP* nebo *PP* výraz, tj. větší generalizace lze dosáhnout, jestliže sémantická tvrzení nejsou formulována v termínech gramatických jednotek.

Princip autonomie rovin předpokládá však uvnitř celé teorie soubor (množinu) pravidel specifikujících vzájemné vztahy mezi jednotlivými rovinami. Jde pak o pravidla fonologicko-morfologická, morfologicko-syntaktická, syntakticko-sémantická apod.

Nepřijímáme tedy transformačně-generativní přístup k sémantice typický pro standardní teorii *GG* (Chomsky, 1965) i pro její revidovanou verzi (Chomsky, 1968), v němž se sémantická tvrzení týkají jednotek a prvků identifikovaných v gramatice a jsou závislá na vstupu z jiných složek teorie, mají tedy interpretativní povahu.

Chceme-li tedy zajistit autonomii sémantické roviny, musíme použít takového aparátu popisu (sémantického metajazyka), který povede k dosažení větší generalizace a ke splnění požadavků uvedených výše. Takový meta-

jazyk popisu se může skládat ze dvou relativně nezávislých částí a byl již v literatuře popsán (Bendix, 1966; Apresjan, 1967; Leech 1969):

(A) *inventář primitivních (nedefinovaných) sémantických distinktivních rysů*, jejichž kombinacemi lze popsat významy slov, v našem případě významy některých sloves pohybu;

(B) *upravený predikátový kalkul* (zde bez kvantifikace) umožňující uvést prvky stanovené v (A) do vzájemných relací. Zde nám půjde jen o tzv. nezávislé predikáty či predikáty řádu *O*, které lze zhruba ztotožnit s finitními tvary (pohybových) sloves v jednoduchých větách. Rámcovým pojmem tu bude pojem predikátového výrazu (*PV*) (Apresjan, 1967; aplikace v češtině — Pala, 1970).¹

Protože nám v tomto příspěvku nejde o systematické rozpracování bodu (A) ani (B), budeme uvádět jen jednotlivé příklady, z nichž však bude jasné, k jakému cíli směřujeme. Pro ilustraci uveďme nyní příklad popisu slovesa *vjet*:

vjet — (+ *POHYB* + *AKTIVNĚ* + *PLOCHA* + *CÍL*)

— (+ *POHYB* — *AKTIVNĚ* + *NESAMOSTATNĚ* + *PLOCHA* + *CÍL*)

PV: *vjet* (a, někam),

a — (*SUBJEKT* + *AKTIVNÍ* + *KONKR* — *ŽIV*), (*SUBJ* — *AKTIVNÍ* +
+ *ŽIV*)

někam — (+ *CÍL*)

[Rozsáhlejší pokus o rozpracování bodu (A) včetně sémantických rysů pro popis 50 českých sloves pohybu učinila M. Pavelková (1971).]²

3. *Sémantické vlastnosti sloves pohybu*. Jako východisko našich dalších úvah nám poslouží věty (1) a (2).

(1) *Vojenský letoun SSSR přistál v USA*

(2) *Vojenský letoun SSSR přistál*

V (1) je po slovese *PŘISTÁT* explicitně vyjádřen *CÍL PŘISTÁNÍ*, a to výrazem „v USA“. Ve větě (2) není žádný takový výraz, avšak mohla by se objevit námitka, že u vět, jako je (2), se také předpokládá v obecném smyslu i *CÍL PŘISTÁNÍ*. Pravda je, že sloveso *PŘISTÁT* obsahuje v popisu svého

¹ F. Daneš zavádí nyní pro tento pojem termín „sémantická formule“, resp. jeho termín „sémantická formule“ zřejmě odpovídá již existujícímu a podle našeho názoru přesnějšímu termínu „predikátový výraz“ (viz Daneš, 1971).

² Jde o diplomovou práci vypracovanou pod naším vedením, je v ní uveden seznam distinktivních sémantických rysů potřebných pro popis zmíněných 50 pohybových českých sloves. Všechna popisovaná slovesa jsou předponová a seznam *ŠDR* bude proto s menšími úpravami platit i pro nepředponové protějšky, takže již dnes zahrnuje tento popis asi 110 sloves pohybu. Práce M. Pavelkové obsahuje rovněž algoritmus pro přechod od sémantických grafů sloves (speciálních zápisů významů sloves) k syntaktickým realizacím těchto sloves v jednoduchých větách. V našich úvahách se o výsledky M. Pavelkové opíráme jen v některých bodech, jinde upozorňujeme na tyto zajímavé výsledky, jinde je zpřesňujeme.

významu též sémantické distinktivní rysy (dále *SDR*) „*PLOCHA*“ a „*CÍL*“. Jinými slovy, ve větě (2) se tvrdí, že „pohybující se *subjekt ukončil* jistý druh *pohybu někde*“, kdežto v (1) je místo výrazu „*někde*“ konkrétní místní specifikace v „*USA*“; „*někde*“ proto nelze považovat v (2) za nic jiného než *za volnou proměnnou označující ideu místa zcela obecně*. Odpovídající ruské sloveso *PRIZEMLIŤSJA*, německé *LANDEN* nebo anglické *LAND* obsahuje prvek „*ZEMĚ*“ zcela zjevně, a přece i zde tento sémantický rys vyjadřuje pouze volnou nespecifikovanou proměnnou. Je to přirozené, slovesa označující jednotlivé typy pohybu, např. právě *PŘISTÁT* nebo uvedené *VJET* (a patrně i některá další slova obsahující v popisu svého významu *SDR* „*POHYB*“), mají ve svém významu nejen obecnou ideu pohybu, ale i některé prostorově místní specifikace, např. *VÝCHOZÍ* nebo *KONEČNÝ BOD POHYBU*, *PLOCHU*, *PROSTŘEDÍ*, *POLOHU*, *VYMEZENOU DRÁHU* a pravděpodobně ještě některé další. To platí např. pro česká slovesa: *VEJÍT*, *VYJÍT*, *PŘIJET*, *LETĚT*, *PLAVAT*, *PŘEJÍT* aj. Význam sloves pohybu se bez těchto místních *SDR* nedá dost dobře popsat.

Analogická situace je i u objektových sloves, kde často vznikají nejasnosti a potíže při porovnávání vět jako (3) a (4).

(3) *Můj syn čte Rychlé šípy*

(4) *Můj syn čte*

V případě (4) se tvrdí: „daný *subjekt čte něco*“ a máme tedy před sebou opět volnou proměnnou, která je *také doplněním* a která bude zachycena při popisu významu slovesa *číst* jako objektový *SDR*.³

Právě v těchto vztazích je třeba vidět spojitost mezi slovem a větou, přesněji řečeno, mezi slovesem a větou (ačkoli to patrně bude platit o každém slovu, které může být popsáno aspoň jako jednomístný predikátový výraz, tj. i o substantivech a adjektivech). Řekli jsme výše, že sloveso *PŘISTÁT* bude obsahovat v popisu svého významu zcela jistě *SDR* „*SUBJEKT POHYBU*“, „*POHYB*“, „*PLOCHA*“, „*CÍL*“ (a možná i některé jiné). Tyto rysy jsou současně i jeho *sémantickými valencemi*, tj. dispozicemi spojovat se ve větě syntakticky s některými dalšími slovy, jejichž popis významu obsahuje tentýž sémantický rys [Apresjan (1968) v této souvislosti používá termínu „sémantická kombinovatelnost“ a dále ještě rozlišuje „lexikální kombinovatelnost“ (sočetajemoť)]. Tyto valence mohou zůstat jen nenasyčenými valencemi s volnými proměnnými, pak máme (2) nebo (2a) proti (1) či (1a), kde jsou valence nasyceny konkrétními místními specifikacemi.

(1) *Vojenský letoun SSSR přistál v USA* (*SUBJ — POHYB — MÍSTO*)

³ Zdá se, že náš termín „volná proměnná objektová nebo místní“ odpovídá Danešovu „všeobecnému předmětu, sémantickému předmětu“ (Daneš, 1971).

(1a) <i>Naše auto přijelo před dům</i>	(SUBJ — POHYB — MÍSTO)
(2) <i>Vojenský letoun SSSR přistál</i>	(SUBJ — POHYB)
(2a) <i>Přijeli</i>	(SUBJ — POHYB)

Význam slovesa *PŘISTÁT* nebo *PŘIJET* poskytuje uživateli jazyka řadu valencí vzhledem k množině jiných přípustných významů. V závislosti na svém komunikačním záměru může autor sdělení některé valence nasytit a některých nevyužít, takže zůstávají jen uvnitř významu slova jako volné proměnné. Chce-li autor sdělení nějakou danou valencí nasytit, musí to udělat tak, že vyjde za rámec významu slova a *explicitně, samostatným slovem* (morfémem) specifikuje příslušný vnitřní *SDR*. To má i jasný formální důsledek: k dosud existující posloupnosti už realizovaných prvků se přidá nový (slovo nebo morfém) a tento nový externí prvek je k prvku, jehož valenci nasycuje, připojen nějakým materiálně signalizovaným gramatickým vztahem, např. rekčním pádem nebo nějakým standardním afixem (v případě adverbálních pádů). Jestliže některá uvedená slovesa obsahují ve svém významu volnou proměnnou (ať už objektovou nebo místní specifikaci) popsanou v podobě příslušného sémantického rysu, pak je třeba jejich externě připojené doplnění považovat za *sémanticky obligatorní* a rozdíly mohou mezi nimi být jen ve formálně syntaktické realizaci — rekční pád proti adverbálnímu pádu nebo přimykajícímu adverbium. Zde je podle našeho názoru východisko ke zpřesnění poznatků o inherentních a relačních adverbálních určeních (Kopečný, 1962, s. 189—212). Zejména se zdá být jasné (na základě toho, co jsme uvedli výše), že nejen předmětové určení lze pokládat za sémantický rys slovesa („předmět je doplnění obsahu znakového slova a ten obsah znakového slova je na toto doplnění zaměřen (vazbou)“. Tuto formulaci můžeme pro slovesa pohybu obsahující ve svém sémantickém popisu místní *SDR* — volnou proměnnou — revidovat: nasycuje-li externě vyjádřená místní specifikace volnou proměnnou (místní) obsaženou ve významu pohybového slovesa, pak tuto specifikaci musíme považovat za *těsné a obligatorní sémantické doplnění*, ačkoli nevazebné, tj. nevyjádřené rekčním pádem. Tato formulace bude s velkou pravděpodobností platit pro všechna slovesa pohybu, jejichž popis významu obsahuje nějaký místní *SDR* (místní volnou proměnnou). U Kopečného najdeme v této souvislosti sloveso *BYDLET NĚKDE* jako případ nevazebného ale obligatorního sémantického doplnění, avšak to je pouze jeden případ, takových sloves můžeme už dnes pro češtinu uvést nejméně 50 (Pavelková, 1971).

Právě uvedené sémantické vlastnosti sloves pohybu mají i jiné zřejmé důsledky, a to v rovině funkční perspektivy větné (*FPV*). V tomto okamžiku se budeme dívat na vznik a průběh sdělení procesuálně, jako na proces uskutečňující se v čase. Chce-li nějaký autor sdělení výslovně a explicitně sdělit adresátovi (množině adresátů), že se nějaký *SUBJEKT POHYBUJE* nebo končí nějaký *TYP POHYBU*, pak za předpokladu, že pouze začíná sdělovat

(nenavazuje), musí ke splnění svého komunikačního záměru užít vět jako (2b) nebo (2c) nebo i výrazu (2d), (2e).

(2b) *Tatínek přišel*

(2c) *Náš pes utíká*

(2d) *Tatínkův příchod*

(2e) *utíkání našeho psa (běh našeho psa)*

Je-li cílem autora sdělení říci, že daný *SUBJEKT* ukončil *POHYB* na jistém konkrétním *MÍSTĚ*, v konkrétním *CÍLI* nebo *BODĚ*, pak musí pro dané *MÍSTO*, *CÍL* nebo *BOD* použít formálně samostatného prvku — slova, nebo i celé další věty. I když v průběhu sdělování musí autor sdělení uvést jak *POHYBUJÍCÍ SE SUBJEKT*, tak i *TYP POHYBU*, činí to metaforicky řečeno „po cestě“, „během cesty“ a hlavním centrem sdělení, na které se „po cestě“ zaměřuje, tím, na co je soustředěn jeho komunikační záměr, tím je v daném případě konkrétní *MÍSTO*, *CÍL* nebo *KONEČNÝ BOD POHYBU*. Pak autor sdělení musí použít vět (obecněji — formálních prostředků) jako (1b), (1c) nebo výrazu (1d), (1e).

(1b) *Tatínek přišel ke dveřím*

(1c) *Náš pes utíká do boudy*

(1d) *přistání kosmonautů na Měsíci*

(1e) *Stalinův útěk ze Sibíře (VÝCHOZÍ BOD)*

I když nemáme v úmyslu rozebírat zde podrobněji poměry na rovině *FPV*, přece bychom chtěli podotknout, že právě naznačené sémantické vztahy mohou velmi dobře vést k přesnějšímu vymezení pojmu „jádro výpovědi“. Z právě uvedených příkladů je podle našeho názoru velmi dobře vidět, že a jak jsou nasycené sémantické valence vyjádřené externím doplněním místa výpovědně dynamičtější v porovnání s ostatními složkami.

4. *Důsledky pro syntaktické vlastnosti*. Soudíme, že z předchozích úvah je možno učinit vcelku jednoznačný závěr: popis významu pohybových sloves v podobě posloupnosti *SDR* definuje i jejich možné syntaktické chování ve větě. Přítomnost příslušných (místních) sémantických rysů v popisu významu slovesa předurčuje u každého jednotlivého slovesa, které externí místní specifikace mohou být ke slovesu připojeny, popř. i v jakých kombinacích, a to i u objektových sloves pohybu. Řekli jsme výše, že místní *SDR* jsou pro popis významu příslušných sloves pohybu nezbytné, aniž jsme to zdůvodnili. Význam pohybových sloves se bez těchto rysů neobejde, stejně jako nelze vynechat rysy objektové nebo subjektové, a v závislosti na jednotlivých sémantických skupinách sloves budou u některých sloves nezbytné i rysy, které bychom mohli zhruba označit jako způsobové, a též i rysy časové (u sloves jako *trvat*) i jiné. Jestliže u daného slovesa vyškrtáme nějaký *SDR* nebo jej zaměníme jiným, změní se význam slovesa a sloveso přechází do jiné sémantické podskupiny nebo se význam podstatně poruší; např. jestliže

u slovesa *LETĚT* nahradíme rys *PROSTŘEDÍ PLYNNÉ* rysem *PO PLOŠE*, dostaneme (5) proti (6):

(5) *Padající nešťastník letěl 300 m vzduchem*

(6) *Kluk letěl ze zahrady jako blesk;*

podobně vyškrtáme-li u tohoto slovesa oba uvedené rysy, dostaneme (7)

(7) *Ten čas tak letí*

opět se zcela jiným významem. Pokusíme-li se u slovesa *PLAVAT* nahradit rys *PROSTŘEDÍ KAPALNÉ* rysem *PROSTŘEDÍ PLYNNÉ*, povede to zřejmě k deformaci významu slovesa *PLAVAT*, srovnej (8) proti (9) nebo (10),

(8) *Pavel plaval ve studené vltavské vodě k tonoucím*

(9) *Pavel plaval ve vzduchu na břeh*

(10) *Pavel plaval vzduchem kraulem*

i když se mohou vyskytnout případy jako (11). K deformaci vede u tohoto slovesa i nahrazení rysem *PLOCHA* či lépe *PO PLOŠE*, srov. (12).

(11) *Kosmonauti plavali v husté atmosféře jako velké ryby*

(12) *Pavel plaval po chodníku*

Vyškrtnutím rysů *POHYB*, *PROSTŘEDÍ*, *NEUSPOŘÁDANĚ* dostaneme zcela jiný význam slovesa *PLAVAT*, přesněji, přiblížíme se k významu uvedenému v (13).

(13) *Můj bratr plaval u maturity*

(Podrobněji o tom viz u M. Pavelkové, 1971.)

Dále platí, že není-li externí místní specifikace známa z předcházejícího kontextu, musí být nezbytně vyjádřena externě v souladu s odpovídajícími *SDR* obsaženými ve významu slovesa. Jinak dochází k porušení významu slovesa, srov. zjevnou sémantickou neúplnost vět jako (14) a (15) apod.

(14)* *Všichni tři chlapci vpadli*

(15)* *Strčil jsem to*

Mohla by nám být položena otázka, proč se nezmiňujeme o časových a jiných, tzv. volných specifikacích. Časové specifikace jsou nepochybně vzhledem k pohybovým (ale i mnoha jiným) slovesům velmi volné syntakticky i sémanticky. Z našich předcházejících úvah by však mělo plynout, že volnost syntaktická má u těchto specifikací svůj původ ve volnosti sémantického spojení. Obvykle bývá tento fakt formulován: časové určení může stát u každého slovesa. Vysvětlení těchto skutečností vidíme v tom, že každé sloveso ve finitním tvaru vyjadřuje gramaticky a tedy obligatorně kategorii času (která je také predikační kategorií). Je-li čas vyjádřen obligatorně samotným slovesem (v *SDR* posloupnosti to bude samostatný sémantický rys *ČAS*, i když je vyjadřován gramatickými prostředky), pak každý mluvčí má na vybranou, zda mu postačí hrubá (ale obligatorní) časová specifikace obsažená ve významu slovesa, nebo zda k rámcovému časovému údaji přidá ještě jemnější časovou specifikaci. To prakticky znamená, že časové určení může být

v rámci jedné nezávislé predikace (jednoduché věty) vyjádřeno jednou nebo dvakrát — a to je podle našeho názoru příčina volnosti externí časové specifikace. Externí časová specifikace musí nadto splňovat vůči vnitřní *SDR* specifikaci jisté základní požadavky, jejichž nesplnění vede ke vzniku nesignifických vět, srov. (16) proti (17).

(16) *Symposium skončí dnes večer*

(17) *Symposium skončí včera večer*

Podobně vztah mezi slovesným modem a některými postojovými (módními a způsobovými) modifikacemi obsahuje takovéto zdvojení (ale to je další samostatný problém).

Závěrem poznamenáváme, že u některých sloves může být časová specifikace stejně obligatorní jako místní specifikace u sloves pohybu, jistě to např. platí o slovese *TRVAT*, a podobná situace nastane i mezi některým skupinami sloves a způsobovými specifikacemi.

5. *Syntéza*. Další úvaha je postavena na následujícím předpokladu: Dokážeme-li popsat dostatečně přesně a podrobně sémantické vlastnosti slovesa, tj. dokážeme-li rozložit význam slovesa na relevantní rysy a dostatečně je diferencovat, jsme tím schopni popsat i jeho fungování ve větě. Tato myšlenka je velmi jasně formulována u Apresjana (1968), kde se zároveň mluví i o experimentálním ověřování úspěšnosti sémantického popisu — Apresjanův experimentální slovník obsahuje jako svou součást algoritmus umožňující k libovolně vybranému heslu vytvořit všechny věty obsahující toto heslo a věty s nimi stejnoznačné. Pokud je nám známo, nebyl tento algoritmus dosud v nám dostupné literatuře popsán. Podobný pokus byl však učiněn i pro češtinu a byl zvolen následující jednoduchý postup.

Posloupnost *SDR* popisujících význam daného slovesa pohybu byla zapsána v podobě grafu-stromu, jehož uzly jsou ohodnoceny jednotlivými sémantickými rysy a hrany označují hierarchické vztahy mezi rysy. Od takového zápisu je možno přejít k realizaci syntaktického fungování daného slovesa pohybu. K tomu slouží algoritmus, který podle jistých pravidel a priorit přiřazuje jednotlivým větvím grafu konkrétní slova ze slovníku vytvořeného pro tyto účely. Jeho hesla se však příliš neliší od obvyklých slovníkových hesel, předpokládá se tu ale rovněž využití sémantických rysů. Algoritmus automaticky provádí všechna možná přiřazení vyplývající ze sémantických grafů, takže pro daný sémantický graf (dané sloveso) jsou výsledkem smysluplné a syntakticky správné věty reprezentující všechny v popisu zachycené významy slovesa. Při ručním ověřování dával tento algoritmus dobré výsledky, nebyl však dosud ověřován na počítači (viz pozn. 2).

Tento postup se jeví jako výhodný a úspěšný zejména proto, že deskriptivně adekvátní popis sémantické roviny (v našem případě popis významu pohybových sloves) umožňuje snadný přechod k rovině syntaktické. Tento přechod

je nepochybně snazší, než je tomu v standardní teorii *GG* (Chomsky, 1965) i v její revidované podobě (Chomsky, 1968). V našem případě sémantické grafy (tj. popisy významu pohybových sloves) dovoluují velmi jednoduše generovat smysluplné (a při zpracování potřebných morfologicko-syntaktických pravidel) i syntakticky správné věty.

Bibliografie

APRESJAN, Ju. D.: *Experimentalnoje opisanije semantiki russkogo glagola*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1967. 250 s.

APRESJAN, Ju. D.: *Ob experimentalnom tolkovom slovare russkogo jazyka. Voprosy jazykoznanija*, 17, 1968, č. 5, s. 34—49.

BENDIX, E. H.: *Componential Analysis of General Vocabulary*. 1. ed. The Hague, Mouton 1966. 190 s.

DANEŠ, F.: *Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. Slovo a slovesnost*, 32, 1971, s. 193—207.

CHOMSKY, N.: *Aspects of the Theory of Syntax*. 1. ed. Cambridge, Mass., The M. I. T. Press 1965. 251 s.

CHOMSKY, N.: *Deep Structures, Surface Structures and Semantic Interpretations*. [Mimeografováno.] 1968.

KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.

LEECH, G. N.: *Towards a Semantic Description of English*. 1. ed London, Longmans 1969. 290 s.

PALA, K.: *Semantic Classes of Czech Verbs and Functional Sentence Perspective*. In: *Symposium o aktuálním členění — materiály*. Mariánské Lázně, říjen 1970 (v tisku).

PAVELKOVÁ, M.: *Některé syntaktickosémantické vlastnosti sloves pohybu*. [Diplomová práce.] Brno 1971. Universita Jana Evangelisty Purkyně, Filosofická fakulta.

VECNÝ POJEM PRÍZNAKU A JEHO SLOVNODRUHOVÝ KORELÁT

GEJZA HORÁK (Bratislava)

Pri vysvetľovaní jazykových prvkov a javov treba mať (vzhľadom na nástrojový charakter jazyka) vždy na zreteli ich sprostredkovanú spätosť s realitou v širokom zmysle slova. Sprostredkúvacím článkom medzi jazykom (jazykovými elementmi, ktoré majú formu a význam) a realitou je myslenie čiže spracúvanie zovšeobecnených odrazov reality a jej vzťahov vo vedomí. Podľa toho máme na zreteli rad: realita (ktorú zachytávame, zaznamenávame a „obhliadame“ vnímaním i takzvaným predĺženým vnímaním) — myslenie (spracúvanie dát o realite a operácie s nimi: prenikanie za povrchové javenie sa reality) — pomenúvanie a usúvzťažňovanie obsahov vedomia.

Pritom nemožno tvrdiť, že by tento rad bol postavený geneticky vzhľadom na človeka všeobecne (fylogeneticky) ani vzhľadom na jednotlivca (ontogeneticky), lebo — a je to znova dôsledok nástrojového rázu jazyka a teda i jeho elementov — myslenie o istej jednotke reality nastupuje naplno až po jej pomenovaní, akosi zhrňajúcim označení, ktoré potom viaže a „obaluje“ jej kvality.

Aj opakované (kontrolné a hlbšie) vnímanie sa vždy deje na základe predchádzajúceho myslenia zhrnutého pod pomenúvacími jednotkami (poznávací význam jazyka). Okrem toho, ak pomenúvací jazykový inventár berieme vo vzťahu k jednotlivcovi, ktorý sa príslušný jazyk učí, tu dôkladnejšie pozorovanie príslušného prvku reality nastúpi až po jeho pomenovaní. Najprv dieťa kladie otázku (rečou alebo gestom) *Čo je to?* ako synonymnú s otázkou *Ako sa to volá?*, a až po registrácii odpovede na ňu nastúpi dôkladnejšie vnímanie veci a myslenie o nej odpovedajúce na otázku *Aké je to?* — Pravdaže, elementárne pozorovanie vecí a javov sa vo vedomí deje už pred rečovým štádiom vývinu jednotlivca; len čo začnú fungovať zmyslové receptory.

Takouto činnosťou, ktorú by sme vcelku mohli pomenovať vedomé stretanie s realitou, došlo sa ku všeobecným skutočnostným zaraďovacím pojmom (kategóriám), ako sú podstata, forma, kvalita, kvantita, dej, okolnosť (čas, priestor), vzťah atď. Počet zaraďovacích pojmov (kategórií) možno zväčšiť, ale i zmenšiť podľa stupňa abstrakcie.

Keď sa má charakterizovať a vymedziť pomenúvací obsah i rozsah istého slovného druhu, treba zisťovať, ktorý zo všeobecných zaraďovacích pojmov

možno naň aplikovať. Takéto konfrontovanie slovného druhu so všeobecnou skutočnosťou (ontologickou) kategóriou sme robili aj pri koncipovaní kolektívneho diela *Morfológia slovenského jazyka* (1966).

Kládli sme si otázku: čo cez myšlienkový obsah príslušný slovný druh z reality pomenúva, čo je jeho myšlienkovým a vecným korelátom (pendantom, náprotivkom). Na základe naznačeného prístupu podstatné mená sa definujú ako pomenovania vecí; prídavné mená ako pomenovania statických príznakov vecí; slovesá ako pomenovania dynamických príznakov vecí; príslovky ako slová, ktoré vyjadrujú okolnosť alebo vlastnosť vzťahujúcu sa na slovesný dej (čiže na dynamický príznak vecí) a číslovky ako pomenovania jednak samostatných pojmov počtu, jednak číselných príznakov vecí, dejov i príznakov čiže ako číselné príznaky vecí a ich statických a dynamických príznakov. Podľa toho príslovky (adverbiá) sú pomenovania druhých a ďalších príznakov (porov. Jespersen, 1958, s. 122—150).

I keď si v tejto diskusnej úvahe chcem povýšnuť zo skutočnostných zaraďovacích pojmov iba pojem príznaku, treba sa pristaviť i pri pojme vec. Pri definícii podstatných mien sa v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) konštatuje i toto: „Pomenovací rozsah podstatných mien nemožno celkom stotožňovať s ontologickou kategóriou vecí.“ (s. 61). To značí, že ako vec sa chápu v gramatike nielen veci v bežnom zmysle, no i to, čo sa na základe myslenia z istého aspektu berie ako samostatná (osamostatnene myslením vydelená) jednotlivina skutočnosti.

Pomenovanie vec je výhodné vzhľadom na rozsah tohto skutočnostného zaraďovacieho pojmu; naproti tomu dakedy sa žiada tento rozsah zúžiť, a vtedy je výhodnejšie použiť naň označenie substancia (podstata). Z toho pre nás vychodí, že vec je ešte širší pojem ako substancia.

Označenie vec pomenúva najmä sformovanú jednotlivinu, v ktorej sa uplatňuje istý účelový princíp, ale potom i všetko, čo v istých súvislostiach myslením osamostatňujeme; naproti tomu označenie substancia možno použiť (a lepšie použiť) i na nevyformované jednotliviny (látky bez účelového sformovania).

V našej *Morfológii* (1966) používame obidva zaraďujúce pojmy — pojem vec aj pojem substancia. Napríklad v kapitole o intencii slovesného deja (s. 389—409) sa hovorí aj toto: „Dej je príznakom vecí, a preto predpokladá nejakú vec, na ktorú sa upína ako na riadiacu substanciu. Táto riadiaca substancia (*R*) je nositeľom deja bez ohľadu na to, v akom vzťahu je k deju v rámci väzby deja s vecami v realite.“ — Ďalej sa potom v celej kapitole používa zväčša označenie substancia (čiže vec v užšom zmysle a v istom postavení).

Pojem príznak sa ako skutočnosť zaraďovacia kategória uvádza pri adjektívach a čiastočne pri adverbách (pomenávajú okolnosť a vlastnosť),

čiasťočne pri numeráliách (číselné pojmy a číselné príznaky vecí) a potom (ako dynamický) aj pri slovesách.

Zaradenie významu adjektív, adverbíí (najmä deadjektívnych) a čísloviek (aj osamostatnené pojmy počtu chápeme ako substantivizovaný príznak) pod pojem príznaku pokladáme za adekvátne; naproti tomu subsumovanie toho, čo pomenúvajú verbá (slovesá) pod príznak sa nám neukazuje ako celkom primerané.

Slovesá nemožno totiž dosť dobre bez zvyčku korelovať s pojmom dynamický príznak, aspoň nie ako celý slovný druh: nemožno podeň zaradiť všetky druhy slovíes.

Sem by sa zaraďovali len skupiny slovíes ako *belieť sa a starnúť*, ktoré vzhľadom na svoju úzku súvislosť s adjektívami (*Vrch sa belie* = javí sa, ukazuje sa (ako) biely; *Človek starne* = ...stáva sa starým) tvoria vlastne prechodné pásmo medzi adjektívami a slovesami; no slovesá s externou akciou by sme už pod pojem dynamického príznaku subsumovať nemohli.

Podľa toho dej by sme chápali ako osobitný skutočnosťný zaraďovací pojem, a to i pritom, že je zväčša viazaný na vec (substanciu). Túto zviazanosť by sme nebrali ako dynamický príznak na veci (substancii), lež ako prejav zviazaný s tým, čo sa prejavuje (pričom sa navyše veľa ráz predpokladá aktivita substancie — nositeľa deja).

Dej ako skutočnosťný zaraďovací pojem staviam — a to nie je vo filozofii jazyka vec nová — ako druhú zaraďovaciu kategóriu popri veci, substancii, a to i preto, že dej sa v istých prípadoch neviaže na substanciu: berie sa (alebo i jestvuje) ako taký, samostatne. Potom okolo dichotómie substancie ↔ dej sa zoskupujú ostatné nižšie zaraďovacie pojmy, ako príznak, okolnosť, vzťah, postoj (subjektívny vzťah) atď.

Ako sa popri zaraďovacom pojme vec používa jeho špecifikujúci pojem substancia, tak sa popri zaraďovacom pojme príznak používa špecifikujúci pojem vlastnosť. Vzťah vec—substancia je teda obdobný vzťahu príznak—vlastnosť.

Aby sa jazykovedec vyhol úskaliam pri určovaní a aplikovaní uvedených zaraďovacích pojmov, môže použiť ešte všeobecnejšie pojmy, ako to v našej jazykovednej literatúre urobil prof. Eugen Pauliny vo svojich na rozsah azda skromných, no mysliteľsky široko stimulujúcich skriptách *Systém slovenského jazyka* (1946—1947). V nich nehovorí o podstate a príznaku, lež o vecno-vzťahovom myšlienkovom obsahu, ktorý sa uvedomuje ako neviažúci sa na iný myšlienkový obsah a nezávislý od času (pendant ontologickým zaraďovacím pojmom podstata — vec) a o myšlienkovom obsahu, ktorý sa uvedomuje nesamostatne ako viažúci sa na iný myšlienkový obsah a nezávislý od času (pendant ontologického zaraďovaciemu pojmu príznak); (ibid., s. 96). Podľa toho sa v slovenčine substantívom pomenúvajú vecnovzťahové myšlien-

kové obsahy, ktoré sa uvedomujú samostatne, teda ako neviažúce sa na iný myšlienkový obsah a nezávisle jestvujúce od času. Naproti tomu myšlienkové obsahy, ktoré sa uvedomujú nesamostatne ako viažúce sa na iný myšlienkový obsah a nezávisle jestvujúce od času sa pomenúvajú atribútom.

Z onomaziologického hľadiska jednotný (akoby všeobecnejší) slovný druh atribút sa potom v teórii E. Paulinyho rozčleňuje na základe syntaktickej funkcie na adjektívum a adverbium: podľa toho, či v determinatívnej a predikatívnej syntagme určuje podstatné meno alebo sloveso. Takto poňatý atribút zhŕňa nielen adjektívum a adverbium, ale naznačuje i zhrnutie ich syntaktických funkcií (prívlastok, menný prísudok, doplnok, príslovkové určenie) a má svoje dôsledky i pre vetnú podobu atribútu, atributívnu vedľajšiu vetu.

Gramatickou charakteristikou atribútu ako celku je zhoda (kongruencia), neutralizácia kongruencie, sekundárne i jej nedostatok, a ďalej čiastočne lexikálno-gramatická kategória stupňovania (obmedzená na akostné atribúty). Pričom zhoda (kongruencia) je gramatickou manifestáciou reálnej nesamostatnosti príznaku.

O neutralizácii kongruencie sa hovorí vtedy, keď pôvodne adjektívny atribút určuje sloveso a v dôsledku toho sa formálne prispôsobuje: znakom takéhoto adverbálneho adjektíva je v spisovnej slovenčine morféma *-e/-o* (*pekn-e písať, ťažk-o pracovať*). — Vzhľadom na takéto chápanie adjektívnych prislovesných atribútov bolo by primerané pričleniť ich (vo vedeckej) systematickej gramatike k adjektívam.

Z našej diskusnej poznámky o vecnom zaraďovacom pojme príznaku a jeho slovnodruhovom náprotivku vychádzajú tieto uzávery:

1. Ontologický zaraďovací pojem príznak navodzuje konštituovanie zhŕňajúceho slovného druhu atribút (ako ho v našej jazykovednej literatúre uplatnil E. Pauliny). — Ním sa nenarúša doterajšie triedenie slov. Je len jeho vyššou abstrakciou; no možno ho chápať aj ako jeho predstupeň.

2. Cez všeobecnú charakteristiku atribútu sa vo vedeckej gramatike adekvátnejšie osvetlí pomenúvacia i gramatická (morfologická i syntaktická) stránka adjektíva, adverbia a čiastočne i číslovky.

3. Konštituovanie zhŕňajúceho slovného druhu atribút značí vnútorné zblíženie pomenovacej a gramatickej (najmä syntaktickej) stránky tých nižších druhov slov, ktoré sa do neho začleňujú. — Pomenovanie atribút skrýva isté ťažkosti pre svoju homonymnosť; pracovne by sa dal uplatniť termín determinát.

4. Sloveso sa v naznačenej koncepcii poníma ako jazykový korelát relatívne samostatného ontologického pojmu — de ja, teda nie ako príznak podstaty, lež prejav podstaty.

Bibliografia

JESPERSEN, O.: The Philosophy of Grammar. [Ruský preklad.] Filosofija grammatiki. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo inostranoj literatury 1958. 404 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

PAULINY, E.: Systém slovenského spisovného jazyka. [Skriptum.] Zv. 2. Bratislava 1946/47. 149 s.

O ADVERBIALIZACI PŘEDLOŽKOVÝCH VÝRAZŮ

ZDENKA RUSÍNOVÁ (Brno)

Při studiu vývoje jazyka v minulosti i při zkoumání jeho současného stavu jsme svědky různých procesů probíhajících zhruba ve dvou plánech: v plánu lexikálním a v plánu gramatickém. Adverbializace je proces, který má své kořeny ve změnách v oboru lexika, důsledky se však projevují jako přesuny v oboru gramatických kategorií.

Různé okolnosti slovesného děje se vyjadřují, jak známo, jednak jednoslovně adverbii, jednak nejrůznějšími výrazy víceslovnými, obsahujícími nejčastěji substantivum (ale i adjektivum ve jmenném nebo složeném tvaru) v některé z pádových forem a různé předložky. Např.: (*přišel*) *domů, včera, rychle*; nebo (*přišel*) *na úřad, přede dvěma lety, se zamračenou tváří, v obléskaných kalhotách* apod. Některé z těchto víceslovných výrazů se v různých údobích vývoje jazyka a ovšem i v současné době ustalují v podobě těsněji spjatých významových jednotek, až splývají v jediné slovo.

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na některé momenty, které mohou na proces adverbializace působit a urychlovat ho, nebo naopak brzdit.

Jako nejsilnější faktor tu podle našeho mínění působí postavení a funkce předložkového výrazu ve větě a jeho konkurenční postavení v této funkci vzhledem k adverbii. Jde tedy o faktor syntaktický a z hlediska předložkového výrazu jako celku o faktor vnější. Ve funkci příslovečného určení považujeme za základní, primární prostředky adverbia. Tato skutečnost působí, že se vyvíjí v jisté míře tlak na ostatní prostředky vystupující v této funkci sekundárně, aby se adverbii přizpůsobily. Tímto způsobem vznikla a vzniká kategorie příslovečných spřežek, tj. předložkových výrazů více či méně adverbializovaných, projevujících silnou tendenci splynout v jedno slovo. Vliv adverbii na předložkové výrazy se však neuplatňuje u všech druhů příslovečného určení stejně. Nejsilněji se projevuje tam, kde je v našem jazykovém povědomí nejrozsaáhlejší a frekventovaná zásoba jednoslovných výrazů, které mohou blíže určit kvalitu a okolnosti děje. Tak je tomu u adverbii vyjadřujících způsob v užším smyslu. Tato adverbia se tvoří ustáleným způsobem od většiny kvalifikačních a některých relačních adjektiv (*úplně, nově, hezky, pravdivě* atd.). Pod vlivem těchto adverbii a na jejich pozadí jsme ochotni za adverbializované výrazy považovat útvary jako: (*jít*) *popaměti, (obrátit) nalic, (přijít) načas,*

(*nechat*) *napospas*, (*ležet*) *naznak*, a také (*mít*) *po ruce*, (*povědět*) *po pravdě*, (*zůstat*) *bez dechu*, (*nechat*) *na pokoji*, (*kupovat*) *na dluh*, (*sedět*) *na ráně*, (*prodávat*) *přes ulici*, (*brát něco*) *po pořádku*, (*vyjednávat*) *po straně* atd.

Podobně se dají chápat i jemnější významové odstíny způsobu, totiž určení míry a zřetele, například: (*přeseknout*) *vpůli*, (*napít se*) *dověle*, (*jíst*) *nadmíru*, (*milovat*) *za hrob*, (*utratit*) *do koruny*, (*být v pořádku*) *na poslech* atd.

Poněkud jiná je situace u příslovečného určení času a místa. Jednoslovných výrazů není v jazyce mnoho, jsou sice frekventované, avšak neexistují v našem povědomí jako kompaktní slovtvorně napodobitelný produktivní útvar. Při vyjadřování časových a místních okolností převládají výrazy víceslovné, u kterých se projevuje tendence k adverbializaci slaběji než u příslovečných určení způsobu (*po roce*, *na vánoce*, *do týdne*, *na nohou*, *v lese*, *u domu*). Pokud se tyto výrazy adverbializují, pak je třeba hledat příčiny jinde (jak se pokusíme ukázat dále).

Kromě faktoru vnějšího, syntaktického, působí na adverbializaci předložkových výrazů ještě faktory, které bychom mohli nazvat vnitřní. Vyplyvají totiž přímo z charakteru výrazu, z jeho vnitřní struktury formální i významové a z jeho umístění na paradigmatické ose, tj. ve struktuře výrazů různým způsobem příbuzných. Tak může adverbializaci napomáhat povaha morfologického typu substantiva (např. nedostatečné rozlišení tvaru ve spojeních *do náruči* a *v náruči*, kde je rozlišen genitiv a lokál, a navíc tu ještě přistupuje možnost smíšení dvou deklinačních typů (*ta náruč*, *to náručí*) protože v běžné výslovnosti sa kvantita koncového *i* často nerozlišuje). — Kvůli povaze morfologické formy se adverbializovaly i ty útvary, v nichž je jmenný tvar adjektiva: *poznovu*, *postaru*, *poslepu*, *začerstva*, *doširoka*, *napevno*, *naholo*, *naživu* atd. na rozdíl od útvarů se složenou formou adjektivní např. (*mít*) *za zlé* nebo obdobně (*jednat*) *po svém*, kde je tendence k adverbializaci slabší.

Dalším faktorem působícím na adverbializaci je vzájemný vztah předložky a jména. Obecně lze říci, že čím větší je významová samostatnost předložky i jména, tím menší je tendence k jejich splnutí. Naopak spojení, kde jsou oba členy na sobě silně závislé, adverbializují se snadno. Poměrně velkou významovou samostatnost předložek i podstatných jmen můžeme pozorovat u určení časových a místních. Pro vyjádření významu je tu stejně důležitá jak předložka, tak jméno. O tom svědčí existence řady diferencovaných výrazů, které se od sebe odlišují pouze předložkou, např.: *do oběda*, *před obědem*, *po obědě*; *ve vesnici*, *za vesnicí*, *u vesnice* atd., stejně tak jako řady výrazů lišících se od sebe jen jménem, např.: *do rána*, *do večera*, *do roka*, *po měsíci*, *po roce*, *za války*, *za rosy*; *v lese*, *ve městě*, *v osadě*, *u řeky*, *u plotu* atd. Podobné případy a s nimi i slabou adverbializovatelnost najdeme také při vyjadřování způsobu. Odlišná předložka může vyjadřovat opačné významy, např.: *po proudu*, *proti proudu*; také odlišné substantivum při stejné před-

ložce diferencuje význam: (*uvázat*) *na uzel, na mašli, (shořet) na troudu, na uhel*. Proto považujeme za méně adverbializované výrazy jako: (*vysázet peníze*) *na haléř, na dlaň, (vrátit se) do oběda, (stát) v rohu, (přijít) z hořejška*. Existují k nim paralelní výrazy *na prkno, do večere, za rohem, z dolejška, z protějška* atd. Tendence k adverbializaci ve všech těchto případech je velmi malá.

Těsnější významová spjatost předložky a jména naopak vede k adverbializaci velmi spolehlivě. Ztráta samostatnosti předložky je zjevná u těch spojení, kde se předložka nemůže spojovat s dalšími jmény k vyjádření obdobných vztahů. Její význam je pak málo diferencován a vztah ke jménu buď úplně, nebo téměř neopakovatelný: (*je*) *načase, (uvádět) například, (určiznout) od oka, (pobývat) začasťe, (žít) pohromadě, (hrát) zpaměti, (vidět) naopak, (žít) podnes, (přecházet) napříč*.

Podobně, ač méně často, může svou významovou samostatnost ztratit i jméno. Je to tehdy, když existuje mimo spojení s předložkou jen v odlišném významu, např.: (*vzít někoho*) *na hůl, (vymřít) po meči, (jít na něco) od lesa, (zpít se) pod obraz, (být) na dně, na suchu* apod. Také zde působí ztráta významové samostatnosti jako pozitivní faktor pro adverbializaci.

Ideálním závěrem našeho rozboru by bylo stanovení kritérií, podle kterých bychom mohli určit, které spojení je adverbializováno a které ne. To bohužel není tak snadné, jak ostatně dokazuje i současná pravopisná praxe. Adverbializace však v řadě výrazů svůj průběh signalizovala, a to změnou v morfolo- gické nebo hláskové struktuře jména a v jeho syntaktické spojitelnosti. V jazyce existuje řada předložkových spojení, ve kterých pádový tvar substantiva neodpovídá současnému paradigmatu. Adverbializace sa tu projevuje ustrnutím pádové formy: *na jaře, ve dne, do roka, ze sna, v jádře*. Někdy vedl tento proces až tak daleko, že od jména nelze utvořit nominativ, protože jeho skloňovací typ zanikl, např.: *najmě, všanc, vedví, naroveň, zhloubi, zvýši, naděl* atd. K poslednímu typu můžeme vtáhnout i spojení, jejichž základní nominativní tvar lze formálně utvořit, ale fakticky se ho neuzívá: (*dát*) *na-jevo, (jít) k duhu, (rozbit) napadrt, (dát) napospas, (být spokojen) navýsost, (vrátit se) vbrzku, (vykonat) vposledku* atd. Pro zajímavost uvádíme, že ustrnutí tvaru jako projev adverbializace způsobilo, že se v bulharštině zachovaly v adverbích skloňované tvary substantív, ačkoli deklinace zanikla: *tichom, oddavna*.^{*} K tvarovému ustrnutí někdy přistoupilo i ustrnutí hláskové, jako je tomu ve spojení (*učinít něco*) *bezděky*, stč. *bez dieky, (přijít za někým) vzápětí*, pův. *za patami*, nebo hláskové zjednodušení výrazu, např. *naschvál (na vzhvále)*, nebo *namol (z mlamolati „blábolit“*, srov. MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha. Nakladatelství ČSAV 1968 s. 55, 367).

* Za upozornění na uvedená bulharská adverbia děkuji s. doc. R. Večerkovi.

Omezenou syntaktickou spojitelnost — poslední projev adverbializace — vidíme v tom faktu, že jméno není rozvíto přívlasktem: *na jaře, na dluh, po pořádku, po straně*. Tyto útvary považujeme většinou za plně adverbializované. Slouží dnes jako model i jako impuls pro další tvoření adverbíí.

Dále můžeme stanovit už ne kritériá, ale jen pořadí adverbializačních činitelů co do jejich důležitosti a rozsahu platnosti. Na prvním místě vidíme faktor syntaktický, tj. vliv slovního druhu ve funkci primární (tzn. původních adverbíí) na slovní druhy, jež zastávají tuto funkci sekundárně. Tento činitel ještě závisí na slovtvorné schopnosti systému tvořit adverbia od určitých druhů adjektiv. — Dalším faktorem v pořadí je faktor významový. Adverbializují se převážně příslovečná určení způsobu. Nízká významová samostatnost předložky i jména je kompenzována vznikem nové, kvalitativně odlišné významové jednotky. Je-li tato jednotka jako pojmenování výstižná, těžko zaměnitelná jinou a frekventovaná, pak se adverbializuje velmi rychle. — Jako poslední v řadě se nám jeví činitel morfologický, tj. tvarová nerovnoměrnost.

PRÍSPEVOK KU VZŤAHU GRAMATICKÉHO A LEXIKÁLNEHO VÝZNAMU SLOVA

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ (Bratislava)

V tomto diskusnom príspevku sa chceme dotknúť vzťahu gramatického a lexikálneho významu v súvislosti so slovotvorným významom. Tvorenie slov odvodzovaním pokladáme za vhodný objekt na skúmanie vzťahu gramatického a lexikálneho významu preto, lebo je to oblasť jazyka ležiaca na hranici gramatiky a lexiky, prejavuje sa tu interakcia týchto dvoch rovín a v dôsledku toho i náuka o tvorení slov má objektívne hraničný charakter.

V najnovšej akademickej gramatike ruštiny (*Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, 1970) sa slovotvorný význam definuje ako „význam vlastný slovu ako celku formálne vyjadrený vnútroslovnými prostriedkami pri časti slov patriacich k danému slovnému druhu. Slovotvorný význam má prechodné postavenie medzi lexikálnym významom, ktorý je vlastný jednotlivému slovu alebo skupine slov, ale nemá v tejto skupine jednotné formálne vyjadrenie, a medzi gramatickým kategoriálnym významom, ktorý je vyjadrený pri všetkých slovách daného slovného druhu“ (s. 37). Tento prechodný charakter slovotvorného významu sa prejavuje v tom, že ako slovotvorné významy alebo ako komponenty významu odvodeného slova často vystupujú tie isté významy, ktoré figurujú ako gramatické významy, najmä ako parciálne významy gramatických kategórií, napr. hromadnosť, singulativnosť, životnosť, neživotnosť, aktívnosť/agentálnosť a pod. Na ilustráciu si všimneme parciálne významy kategórie čísla hromadnosť a singulativnosť pri deverbatívnom odvodzovaní a ukážeme, v čom vidíme rozdiel medzi uplatňovaním týchto významov v gramatike v úzkom slova zmysle a v tvorení slov, ktoré tým, že vedie k vzniku nových lexikálnych jednotiek, nových lexém, a nie gramatických tvarov, z gramatiky v úzkom slova zmysle vybočuje.

F. Miko (1962, s. 15) pokladá za gramatické také významy, ktoré sa manifestujú istým gramatickým príznakom. Podľa neho jestvovanie istého parciálneho významu, ktorý nemá priame formálne vyjadrenie vo flexii sa vždy prezradí istými gramatickými súvislosťami. Gramatickými významami pri kategórii čísla teda sú nielen singulár a plurál, ale aj ich špecifikácie, ako všeobecný singulár a plurál, distributívny singulár i plurál, viazaný plurál,

singulatívny singulár, hromadný singulár. Ich gramatickosť sa prejavuje tak, že ide o obmenené alebo zvláštne vzťahy členov gramatickej kategórie: pri viazanom pluráli je obrátený pomer v príznakovosti singulár a plurál (*vlasý — vlas*), pri vlastných, hromadných, látkových menách je vylúčený plurál. Singulatívnosť a hromadnosť patria i k slovotvorným významom ako modifikačné slovotvorné kategórie substantív. Je zásluhou F. Daneša, autora kapitoly o hromadných a singulatívnych menách v *Tvoření slov v češtině II* (1967, s. 477), že poukázal na potrebu rozlíšiť hromadnosť a singulatívnosť ako gramatické pojmy, a teda gramatické významy, a hromadnosť a singulatívnosť ako sémantické pojmy. Využil výsledky českej gramatickej literatúry, najmä *Českej mluvnice* B. Havránka a A. Jedličku (1960, s. 104), ktorí zužujú pojem hromadných mien tým, že za ne pokladajú iba tie substantíva, ktoré znamenajú vždy viac vecí toho istého druhu súborne a majú len tvary jednotného čísla. Gramatika B. Havránka a A. Jedličku pokladá za hromadné iba odvodené mená. O neodvodených substantívach, ako napr. *hmyz, dav*, hovoria, že majú „hromadný význam“. F. Daneš navrhuje terminologické rozlíšenie „mená hromadné“ a „mená hromadného významu“. Za hromadné mená sa potom pokladajú len desubstantíva, ktoré vo svojom singulári znamenajú súbor počítateľných jednotlivín toho istého druhu, pričom základové substantívum označuje práve jednu z týchto jednotlivín. Ostatné substantíva, ktoré znamenajú súbor, skupinu, súhrn jednotlivín, navrhuje označovať termínom „mená hromadného významu“. Môžu byť medzi nimi aj odvodené mená, napr. *posádka, oddiel*, ale tu nejde o onomaziologicky podloženú hromadnosť funkčnú, teda slovotvornú, ale o hromadnosť príležitostnú, sémantickú. F. Daneš však upozorňuje súčasne na to, že prechod od slovotvorných kolektív ku kolektívam sémantickým nie je vždy ostrý. Ako z definície slovotvornej hromadnosti vyplýva, hromadnosť ako slovotvorný význam je typický pre desubstantíva. Deriváty s týmto významom sa odvodzujú formantmi *-stvo, -í* (slov. *-ie*), *-ina* (*voličstvo, listie, bučina*). Pri desubstantívach možno presne identifikovať formálny prvok, ktorý je nositeľom slovotvorného významu hromadnosti a tento formálny prvok nemá súčasne nijaký iný význam. Možno povedať, že slovotvorný význam hromadnosti ako modifikačná kategória desubstantív sa dá vymedziť gramaticky. Ak by sa teda prijímala iba dichotómia gramatický význam/lexikálny význam, mal by slovotvorný význam hromadnosti pri desubstantívach patriť ku gramatickým významom. Na rozdiel od toho môže hromadnosť a singulatívnosť vystupovať ako sprievodný význam iných derivátov ako desubstantív, t. j. pri deverbatívach a deadjektívach, avšak tu sa už výrazne prejavuje lexikálny, nie gramatický charakter významu hromadnosti. Keďže sa zaoberáme deverbatívnym odvodzovaním, chceme tu upozorniť na niektoré deriváty odvodené od sloviac. Nepôjde nám o deverbatívne typy, ako *mriežko-*

vane, pletenie, úlovok, osádka, krmivo, na ktoré upozorňuje i F. Daneš, ale o deriváty typu *strúhanka*, *rezanka*, *hrabanka* alebo zasa *rezance*, *trhance*, *trepance*. Bez ohľadu na to, či budeme tieto deriváty pokladať za názvy so slovo-
tvorným významom nositeľa (dejovej) vlastnosti ako *Tvoření slov v češtině II.*,
kde sa berie do úvahy to, že slovo-
tvorným základom je adjektivizované prí-
častie, alebo či ich budeme pokladať za deriváty so slovo-
tvorným významom
výsledku deja berúc do úvahy motivovanosť slovesom, možno konštatovať,
že tieto názvy majú sprievodný sémantický príznak hromadnosti (v type
strúhanka) a singulativnosti (v type *rezanec/rezance*). Nositeľom týchto prí-
znakov nie sú formanty *-ka*, *-ec*, a teda možno povedať, že význam hromad-
nosti vo výrazovom pláne nemá priame formálne vyjadrenie. Existuje tu iba
nepriamy ukazovateľ, a to je práve to, že tieto deriváty sú príznakové z hľa-
diska protikladu singulár a plurál; deriváty *hrabanka*, *strúhanka* a pod. ne-
tvoria plurál, deriváty *rezance*, *strúhance* a pod. sa zasa častejšie používajú
v pluráli, pričom zriedkavý singulár má význam singulativnosti. V našom
slovo-
tvornom opise venovanom deverbatívnemu odvodzovaniu chápeme
slovo-
tvorný význam ako komplexnú jednotku, v ktorej je integrovaný vý-
znam formantu a základu a ktorá je definovaná zväzkom príznakov, z ktorých
jeden je kategoriálny a ostatné sú sprievodné. Slovo-
tvorné príznaky hromad-
nosť a singulativnosť sa u nás od vlastných morfológických kategórií líšia tým,
že majú v našej koncepcii (platnej, pravda, iba pre deverbatíva) hierarchicky
nižšie postavenie, vystupujú ako sprievodné príznaky istých kategoriálnych
príznakov (napr. výsledku deja, ostatku po deji) a ich lexikálny, nie grama-
tický charakter je daný tým, že sa neuplatňujú pri všetkých derivátoch s istou
slovo-
tvornou formou, ale len pri niektorých z nich. Napríklad proti názvom
rezanka, *strúhanka* so sprievodným príznakom hromadnosti stoja názvy
tlačienka, *pletienka*, ktoré tento príznak nemajú, proti názvom výsledkov
rezanec, *trhanec* s príznakom singulativnosti stoja názvy *štepenec*, *mazanec* a i.
bez tohto príznaku. Prítomnosť a neprítomnosť sprievodných príznakov
hromadnosti a singulativnosti teda využívame na vnútornú diferenciaciu
derivátov s istým kategoriálnym slovo-
tvorným významom.

Bibliografia

Gramatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka. I. izd. Red. N. Ju. Švedova.
Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1970. 767 s.

HAVRÁNEK, B.—JEDLIČKA, A.: Česká mluvnicko. 1. vyd. Praha, Státní pedago-
gické nakladatelství 1960. 487 s.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV
1962. 256 s.

Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Red. Fr. Daneš, M. Dokulil,
J. Kuchař. Praha, Academia 1967. 799 s.

FÁZOVOSŤ AKO KONŠTITUTÍVNY PRINCÍP PRI TVORENÍ DAKTORÝCH DENOMINATÍVNYCH SLOVIES

MARTA MARSINOVÁ (Bratislava).

V tomto diskusnom príspevku sa pokúsime načrtnúť istú parciálnu otázku z oblasti tvorenia slovenských slovies z neslovesných základov, kde — ako sa nám vidí — gramatický princíp pomáha v problematike odvodzovania. Chceli by sme ukázať, ako príslušnosť slovies s rozličnými lexikálnymi významami k jednej spoločnej gramatickej kategórii pomáha nám jednoznačne vyriešiť výber odvodzovacích formantov.

Pri analýze deadjektívnych slovies (Marsinová, 1958) sa nám ukázalo, že od toho istého adjektívneho základu môžeme pomocou odlišných formantov takmer pravidelne tvoriť dve významovo rozdielne skupiny slovies. Sú to faktitíva so všeobecným významom „robiť/urobiť¹ takým, akú vlastnosť vyjadruje prídavné meno“ tvorené formantom *-i-* (napr. *kyprýj* : *kyprít/skyprít*; *čistýj* : *čistiť/vyčistiť*) a slovesá s významom „stávať sa/stat sa takým, akú vlastnosť vyjadruje prídavné meno“ odvodzované alebo jednoduchým formantom *-ie*² alebo prerývaným formantom *-i-* + *sa* (*kyprýj* : *kyprieť/skyprieť*; *čistýj* : *čistiť sa/vyčistiť sa*). V takomto výbere rozdielných formantov vidíme prejav tendencie po priezračnosti odvodených slov, čo prispieva k presnosti a jednoznačnosti vyjadrovania a je prejavom systémovosti aj na rovine tvorenia slov v slovenčine.

Ak sledujeme desubstantívne slovesá, pozorujeme pri analýze materiálu popri rozličných lexikálnych skupinách opäť slovesá tvorené od toho istého základu s významom „robiť/urobiť niekoho tým, koho označuje substantívum“, i slovesá s významom „stávať sa/stat sa tým, koho označuje, pomenúva substantívum“. Pri tvorení sa používajú rovnaké formanty ako pri deadjektívach. Tak máme napr. *blázon* : *bláznit/pobláznit niekoho* proti *zblazniť* i *zbláznit sa*; alebo *sirota* : *osirotiť* proti *osirotieť*.

Už z týchto produktívnych skupín odvodených slovies vidíme, že for-

¹ Nie vždy sa pri tvorení vyskytuje vidový pár, ale to nie je v danom prípade rozhodujúce.

² Z hľadiska dnešného stavu tvorenia slov nespomíname neproduktívny formant *nu-*.

mant *-i-* sa tu javí ako príznačný pre faktitíva, formanty *-ie-* a *-i-* + *sa* ako príznačné pre nepredmetové stavové slovesá.

Ďalší prieskum materiálu nám však ukazuje, že od mnohých substantív, najmä takých, ktoré sú názvami pomenúvajúcimi osoby podľa vlastností — hlavne negatívnych —, napr. *lajdák*, *darebák*, *baba* (v prenesenom význame) — máme iba slovesá s významom „nadobudnúť vlastnosti osoby pomenúvanej príslušným substantívom“, ktoré sa tvoria rovnakými formálnymi prostriedkami ako nepredmetové slovesá z predtým uvádzaných dvojíc, napr. *zlajdáčiť sa*, *zdarebáčiť sa*, *zbažiť sa* i *zbažiť*. Sem patria aj slovesá odvodené od názvov zvierat, ale použité v prenesenom význame na označenie negatívnych vlastností ľudí, napr. *zhovádiť sa*, *zhavranieť*, *zjastrabiť*.

S použitím formantov *-ie-* alebo *-i-* + *sa* pri tvorení stavových slovies sa však stretávame aj v iných prípadoch. Ide o lexikálnu skupinu slovies s významom „(z)meniť sa, (pre)meniť sa na vec alebo zviera, ktoré pomenúva substantívum, a to dajakým organickým alebo chemickým procesom alebo dajakým iným zásahom,“ napr.: *plesnieť/splesnieť*, *scukriť sa*, *zocíť sa*, *zosrváť sa*, *zgrmaniť sa*, *zožabiť sa*, *zropušiť sa*.

Podobne máme ďalšiu lexikálnu skupinu slovies, a to neosobných, s významom „nastáva/nastane to, čo pomenúva substantívum“, napr. *dní sa*, *hmlí sa*, *tmí sa/zotmí sa* (porov. Oravec, 1971).

Ako vidieť, hoci tu ide o niekoľko lexikálnych skupín nepredmetových slovies, používajú sa na ich tvorenie tie isté formanty, takže formálne predstavujú jednoliatu skupinu proti formálne inak charakterizovanej skupine odvodených faktitív. Nie je pritom rozhodujúce, že ide o nepredmetové stavové slovesá, lebo také sú napr. aj *učiteľovať*, *novináriť/novinárčiť*, *viriť*, tvorené inak, ale zisťujeme tu ešte ďalší princíp, ktorý sa nám zdá rozhodujúci. Uvedené skupiny slovies majú ešte jedného spoločného menovateľa: všetky vyjadrujú alebo začiatočnú fázu existencie príznaku vyjadreného adjektívom alebo substantívom (porov. *Morfológia slovenského jazyka*, 1966, s. 374), takže ich ekvivalentnou syntagmou môže byť fázové sloveso + adjektívum alebo substantívum: *stával sa/stať sa kyprým*, *čistým*, *bláznom*, *darebákom*, *sirotou*, *cukrom*, *octom*, *opicou*; *nastáva deň*, *noc*, *hmla*. Na základe prítomnosti tohto princípu fázovosti sa vydeľujú ako skupina a jednotne sa usmerňuje aj výber príslušného odvodzovacieho prostriedku.

Z hľadiska zisteného systému ukazujú sa potom slovesné podoby „skyslieť sa, zhavranieť sa, zotmieť sa“³ v slovenčine ako neorganické a nadbytočné popri správnych *skyslieť* i *skysliť sa*, *zhavranieť*, *zotmieť sa*.

³ Tieto slovesá sme si náhodne vybrali zo *Slovníka slovenského jazyka*. Okrem nich máme aj vlastné excerpty na podobné javy z autorov i z bežnej tlače.

Bibliografia

- MARSINOVÁ, M.: Slovesá z prídavných mien v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 107—166.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
- ORAVEC, J.: Tmit sa — zotmit sa. Slovenská reč, 36, 1971, s. 370—374.

ROZHLEDY

NOVÉ POHLADY NA KATEGÓRIU SLOVESNÉHO VIDU

ELLA SEKANINOVÁ

Vydanie novej *Gramatiky súčasnej spisovnej ruštiny* (1970) vyvolalo záujem a ohlas jazykovedcov. Táto gramatika spisovnej ruštiny (ďalej *GSR*) predstavuje svojim spracovaním nóvum oproti tradičnému spôsobu podávania gramatických javov. Sami autori píšu v úvode o tejto skutočnosti ako o svojom zámere, ktorým zvyrazňujú aj odlišnosť vytýčených cieľov oproti predchádzajúcej akademickej *Gramatike ruského jazyka* (1952—1954) (ďalej *AGR*).

Autori *GSR* si vytýčili za cieľ podať kompaktný opis gramatickej stavby ruštiny v jej súčasnom stave. Oproti *AGR*, ktorá je opisná a normatívna, *GSR* chce predovšetkým hľadať „model opisu“ gramatických javov.

Zo všetkej bohatosti gramatických problémov v nastolených *GRS* chceme venovať pozornosť spracovaniu kategórie slovesného vidu (autorka N. S. Avilovová).

Kategória vidu sa rozpracúva v *GSR* ako prvá medzi gramatickými slovesnými kategóriami. Charakterizuje sa takýmto určením: «Глагольное слово может называть действие или как такое, которое достигает своего предела, или безотносительно к достижению предела. Глаголы совершенного вида — это глаголы, называющее действие, как достигшее своего предела. Глаголы несовершенного вида — это глаголы, не содержащие указание на достижение предела действия.» (*GRS*, 1970, s. 337).

V porovnaní s *AGR* je to definícia pomerne zjednodušená. *AGR* definuje kategóriu vidu širšie: Категория вида обозначает, что действие, выраженное глаголом, представляется: а) в его течении, в процессе совершения, а тем самым в длительности или повторяемости, напр.: *жить, петь, работать, ходить, читать*; б) как ограниченное, сосредоточенное в каком-либо пределе совершения, будет ли то момент возникновения, начала действия или же момент его завершения, его результат, напр.: *запеть, кончить, побежать, пропеть, прийти, узнать, уйти*.» (*AGR*, 1952—1954, s. 426).

Definovanie slovesného vidu v *GRS* a v *AGR* porovnáme ešte s charakteristikou v *Morfologii slovenského jazyka* (1966, s. 409—410): „Vid je lexikálno-gramatická kategória slovesa, vyjadrujúca, že pomenovaný dej sa uvedomuje,

1. alebo ako plynúci (prebiehajúci), 2. alebo ako ucelený, uzavretý fakt Ak sa dej pomenovaný istým slovesom uvedomuje ako prebiehajúci, neohraničený, neuzavretý, sloveso je nedokonavého vidu; naproti tomu ak sa príslušný slovesný dej uvedomuje ako ohraničený, uzavretý fakt, príslušné sloveso je dokonavého vidu. Nedokonavý vid je charakterizovaný priebehovosťou; dokonavý vid je charakterizovaný faktovosťou.“

Uvedieme ešte určenie A. V. Bondarku (1971, s. 17): «Совершенный вид выражает действие в его целостности, но не в процессе его протекания, тогда как несовершенный вид, не обладая признаком целостности действия, может выражать действие как процесс.»

Z uvedených charakteristík slovesného vidu vidieť nejednotnosť prístupu k určovaniu základnej vlastnosti, ktorá tvorí podstatu dokonavosti alebo nedokonavosti slovesa. Nebudeme zachádzať do minulosti, keď sa táto základná vlastnosť určovala rozlične (napr. priebeh deja a dosiahnutie výsledku — F. Miklosich, začiatok a koniec deja oproti prostriedku — A. Ch. Vostokov, bod a línia — A. Meillet, trvanie deja — B. Brugmann — K. Delbrück, A. M. Peškovskij, A. A. Šachmatov a i.). V citovaných definíciách sa už vyčleňujú iba dva aspekty, ale stále ešte panuje nejednotnosť. Jedným z aspektov je vzťah k limitu, ohraničeniu deja (предел действия) a druhým pojem celistvého poňatia, komplexnosti deja. Prvé dve uvedené charakteristiky budujú iba na prvom z týchto aspektov, druhé dve viac na druhom.

Pojem dosiahnutia limitu, hranice (предела) deja má svoje tradície. Aj V. V. Vinogradov (1947, s. 497) stavia na ňom rozlíšenie dokonavosti a nedokonavosti slovesa: «Но в понятии совершенного вида основным признаком является признак предела действия, достижения цели, признак ограничения или устранения представления о длительности действия.»

Zo súčasných autorov pracuje s týmto rozlišovacím kritériom B. N. Golovin, ktorý považuje za hlavný sémantický rozdiel medzi dokonavým a nedokonavým vidom «обозначение предельности-непредельности процесса: вид как грамматическая категория отражает противопоставление процессов осуществляемых и непредельных процессам осуществленным и предельным» (Golovin, 1966, s. 32).

Pojem „celistvosti“ zasa priznáva za jediné kritérium rozlišovania vidových protikladov A. Dostál (1954, s. 18): „Slovesný vid (aspekt) je schopnost slovesa vyjádřiti postoj mluvčího ke skutečné události, k ději (nebo k představě oné události) chápané jako celek nebo opačně.“ R. Růžička (1952, s. 165) spája príznak „celistvosti“ s príznakom „ohraničenosti deja v čase“. S pojmom „celistvého poňatia slovesného deja“ pracuje zo súčasných autorov Ju. S. Maslov, A. N. Tichonov, A. G. Širokovová a mnohí iní. L. N. Smirnov (1970, s. 24) vychádza taktiež z charakteristiky dokonavosti ako ce-

listvého poňatia deja. W. Šmiech (1971, s. 7) pokladá definovanie vidového protikladu na základe celistvosti za prevažujúce nad inými, pretože hodnotí obidva vidy z toho istého hľadiska. S pojmom celistvosti (the totality of the action) narába i J. Forsyth (1970, s. 7). Š. Peciar (v tlači) sa zamýšľa nad sémantickou charakteristikou vidov na podklade komplexného čiže celkového chápania deja, ktoré podľa neho vystihuje lepšie a úplnejšie ich podstatu ako staršie charakteristiky „dokončenie alebo výsledok deja“ (*D*), resp. „trvanie deja“ (*ND*). Dodáva však, že „pochybnosti vzbudzuje hodnotenie *D* ako príznakového člena a *ND* ako bezpríznakového člena vidovej opozície“.

F. Kopečný (1962) kladie otázku, či je možné podať sémantickú charakteristiku vidového protikladu, ak sa chápe slovesný vid ako gramatická kategória. „Celostnosť“ pokladá za vhodné určenie dokonavého vidu: „Nejvýstižnější vymezení dokonavosti jakožto faktového „uzavřeného“ pojetí slovesného obsahu, které je do značné míry vhodné i pro vystižení dokonavosti u nedějových sloves označujících schopnost nebo stav, je zase právě proto málo rozlišujícím znakem proti nedokonavosti.“ (ibid., s. 10). Nedokonavé slovesá definuje gramaticky, ako slovesá čo do dokonavosti bezpríznakové, ktoré môžu stáť po fázových slovesách (a po slovese budu v opisnom futúre).

Na základe konfrontácie viacerých aspektologických teórií zdá sa nám účelné a možné kombinovať hľadisko „celkového poňatia“ deja s hľadiskom „vnútorného limitu.“ Prvé z nich je širšie, nadradené, druhé užšie, no potrebné pre zahrnutie všetkých sloviess. Obe hľadiská sa však nijako navzájom nevyučujú. Zaujímavé a perspektívne sú úvahy A. V. Bondarku (op. cit., s. 17). Ako sme už uviedli, v jeho charakteristike sú dominujúce príznaky „celistvosti“ pre dokonavý vid a „procesuálnosti“ pre nedokonavý vid. Za prvú vlastnosť „procesuálnosti“ považuje skutočnosť, že hovoriaci zaujíma akoby stred prebiehajúceho procesu, zatiaľ čo celistvý dej (dokonavý) akoby pozoroval stojac mimo neho. Dodáva však ďalej, že v celistvosti je ešte jedna stránka, a to: ohraničenosť deja vnútorným limitom. Пíše: Действие, представленное в его целостности, тем самым ограничено внутренним пределом. — Действие, представленное в процессе его протекания, тем самым не ограничено пределом; ограниченность пределом может возникнуть лишь там, где исчезает процессность. (ibid., s. 18). A. V. Bondarko upozorňuje v súvisi s týmito náhľadmi na myšlienky L. P. Rasmusena (1891; cit. podľa Bondarku, 1971, s. 18), ktorý spájal oba pojmy. Podľa neho dokonavý vid označuje „predovšetkým dej ako dosahujúci svoj cieľ („предел“) a potom všeobecne dej chápaný ako celok (začiatok, stred a koniec — spolu)“.

Ak chceme zahrnúť pod celkovú charakteristiku všetky dokonavé slovesá

a na druhej strane všetky nedokonavé slovesá, považujeme za odôvodnené pojať do charakteristiky obidva príznaky. Bondarkov výklad, že dej chápaný v celistvosti je tým už aj ohraničený vnútorným limitom, je prijateľný, no vzhľadom na tradíciu jedného či druhého výkladu dokonavosti bolo by azda potrebné pojať už do samotnej charakteristiky dokonavého vidu príznak celistvosti deja aj príznak vnútorného ohraničenia, limitu deja.

Charakterizovanie slovies pomocou celkového poňatia deja sa vzťahuje na všetky dokonavé slovesá. Charakterizovať nedokonavosť na základe tohto kritéria možno iba záporne, t. j. neprítomnosťou príznaku celistvosti deja, čo nie je celkom dostačujúce. Pre nedokonavosť vyhovuje charakteristika poukazujúca na priebeh, proces deja, čo zasa pri dokonavom vide možno použiť iba v negácii. Spojujúcim kritériom pre určenie nedokonavých slovies a veľkej časti slovies dokonavých je moment vnútorného limitu, ohraničenia, „предела“. Ide predovšetkým o slovesá, ktoré Ju. S. Maslov (1963, s. 7) nazýva „предельными“, smerujúcimi k určitému limitu. Takýto výklad oprávňuje chápať prefigované slovesá *napísať, urobiť, rozdeliť* ako vidové protiklady k slovesám *písať, robiť, deliť*.

V nedokonavom vide je okrem lexikálneho významu istej činnosti prítomný príznak priebehu deja, smerujúceho k dosiahnutiu určitého limitu. Dosiahnutie tohto limitu označujú dokonavé slovesá: *napísať, urobiť, rozdeliť*. Nejde tu o dokončenie ani dosiahnutie výsledku, ale o dosiahnutie limitu či ohraničenia (предела), so zameraním na ktoré sa dej koná.

Na základe našich úvah dospievame k záveru, že definícia *AGR* je veľmi rozvláčna a hoci je vo všetkých formuláciách pravdivá, nevystihuje podstatu protikladu dokonavosti a nedokonavosti. Definícia *GRS* podáva do istej miery zúžené tradične chápané rozlišovanie na základe vnútorného ohraničenia (предела) deja. Iste autori, usilujúci sa o prekonanie tradičných, často zmera-vených definícií jazykových javov, konali tak zámerne a uvážene, no našej požiadavke, že treba poukázať v definovaní dokonavosti a nedokonavosti na obidva príznaky, vyhovuje definícia A. V. Bondarku ako aj definícia *MSJ*. V *MSJ* sa charakterizuje dokonavý dej ako ucelený (príznak celistvosti) a uzavretý, ohraničený (príznak vnútorného limitu), nedokonavý dej ako prebiehajúci a neuzavretý, neohraničený.

V *GSR* sa osvetľuje systém vidových protikladov ako tvorený pomocou prípon a predpôn. Vyčleňujú sa štyri typy vidových protikladov: 1. bezpredponové sloveso nedokonavého vidu — predponové sloveso dokonavého vidu (делать — сделать); 2. bezpredponové sloveso nedokonavého vidu — bezpredponové sloveso dokonavého vidu s príponou -ну- (прыгать — прыгнуть); 3. predponové sloveso dokonavého vidu — príponové sloveso nedokonavého vidu s príponou druhej imperfektivizácie (вразумить — вразумлять; выветрить — выветривать; обуздать — обуздывать, задубеть — задубе-

вать); 4. bezpredponové sloveso dokonavého vidu — bezpredponové sloveso nedokonavého vidu (бросить — бросать).

Pri treťom type sa poukazuje na široké možnosti tvorenia slovies pomocou sekundárnej imperfektivizácie. Za dôležité považujeme poukázanie na skutočnosť, že produktívnosť tvorenia sekundárnych imperfektív od slovies s lexikálnou predponou vplýva na analogické tvorenie od slovies s desemantizovanou predponou, ktoré už majú vidový pár „bezpredponové sloveso nedok. vidu — predponové sloveso dok. vidu“ (слабеть — ослабеть). V mnohých prípadoch sa utvára nový pár (ослабеть — ослабевать). Toto konštatovanie má závažnú úlohu pri hľadaní kritérií pre určovanie vidových dvojíc s predponovým dokonavým členom.

GSR venuje ďalej pozornosť dvojvidovým a jednovidovým slovesám ako aj pohybovým slovesám.

Pri hodnotení vidových opozícií pri pohybových slovesách sa vychádza z dnes už overených teoretických pozícií. Oproti *AGR*, ktorá hodnotí dvojice: вывезти — вывозить, перенести — переносить ako utvorené od základov везти — возить, *GSR* charakterizuje náležite typu приезжать, прилечь ako sekundárne imperfektíva k slovesám приехать, прилечь, utvoreným prefixáciou jednosmerných pohybových slovies ехать, лезть.

Roztriedenie spôsobov slovesného deja, podané v podstate na základe triedenia A. V. Bondarku (1967, s. 14—28) je výstižné a zhustená forma je pre účely jednozväzkovej gramatiky vyhovujúca. Odlišnosť je v chápaní všeobecne rezultatívneho spôsobu slovesného deja, súvisiaca s ponímaním čisto vidovej funkcie predpôh.

Celkove spracovanie kategórie slovesného vidu v *GSR* je na výške súčasného teoretického bádania o slovesnom vide. Je budované na jasne formulovaných východiskových pozíciách, rozhraničujúcich vid ako gramatickú kategóriu a spôsoby slovesného deja ako sémantické zoskupenia slovies.

Bibliografia

BONDARKO, A. V.: Vid i vremja russkogo glagola. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Prosveščenijs 1971. 233 s.

BONDARKO, A. V.—BULANIN, L. L.: Russkij glagol. 1. izd. Leningrad, Izdatel'stvo Prosveščenijs 1967. 192 s.

DOSTÁL, A.: Studie o vidovém systému v staroslovenštině. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1954. 681 s.

FORSYTH, J.: A Grammar of Aspect. 1. ed. Cambridge University Press 1970. 386 s.

GOLOVIN, V. N.: Pristavočnoje vnutriglagoľnoje slovoobrazovanijs v sovremennom russkom literaturnom jazyke. [Avtoreferat dissertacii na soiskanijs učenoj stepeni doktora filologičeskich nauk.] Moskva 1966. 56 s.

Grammatika russkogo jazyka. 1. Red. V. V. Vinogradov a i. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1952—1954. 719 s.

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. Ju. Švedova. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1970. 767 s.

KOPEČNÝ, F.: Slovesný vid v češtině. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 144 s.

MASLOV, Ju. S.: Morfológija glagolnogo vida v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke. 1. izd. Moskva—Leningrad, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1963. 183 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

PECIAR, Š.: Der Verbalaspekt und Umfang der Verballexeme. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. (v tlači).

RASMUSEN, L. P.: O glagolnych vremenach i ob otnošenii ich k vidam v russkom, nemeckom i francuzskom jazykach. Žurnal narodnogo prosveščeniija, 1891.

RŮŽIČKA, R.: Der russische Verbalaspekt. Russischunterricht, 5, 1952, č. 4.

SMIRNOV, L. N.: Glagolnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovackom literaturnom jazyke. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1970. 216 s.

ŠMIECH, W.: Funkcje aspektów czasownikowych we współczesnym języku ogólnopolskim. 1. vyd. Łódź, Łódzkie towarzystwo naukowe 1971. 146 s.

VINOGRADOV, V. V.: Russkij jazyk. (Grammatičeskoje učeniije o slove.) 1. izd. Moskva—Leningrad, Gosudarstvennoje učebnopedagogičeskoje izdatel'stvo Ministerstva prosveščeniija RSFSR 1947. 784 s.

SPRÁVY A POSUDKY

EUGEN PAULINY ŠESŤDESIATROČNÝ

Eugen Pauliny sa narodil 13. decembra 1912 vo Zvolene, no najdlhší a najplodnejší úsek svojho života prežíva v Bratislave. Tu študoval na filozofickej fakulte, tu sa stal čoskoro po ukončení štúdií asistentom v Slovanskom seminári, tu sa habilitoval na slovenský jazyk a tu sa stal mimoriadnym a riadnym profesorom slovenského jazyka a tu pôsobí s výnimkou trojročného obdobia v päťdesiatych rokoch dodnes ako vedúci Katedry slovenského jazyka. Treba ešte dodať, že r. 1968 bol zvolený za člena korešpondenta SAV.

Pre jeho vedecké záujmy je príznačné, že začal výskumom nárečí a k nárečiam sa vrátil aj vo svojej poslednej práci. A v obidvoch prípadoch povzniesol dialektológiu na vyšší stupeň. Svedčí o tom staršia práca *Nárečie zátopových osád na hornej Orave* (1947) i dôkladný rozbor vývinu slovenských nárečí v knihe *Fonologický vývin slovenčiny* (1963). V obidvoch prácach využil E. Pauliny fonologickú teóriu: v prvej na podanie synchronného obrazu o miestnom, úzko vymedzenom nárečí, v druhej na rekonštruovanie diachronického vývinu všetkých slovenských nárečí, chápaných ako dôležitý materiál pre výklad dejín slovenského jazyka; v prvej na výklady čisto jazykovedné, v druhej na pokus o zaradenie vnútorného jazykového vývinu do širších spoločenských a historických súvislostí.

Medzi *Nárečím zátopových osád* a *Fonologickým vývinom slovenčiny*, prirodzene, treba vidieť mnohé iné základné práce. Patrí k nim nielen *Štruktúra slovenského slovesa* (vyšla ešte pred *Nárečím zátopových osád* — r. 1943), ale aj *Dejiny spisovnej slovenčiny*, pripravené teraz v novom spracovaní, no predovšetkým dve vydania *Fonológie spisovnej slovenčiny* (spracované dosť odlišne), viacero vydaní *Krátkej gramatiky slovenskej* i závažný autorský podiel na *Slovenskej gramatike*, ktorá vyšla už v piatich vydaniach.

Netreba azda pripomínať dlhoročnú pedagogickú a redakčnú činnosť, aktívnu účasť v práci rozličných slovenských, československých i medzinárodných inštitúcií a komisií, no osobitne treba pripomenúť prípravu a organizáciu letnej školy slovenského jazyka, ktorá sa pod názvom *Studia academica slovaca* dostáva do vedomia slavistov a záujemcov o slovenský jazyk na celom svete.

Podrobnejšie zhodnotenie práce Eugena Paulinyho (i bibliografia jeho prác) bude na inom mieste. No aj týmito niekoľkými riadkami by sme mu chceli zaželať ešte veľa pokoja a pohody do ďalšej práce.

J. Horecký

ŠTEFAN PECIAR ŠESŤDESIATROČNÝ

V októbri sa dozíva šesťdesiatich rokov PhDr. Štefan Peciar, CSc., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Jeho životná dráha vedie od štúdií na filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, kde študoval u takých profesorov,

ako bol M. Weingart, J. Janko a J. Chlumský, cez krátke obdobie učiteľskej činnosti do Slovenskej akadémie vied a umení, neskôr Slovenskej akadémie vied. Už od jej založenia pracuje — po dvojročnom období v Slovenskej učenej spoločnosti, predchodkyňi SAV — na jej pracoviskách. Z toho najväčšiu časť práce i najväčšiu časť svojho života strávil v Jazykovednom ústave ako jeho vedúci pracovník a dlhé obdobie aj ako jeho riaditeľ.

Vo svojich vedeckých záujmoch prešiel Š. Peciar od fonetiky a fonológie takmer úplne do oblasti lexikografie a lexikológie a nezanedbateľnú časť svojej činnosti venoval otázkam jazykovej kultúry. Pod jeho vedením a za jeho neúnavnej pracovnej účasti vznikli *Pravidlá slovenského pravopisu* (1. vyd. 1953) a šesť zväzkov *Slovníka slovenského jazyka* (v rokoch 1959—1968).

Do bibliografie jeho prác, ktorá bola pred desiatimi rokmi uverejnená v Slovenskej reči, pribudlo niekoľko základných položiek. Predovšetkým dokončenie *Slovníka slovenského jazyka* i účasť v diskusiách okolo neho, ale predovšetkým nové štúdie z oblasti slovíe a kvantity.

Jeho štúdie o problémoch vidu a význame i tvorení predponových slovíe vynikajú minucióznym rozborom a triedením zozbieraného materiálu i úsilím o jemné významové rozlišovanie. Také isté vlastnosti majú i jeho práce o kvantite, najmä o problémoch kvantity pri tvorení slov.

Po kratšej prestávke sa Štefan Peciar znova dostáva do rozličných organizačných funkcií v slovenskej jazykovede. Je hlavným redaktorom Slovenskej reči, členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu, *Slavica Slovaca* a *Slavie*. Aktívne pôsobí v rozličných komisiách kvalifikačných i organizačných, je členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV i ČSAV, no najviac sústredeného a plodného úsilia vynakladá na plnenie svojich straníckych funkcií.

Pri jeho šesťdesiatke mu popri dobrom zdraví a dostatku síl na vykonávanie funkcií želáme predovšetkým aspoň trochu pokoja na splnenie vedeckých plánov, na dokončenie veľkého okruhu problémov slovesného vidu a otázok kvantity.

J. Horecký

PANFILOV, V. Z.: *VZAIMOOTNOŠENIJE JAZYKA I MYŠLENIJA*. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1971. 231 s.

Najnovšia práca V. Z. Panfilova o vzťahu jazyka a myslenia je obsiahlym zhrnutím jeho doterajších výskumov v oblasti jazyka a myslenia, gramatiky a logiky. Tieto dva základné problémy tvoria aj hlavný obsah recenzovanej práce, zarámcovanej osobitným úvodom a záverom.

V úvode V. Z. Panfilov nepochybne správne poukazuje na skutočnosť, že jazyk a myslenie tvoria dialektickú jednotu, v ktorej určujúcu úlohu má síce myslenie, ale pritom všetkom jazyk je osobitný, samostatný jav, ktorý zase vplýva na myslenie. O tejto základnej téze je v marxistickej jazykovede jasno, a to v nemalej miere aj zásluhou V. Z. Panfilova. Vo svojich doterajších prácach totiž venuje pozornosť nielen vzťahu jazyka a myslenia ako dvoch celkov, ale skúma spomenutý dialektický vzťah na rozličných úrovniach jazyka. Ďalej patrí k jeho zásluhám fakt, že skúma jednak prirodzený jazyk a myslenie v procese komunikácie, jednak prirodzený jazyk, individualizované znakové systémy a myslenie v procese vnútornej reči. Skúmanie procesuálnej stránky teda tvorí podstatnú časť jeho záujmov.

Osobitnú pozornosť venuje V. Z. Panfilov i vztahu vnútrojazykových a mimojazykových faktorov, a práve z tohto hľadiska kritizuje — pravda, iba v úvode — rozličné smery štrukturalizmu, ktoré pokladali za predmet jazykovedy len „tie stránky jazyka, ktoré sú podmienené jazykovými faktami“ a už tým faktom vylučovali otázku vplyvu myslenia a spoločnosti na jazyk.

V tomto smere je kritika V. Z. Panfilova oprávnená. Ale nemožno zabúdať, že systémový charakter jazyka — ako ukazujú dejiny jazykovedy — sa skúmal predovšetkým na fonologickej a čiastočne morfolologickej rovine, pričom je známe, že na fonologickej rovine nemá zmysel skúmať vzťah jazyka a myslenia, lebo fonémy nemajú význam. Na morfolologickej rovine je vzťah jazyka a myslenia zreteľnejší, lenže treba pripomenúť, že práve v teórii morfologických protikladov sa berú do úvahy zložitejšie vzťahy než binárne protiklady.

Ak by sa jazykoveda obmedzila iba na skúmanie štruktúr na spomenutých dvoch rovinách, nebola by to úplná náuka o jazyku. V tom treba súhlasiť s V. Z. Panfilovom i s jeho kritikou štrukturalizmu, najmä takého, ktorý neprekročil hranice relativistického chápania jazyka. Ale na druhej strane treba zdôrazniť, že celkový vývin vedy ako systémov poznatkov zreteľne poukazuje na potrebu vybudovať homogénnu, neprotirečivú teóriu pre každý predmet vedeckého bádania, teda aj pre vedu o jazyku. A vyplýva z povahy veci, že sa to dosiaľ darilo lepšie pre zvukovú stránku jazyka než pre jeho syntaktickú rovinu alebo pre oblasť významu. Musí však byť naším cieľom vybudovať ucelenú, homogénnu teóriu pre jazyk ako celok, pre všetky roviny jazyka, a to prirodzene aj s ohľadom na vzťah jazyka a myslenia.

Za osobitný prínos V. Z. Panfilova treba pokladať úsilie vypracovať teóriu logicko-gramatickej roviny. Z podstatných rozdielov medzi syntaktickou a logicko-gramatickou štruktúrou (vymedzenou vzťahmi podmet—prísudok proti subjekt—predikát), ale najmä z jestvovania osobitných prostriedkov na vyjadrovanie logického predikátu (vetný dôraz a i.). V. Z. Panfilov vyvodzuje, že popri syntaktickej rovine musí existovať osobitná logicko-gramatická rovina. Z celkového výkladu však nie je jasné miesto tejto roviny. Podľa formulácie na s. 220 by bolo možné usudzovať, že logicko-gramatická rovina sa vypracovala ako útvar nadradený nad syntaktickú rovinu. Ukazuje to aj komentár k vete *Otec prišiel včera*, ktorá má tri významy podľa toho, ktorá jej časť sa zdôrazní. Tomuto však protirečí iná konštatácia (s. 225), podľa ktorej „súčasne s morfológizáciou vetných členov nastáva morfológizácia významových členov vety“.

Treba však povedať, že práve analýza „významov“ vety *Otec prišiel včera*, založená na mieste vetného dôrazu, ukazuje na závažnú slabinu teórie logicko-gramatickej roviny. Veta bez dôrazu nie je komunikatívne úplná, preto dôraz (a iné podobné prostriedky) patrí k jej nevyhnutnému doplneniu už na syntaktickej rovine. To isté možno povedať o rozličných modálnych slovách, ktoré fungujú na syntaktickej rovine napr. v nivchskom a abchazskom jazyku.

Nesporne má však V. Z. Panfilov pravdu, keď tvrdí, že logicko-gramatické členenie (teda už nie rovina!) má univerzálny charakter. Práve pre túto univerzálnosť, teda platnosť pre všetky jazyky (alebo aspoň pre väčšinu jazykov) by azda bolo vhodnejšie predpokladať existenciu logicko-gramatickej, resp. presnejšie logicko-sémantickej (lebo aj dôraz sa týka sémantiky vety) hĺbkovej štruktúry. Táto hĺbková štruktúra by bola bližšie k myšlienkovým, resp. logickým štruktúram, než je syntaktická alebo Panfilovova logicko-gramatická štruktúra ako realizácia povrchovej štruktúry, odlišná podľa jednotlivých jazykov, prípadne jednotlivých typov jazykov.

V tejto súvislosti sa treba vrátiť k teórii P. V. Česnokova, ktorú V. Z. Panfilov odmieta (s. 152), ako aj k teórii aktuálneho členenia, resp. komunikatívneho dynamizmu.

P. V. Česnokov totiž vidí v logickej fráze tri prvky: štruktúru, postupnosť myslenia (chod mysli) a vzťah k objektívnej realite. Najmä vzťah k objektívnej realite má dôležitú úlohu vo vzťahu k teórii hĺbkovej a povrchovej štruktúry. Ak sa totiž ukazuje, že logická fráza sa podľa Česnokova (ale aj podľa iných filozofov) člení na dve časti, totiž na pojem o predmete myslenia a na pojem o charakteristike tohto predmetu, ide vlastne o logický základ hĺbkovej štruktúry, ktorý sa už tu, v hĺbkovej štruktúre, fixuje pomocou jazykových prostriedkov. Takisto sa už v hĺbkovej štruktúre prejavuje postupnosť myslenia, presnejšie povedané, nadväznosť jednotlivých predmetov a charakteristík týchto predmetov, ktorá sa často označuje ako členenie na tému a rému, resp. v našej tradícii ako aktuálne členenie (na východisko a jadro).

Podľa našej mienky V. Z. Panfilov nie celkom oprávnené odmietať členenie na tému a rému, predovšetkým preto, že z okruhu svojho skúmania vylučuje súvislé texty, venuje pozornosť iba izolovanej vete (ako štruktúre danej vzťahom podmetu a prísudku) a s ňou paralelnej logickej štruktúre. Práve pri skúmaní nadvetných útvarov sa zreteľne ukazuje, že nejde tu len o členenie na subjekt a predikát, ale veľmi často prevažuje členenie na tému a tému. A v zmysle Firbasovej teórie o komunikatívnom dynamizme zase zreteľne vidieť (pravda, len na povrchovej štruktúre), že nejde len o vzťah podmetu a prísudku, ale o celú stupnicu komunikatívneho zataženia všetkých vetných členov. To znamená, že Panfilovom predpokladaná logicko-gramatická rovina sa tu vlastne nemá o čo opierať.

Zdá sa, že logická a jazyková štruktúra nejdú paralelne popri sebe. Ale to ani neprekvapuje, keď si uvedomíme spolu s V. Z. Panfilovom, že myslenie je síce vo vzťahu k jazyku prvotným členom, ale že jazyk, presnejšie jazyková komunikácia má aj svoje autonómne prvky. Za jeden z takýchto autonómnych prvkov možno podľa našej mienky pokladať aj aktuálne členenie, resp. komunikatívny dynamizmus ako prvky, ktoré vyjadrujú vzťahy medzi vetami v rámci nadvetných útvarov.

Prirodzene, tieto úvahy by bolo treba osvetliť výskumom v jazykoch typologicky odlišných od našich bežných jazykov, teda v jazykoch, o ktoré sa opiera V. Z. Panfilov.

Naše poznámky nevyčerpávajú všetky problémy, ktoré V. Z. Panfilov nadhadzuje a rieši. Poukazujú práve len na niekoľko otázok, ktoré možno pri spoločnom základnom východisku riešiť aj inak. Ale aj toto iné, odlišné riešenie treba ešte podoprieť ďalším výskumom.

J. Horecký

VACHEK, J.: *DYNAMIKA FONOLOGICKÉHO SYSTÉMU SOUČASNÉ SPISOVNÉ ČEŠTINY*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968. 154 s.

Veľmi vhodne sa v úvode Vachkovej práce konštatuje, že hoci Praha je kolískou klasickej fonológie a hoci sa na ilustráciu mnohých téz brali príklady z češtiny, doteraz vlastne nebolo sústavného opisu fonologického systému češtiny. Výnimku síce tvorí monografia H. Kučeru *Phonology of Czech* (The Hague 1961), ale táto práca sa vlastne odchyľuje od klasickej pražskej fonológie a využíva teóriu dištinkčných príznakov.

Okrem toho Kučerovej práci, ako častejšie zdôrazňuje J. Vachek, chýba vnímavosť pre dynamiku fonologického systému. A práve ústrednou tézou Vachkovho opisu fonológie češtiny je zásada, že fonologický systém nie je statický, ale synchronne dynamický. Dynamiku tohto systému, pravda, nedokazuje autor rozborom vývinových tendencií, ale poukazmi na centrálnu a periférnu javy i rozborom foném patriacich do prechodného pásma medzi vokalickým a konsonantickým podsystémom.

Za periférne prvky v oblasti vokalizmu pokladá J. Vachek $[o:]$ a $[o:]$, v oblasti konsonantizmu $[f]$ a $[g]$.

Fonéma $[o:]$ nie je integrovaná úplne do samohláskového fonologického systému, resp. podsystému, hoci z hľadiska organogenetického i akustického sú pre to najpriaznivejšie predpoklady (nehovoriac ani o zaradení do vokalickej kvantitatívnej korelácie), ale v súčasnej češtine nevidieť tendenciu tieto predpoklady využiť. Fonéma $[o:]$ pripisuje J. Vachek iba istú signalizačnú funkciu: signalizuje cudzosť a emotívnosť slov, v ktorých sa vyskytuje.

Zdá sa však, že argumentácia cudzími slovami v prospech periférnej platnosti foném je najväčšou slabinou celej teórie. Veď v každom jazyku sa slovná zásoba ustavične obohacuje o cudzie slová a v moderných jazykoch väčšina týchto slov je práve „zameraná predovšetkým na obsah oznámenia (teda vo funkcii bezpríznačkovej)“ rovnako na domáce slová. Napokon aj dvojice typu *lože—lôže* ukazujú, že slová s dlhým $[o:]$ sa využívajú nielen na signalizovanie cudzosti, ale aj na diferencovanie od slov s krátkym $[o]$.

Podobné argumenty vedú J. Vachka aj k hodnoteniu $[e:]$ ako okrajovej fonémy. Ale napriek signalizovaniu knižnosti uvádza túto fonému v systéme korelácií (tab. na s. 130): proti $[e]$ je v kvantitatívnej korelácií, proti $[e:]$, $[i:]$ v ternárnom protiklade (ale neuvádza sa, o aké korelácie tu ide). Pritom fonému $[o:]$ tu označuje ako úplne neintegrovanú, nevstupujúcu do nijakých vzťahov.

Ako periférnu fonému hodnotí J. Vachek v tejto tabuľke aj fonému $[g]$, kým fonému $[f]$ zaraďuje aspoň podmiennečne k fonéme $[v]$ — na základe korelácie znelosti, ako aj k $[p]$ na základe nekorelatívneho vzťahu kontinuálnosti a drsnosti. Na s. 62 však správne konštatuje, že $[g]$ začína dostávať status domácej fonémy, no varuje pred preceňovaním tohto procesu. O fonéme $[f]$ konštatuje, že je síce začlenená do fonologického systému pevnejšie ako $[g]$, ale toto začlenenie nedosahuje taký stupeň ako pri $[s]$, $[š]$ a do istej miery aj pri $[x]$. Pri hodnotení konsonantických periférnych foném sa teda popri kritériu integrovanosti na základe protikladu domácich a cudzích slov využíva aj kritérium zaradenosti prostredníctvom korelácií. Prirodzene, toto druhé kritérium má väčšiu hodnotu ako prvé, lebo nie je natoľko viazané na takú menlivú zložku, ako je slovná zásoba.

Výčitka, že harvardská fonológia (reprezentovaná uvedenou Kučerovou prácou) i generatívna fonológia nerešpektujú stupeň integrovanosti, resp. neintegrovanosti jednotlivých foném do systému, je oprávnená. Pravda, z hľadiska generatívnej gramatiky, resp. generatívnej fonológie to nie je námietka podstatná, lebo v generatívnej gramatike sa vlastne ani nepracuje s fonémami. A pri rozlíšených pravidlách sa zase dost často rešpektuje rozdiel medzi domácimi a cudzími slovami, i keď ani tu sa ešte nepodarilo viesť presnejšiu hranicu medzi týmito dvoma областami. V teorii dištingtívnych príznakov zase odpadá kritérium väčšej alebo menšej zaradenosti do systému na základe korelácií, lebo s koreláciami sa tu jednoducho nepracuje.

Popri periférnych oblastiach uznáva J. Vachek aj prechodné pásmo, do ktorého zaraďuje v češtine $[r]$, $[l]$ a $[z]$. Likvidy preto, že môžu byť aj centrom slabiky, vokál $[u]$ preto, že môže byť aj neslabičné (v skupine *ou*). Na prvý pohľad je zrejмый rozdiel vo fungovaní týchto dvoch typov: kým likvidy môžu fungovať aj ako konsonanty aj ako vokály (z toho je známe ich hodnotenie ako + voc + cons), vokál $[u]$ nemôže nikdy fungovať ako konsonant. Na samých hraniciach príslušných podsystémov a teda na prechode do prechodného pásma sú fonémy $[i]$ a $[j]$, pretože prejavujú jasnú tendenciu k splynutiu. To je vlastne tretí typ periférnych foném. Je však otázka, či je z hľadiska systému účelné ponechávať fonému, ktorá je viazaná pevnými systémovými vzťahmi

a neprechodnými fonémami, v uvedenom prechodnom pásme najmä v takom prípade, ak nejde o zreteľne periférne fonémy typu [o:] a [g]. Sám autor miestami naznačuje, že ide vlastne o varianty základných foném, ktoré patria do osobitných podsystemov.

Je potešiteľné, že J. Vachek si na mnohých miestach všima stav v slovenčine. Treba však ľutovať, že sa v čase písania svojej práce ešte nemohol oprieť o výsledky niektorých novších výskumov, najmä pokiaľ ide o fonetické hodnotenie.

Na záver treba sa ešte dotknúť problému, či je pre fonologický výskum výhodnejšie používať pojmy a notáciu tradičnej fonológie alebo teórie dištinktívnych príznakov. J. Vachek sa, prirodzene, prikláňa k tradičnej fonológii, argumentujúc najmä tým, že v termínoch foném sa lepšie dajú vystihnúť dynamické zmeny a prirodzene aj vlastnosti vyplývajúce z rozlišovania centrálnej a periférnej oblasti. Ostáva však otvorenou otázkou, či by sa mnohé synchronne vzťahy nedali presnejšie a azda i všeobecnejšie vyjadrovať v termínoch dištinktívnych príznakov.

S tým súvisí aj otázka, čo vlastne vstupuje do protikladov a korelácií. Podľa J. Vachka a celej pražskej školy zrejme iba fonémy ako dištinktívne jednotky. Ale potom nie je celkom odôvodnené uvažovať o korelačných vzťahoch medzi jednotlivými dištinktívnymi príznakmi. V teórii dištinktívnych príznakov sa hovorí iba o binárnych protikladoch, z hľadiska dištinktívnych príznakov nemožno hovoriť o koreláciách.

Fonologický opis súčasnej češtiny v podaní J. Vachka patrí nesporne k vrcholným dielam pražskej fonológie. Téza o rozlíšení centrálnej a periférnej oblasti sa v ňom uplatňuje s neobyčajnou minucióznosťou a rozhľadom. Preto mu neuberajú na hodnote ani naše poznámky, zamerané do istej miery polemicky a vychádzajúce z iných fonologických pozícií.

J. Horecký

HJELMSLEV, L.: JAZYK. [Z dánštiny preložil a pro české čtenáře upravil M. Dokulil.] 1. vyd. Praha, Academia 1971. 145 s.

K základným informáciám o jazykovedných školách pribudol nový úvod do jazykovedy, ktorý nás informuje o dôležitej teórii tzv. Kodanskej školy. Louis Hjelmslev už dávno mal v rukopise hotové toto dielo, ale vydal ho veľmi neskoro, takmer na sklonku života, roku 1963 pod názvom *Sproget. En introduction*. Týmto dielkom sa završuje práca vedúcej osobnosti dánskej jazykovedy v tridsiatych až päťdesiatych rokoch nášho storočia. Ukazuje sa v ňom, že Louis Hjelmslev ako profesor porovnávacej jazykovedy vedel zovšeobecniť a veľmi stručne vyjadriť nielen svoj rozbor jazyka ako synchronného systému, lež aj staršie pohľady na jazyk — najmä výsledky komparatistiky a typológie.

Louis Hjelmslev (1899—1965) poznal dobre aj československú jazykovedu, najmä teóriu tzv. Pražskej školy z tridsiatych rokov, bol viac ráz v Československu, dlhšie pobudol v Prahe, no poznal aj Bratislavu — prednášal v Bratislavskom lingvistickom krúžku 30. mája 1947 o problémoch sémantiky. Nadväzoval na výsledky československého štrukturalizmu, hoci jeho chápanie jazyka a jazykovedy bolo principiálne iné. Aj preto treba privítať úsilie Miloša Dokulila, aby sa Hjelmslevove náhľady sprístupnili záujemcom o jazykovedu u nás, no najmä dorastu — mladým lingvistom, ktorí majú slabšie osobné skúsenosti v otázkach všeobecnej jazykovedy.

M. Dokulil sa podujal preložiť nielen Hjelmslevov úvod do jazykovedy, lež chystá aj ďalší výber z jeho diela. Už tento prístup je dôležitý, nehľadiac ani na to, že tu nejde o jednoduché pretlmočenie dánskeho textu — ale aj o náročnú úpravu pre potreby českého (a radi dodávame: aj slovenského) čitateľa. Dostaneme tak do rúk texty, v kto-

rých jesto dost kapitol, ktoré majú vo vývine jazykovedného myslenia celosvetovú a trvalú platnosť.

Čítanie originálu a upraveného prekladu dáva však vždy trochu iný pohľad na tú istú vec. Upravujúci prekladateľ vnáša totiž často celkom mimovoľne svoj pohľad na diskutovanú otázku, dakedy prekladané dielo dokonca posúva do súvislostí a závislostí značne cudzích, alebo inokedy ponecháva — z tej istej príčiny — bez komentára tvrdenia vcelku nepravdepodobné. Týmto úskaliam upravujúceho prekladu sa celkom nevyhol ani M. Dokulil, hoci o ňom je známe, že dobre pozná nielen Hjelmslevovo celoživotné dielo, lež aj celú teóriu Kodanskej školy — už zo štúdií v Dánsku a potom zo stáleho styku s ním v tvorivej práci. Uvedieme malý príklad zo s. 77, kde sa v hranatých zátvorkách uvádzajú príklady na tézu, že (blízko) príbuzné jazyky sa museli vyvinúť z jedného a tohože základného jazyka a medzi iným sa píše: „Proto musel před češtinou a slovenštinou být československý základní jazyk...“ Neobstojí tu ani modalita tvrdenia, a to nielen v našom prípade, lež ani vo všeobecnosti. Pravda, neobstojí ani predpoklad československého základného jazyka, ani formulácia „čeština se slovenštinou“ pri výpočte západoslovenských jazykov na s. 69.

Za veľmi užitočnú zložku prekladu pokladáme výstižné pretlmočenie Hjelmslevovej terminológie, a to jednak v celom texte, jednak v prílohách na s. 127 n. Škoda, že aj tu sú drobné nedopatrenia, ako napr. v životných dátumoch F. de Saussura (1857—1913).

Pre používateľa knižky, najmä pre študentov, má veľký význam aj to, že prekladateľ doplnil bibliografické údaje, predovšetkým zo šesťdesiatych rokov. Sám uvádza, že tu ide o české práce, no skutočnosť je — chvalabohu — trochu iná, ako to ukazujú práce Golovina, Stepanova, Halla.

Hoci k celej koncepcii L. Hjelmsleva máme výhrady zásadného rázu a pokladáme ju v podstate už za prekonanú vo vývine všeobecnej jazykovedy, vyslovujeme vďaka za dobre volený text i za dobre vykonanú adaptačnú prácu.

J. Ružička

JUHÁSZ, J.: *PROBLEME DER INTERFERENZ*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970. 174 s.

Problematika interferencie sa v ostatných rokoch dostáva čoraz viac do popredia záujmu jazykovedcov. Tento záujem je podmienený jednak rozvojom metodiky vyučovania cudzích jazykov, teda rozvojom konfrontačných výskumov zacielených na pedagogickú prax, jednak rozvojom konfrontačných výskumov v teoretickom aspekte. Recenzovaná kniha podáva komplexný pohľad na široký okruh problémov súvisiacich s interferenciou. Autor v nej skúma interferenciu na materiáli maďarsko-nemeckom: zaoberá sa pôsobením maďarčiny na Maďarov osvojujúcich si nemčinu v domácom prostredí. Kniha však nie je určená len hungaristom a germanistom. Popri konkrétnych výsledkoch merania interferencie obsahuje viaceré všeobecné týkajúce sa interferencie vôbec. Kniha je zaujímavá aj tým, že sa autor v nej usiluje o presnejšie definovanie pojmov, ktoré sú dôležité nielen z hľadiska skúmaného javu, ale majú význam aj pre všeobecnú jazykovedu a skúmanie jazykov vôbec, ako napr. jazyková norma, jazyková chyba, jazykový cit, polysémia a synonymia, vzťah gramatiky a lexiky atď.

J. Juhász definuje interferenciu ako porušenie normy spôsobené vplyvom iného jazyka. Keďže exaktnosť sa v autorovej práci uplatňuje nielen pri vlastných meracích postupoch, ale aj v tom, že používa zásadne iba presne definované pojmy, podmienkou definovania pojmu interferencie je vymedzenie pojmu norma. Autor chápe normu ako súčasť langue, ako systém jazykových znakov existujúci v povedomí používateľov ja-

zyka a pocitovaný všeobecne ako záväzný. Keďže J. Juhász zastáva súčasne protipupristické hľadisko a zdôrazňuje funkčnú diferencovanosť jazyka a variantný charakter normy, vyplýva mu z toho, že posúdiť to, čo je v zhode s normou a čo je proti nej, môžu kompetentne len nositelia príslušného jazykového povedomia. Preto napríklad dáva hodnotiť písomné práce maďarských študentov nemeckým študentom. Autor venuje tiež značnú pozornosť pojmu jazyková chyba. Pokladá za dôležité rozlišovať parolové javy, ktoré neprotirečia norme, a preto vedú v ďalšom vývoji jazyka k zmene normy; a parolové javy, ktoré norme protirečia a protirečia jej aj v ďalšom vývoji. Za chyby pokladá práve tieto druhé odchýlky od normy. Jazyková chyba je teda odchýlka, ktorá pravdepodobne nepovedie k zmene normy.

Jazykový cit chápe J. Juhász nielen ako schopnosť posúdiť správnosť výrazov, ale — a to predovšetkým — ako schopnosť generovať správne výrazy. Prednosťou vlastného autorovho hodnotenia správnosti uplatneného pri hodnotení výsledkov testov je to, že nerozlišuje len dve možnosti (správne/nesprávne), ale zavádza jemnejšie triedenie chýb. Rozlišuje prípady: 1. správne; 2. prípady, ktoré nemožno hodnotiť (ak skúmateľ nemôže jednoznačne rozhodnúť o správnosti výpovede); 3. prípady inak pochopené; 4. nesprávne prípady. Z konfrontačného hľadiska je dôležité najmä to, že autor venuje osobitnú pozornosť výrazom a konštrukciám, ktoré nie sú nesprávne (neprotirečia štruktúre jazyka), ale napriek tomu sa nepoužívajú.

Pri klasifikácii interferenčných chýb triedi autor sémanticky alebo gramaticky ekvivalentné prvky dvoch porovnávaných jazykov na tri skupiny: 1. adekvátne prvky, 2. prvky vyznačujúce sa ostrým kontrastom, 3. prvky nedostatočne kontrastné (Kontrast-Mangel). Na stupeň interferenčných chýb má veľký vplyv to, v akých vzájomných proporciách sú tieto tri skupiny prvkov. V prvej skupine sa neuplatňuje interferencia v negatívnom zmysle, lež naopak, uplatňuje sa tu „transfer“, pozitívne pôsobenie materinského jazyka, ktoré neruší normu cudzieho jazyka. Je to tak preto, lebo adekvátne prvky majú v obidvoch skúmaných jazykoch približne zhodnú distribúciu. Ak existuje medzi ekvivalentnými prvkami dvoch jazykov ostrý štruktúrny a teda aj psychický kontrast (druhá skupina prvkov), frekvencia interferencie je síce väčšia než pri adekvátnych prvkoch, ale v porovnaní s treťou skupinou nie je interferencia veľmi častá, lebo ostro kontrastným prvkom sa už od začiatku výuky venuje osobitná pozornosť, takže sa rýchlejšie automatizujú. Keďže rozdiely medzi jazykmi sa najčastejšie vyznačujú neostrými kontrastmi, venuje autor pozornosť najmä tretej skupine javov. Tu je možnosť interferencie najväčšia, lebo málo kontrastné prvky vytvárajú podmienky pre homogénny útlm — psychologický jav, ktorým autor podopiera svoje tvrdenia o interferencii. (Homogénnym útlmom sa nazýva fakt, že je ľahšie vnímať a zapamätať si heterogénne prvky než homogénne.)

Zaujímavý je autorov postoj ku vzťahu gramatiky a lexiky. Uvedomuje si celú zložitost tohto vzťahu a ťažkosti späté s určením hraničnej čiary medzi gramatikou a lexikou. (Najnovší vývin v lingvistike tieto ťažkosti ešte znásobil.) J. Juhász prijíma nakoniec riešenie, ktoré je určené výslovné iba na skúmanie interferencie — hraničnú čiaru medzi gramatikou a lexikou určuje empiricky: Ak sa pri hraničných javoch ukáže, že sa používajú uvedomene, pokladá ich za lexikálne, ak sa používajú neuvedomene, pokladá ich za gramatické. Hoci je takéto riešenie riešením ad hoc, celkove obsahuje kapitola o vzťahu gramatiky a lexiky veľa podnetov, ktoré možno využiť aj mimo interferenčných výskumov.

V knihe prevláda vcelku psychologický zreteľ nad lingvistickým. Práve preto však môže poskytnúť lingvistom užitočné informácie.

K. Buzássyová

KUNIN, A. V.: *ANGLIJSKAJA FRAZEOLOGIJA (TEORETIČESKIJ KURS)*. Moskva, Izdatelstvo Vysšaja škola 1970. 343 s.

Kuninova *Anglijskaja frazeologija* je dielom, ktoré vzbudzuje pozornosť frazeológov z viacerých dôvodov. 1. Sovietska anglistika sa popri rusistike azda najsústavnejšie venuje frazeologickým problémom a dosiahla vo viacerých prácach pozoruhodné a všeobecne uznávané výsledky (Smirnickij, Amosova, Kunin). 2. Kunin sám je autorom veľkého anglicko-ruského frazeologického slovníka, a tak je tu predpoklad, že sa v jeho práci ukáže zovšeobecnené hlboké poznanie frazeologického bohatstva angličtiny i ruštiny. 3. Práca — ako to naznačuje jej podtitul a vysvetľuje autor v úvode — nie je opisom anglickej frazeológie, ale je teoretickým kurzom. V týchto poznámkach celkom odhliadneme od Kuninovho riešenia niektorých konkrétnych otázok anglickej frazeológie a sústredíme sa na jeho teoretické závery, ktoré si aj pri autorovej opatrnej formulácii nárokujú na všeobecnejšiu platnosť.

Prvú kapitolu autor venuje vymedzeniu frazeológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny. Konštatuje, že v západoeurópskej a americkej jazykovede celkom chýbajú štúdie z teórie frazeológie (s. 7). Podľa neho po prvý raz hovorí o frazeológii ako o osobitnej jazykovednej disciplíne sovietsky lingvista Polivanov. Kunin vysoko vyzdvihuje význam Vinogradovových štúdií pre frazeológiu vôbec, ale zároveň zdôrazňuje, že Vinogradovova teória sa nemôže stať východiskom pre koncipovanie frazeológie ako samostatnej lingvistickej disciplíny. Vinogradov totiž charakterizoval frazeológiu ako časť lexikológie.

V tejto súvislosti autor rieši otázku ekvivalentnosti frazeologickej jednotky a slova. Uvádza viaceré formálne i významové črty, ktorými sa frazeologická jednotka zásadne odlišuje od slova. Hovorí, že určité zhodné vlastnosti frazeologizmu a slova treba pokladať za izomorfizmus, nie za totožnosť (s. 25). Z povedaného mu však vychádza, podobne ako v príspevku *O sootnesennosti frazeologičeskoj jedinicy so slovom* (zb. Voprosy frazeologii 3, Samarkand 1970, s. 94—112), že prekonaný princíp ekvivalentnosti frazeologizmu a slova treba nahradiť širším princípom súvzťažnosti týchto dvoch jednotiek.

Kunin teda vydelduje frazeológiu ako osobitnú jazykovednú disciplínu. Ba ide ešte ďalej. Frazeológiu vymedzuje popri fonologickej, morfematickej a lexikálnej rovine ako osobitný jazykový plán, ako mikrosystém, ktorý sa bezprostredne zúčastňuje na výstavbe celého jazykového systému (s. 29—30). Odmieta aj mienku tých autorov, ktorí pokladali frazeologickú rovinu za prechodnú oblasť, ktorá sa nachádza niekde medzi lexikálnou a syntaktickou rovinou jazyka (s. 30; podľa Benvenista Kunin syntaktickú rovinu neráta medzi základné jazykové roviny, hoci syntax za osobitnú jazykovednú disciplínu pokladá).

Kunin je jedným z mála tých frazeológov, ktorí venovali pozornosť aj otázke metódy frazeologického výskumu. Kriticky nadväzuje na variačnú metódu Archangelského a kontextologickú metódu Amosovovej. Všeobecnými východiskami jeho metódy sú: uplatnenie dialektického materializmu, uplatnenie metód klasickej lingvistiky, využitie metód štruktúrnej jazykovedy, metóda distribučnej analýzy a niektoré špecifickejšie postupy (autor vymenúva v 12 bodoch na s. 45—46 všetky príznaky svojej metódy). Vlastnú metódu nazýva metódou frazeologickej identifikácie (s. 45). Azda viacej ako uvedené príznaky napovedá o nej jej dôsledné uplatnenie v celom diele.

Ďalšiu kapitolu práce autor venuje problematike závislostí medzi komponentmi frazeologickej jednotky. Autor sa tým pripája k takým výkladom štruktúrnej, stavebnej problematiky frazeologických jednotiek, v ktorých sa na rozdiel od ballyovsko-vinogradovovského odmietania syntaktických vzťahov medzi komponentmi frazeologickej jednotky pripúšťa, že v rozličných typoch frazeologizmov môžu byť jednak živé, jednak

oslabené a jednak celkom zastreté syntaktické vzťahy medzi zložkami frazeologizmu. Ak Archangelskij trochu mechanicky uplatnil Hjelmslevove tri stupne závislosti, hovoriac o frazeologickej vzájomnej determinácii, frazeologickej determinácii a frazeologickej indeterminácii, Kunin hovorí v prvom rade o transformovateľnej a netransformovateľnej závislosti medzi zložkami frazeologizmu (s. 58) a potom v každej z nich vydeľuje štyri stupne závislosti: 1. konštantná závislosť; 2. konštantno-variantná závislosť; 3. konštantno-variantno-premenlivá závislosť a 4. konštantno-premenlivá závislosť (s. 59—70). Jednotlivé druhy závislosti sa charakterizujú pozitívnymi príznakmi komponentov frazeologických jednotiek.

V týchto súvislostiach autor rieši aj otázku variantnosti frazeologizmov. Variant frazeologickej jednotky definuje takto: „Frazeologičeskije varianty — eto raznovidnosti frazeologičeskoi jedinicy, toždestvennyje po kačestvu i količestvu značenij, stilističeskim i sintaksičeskim funkcijam, i imejuščije obščij leksičeskij invariant pri čiastično različnom leksičeskom sostave ili različajuščijesia slovoformami ili poriadkom slov.“ (s. 62). Autor teda v podstate uznáva lexikálne, morfológické a pozičné varianty frazeologizmu. V porovnaní s inými chápaniami variantov je jeho vymedzenie trochu úzke. Autor totiž nepripúšťa napr. existenciu štylistických rozdielov medzi variantmi, značne zužuje aj možnosti syntaktických variantov (iba tzv. pozičné varianty). Na druhej strane však najzreteľnejšie uplatňuje pojem lexikálneho invariantu, ktorý je v jeho koncepcii „predelom ne tolko frazeologičeskoi variantnosti i struktúrnoji sinonimii, nó i frazeologičnosti“ (s. 65). Nedopovedaná však ostáva otázka, prečo sa hovorí iba o lexikálnom (a okrajovo ešte o sémantickom — s. 98) invariante, prečo nie napr. aj o štruktúrnom invariante, resp. všeobecnejšie o frazeologickom invariante. Pri obmedzovaní sa na lexikálny invariant sa totiž opätovne tisne do popredia súvislosť slova a frazeologickej jednotky alebo frazeológie a lexikológie, teda súvislosť, ktorú Kunin v celom diele skôr vyvracia, ako dokazuje. Viac miesta by si bolo zaslúžilo aj odlíšenie variantu frazeologickej jednotky od tzv. štruktúrnych synonym. Ak bola totiž doteraz nie celkom zreteľná hranica medzi variantmi a synonymnými frazeologizmami, zavedenie termínu štruktúrne synonymá túto hranicu ešte viacej problematizuje.

Jednou z centrálnych otázok celej Kuninovej práce a výraznou zložkou jeho metódy frazeologickej identifikácie je ustálenosť. Kunin polemizuje s tými frazeologickými koncepciami, ktoré s ustálenosťou ako príznakom frazeologickej jednotky z hocijakých príčin nerátajú, resp. nevystihujú špecifickosť tejto vlastnosti na frazeologickej rovine. Odmieťa prijať názor, podľa ktorého sa ustálenosť stotožňuje s tzv. hotovosťou frazeologizmov (s. 76). Úzke chápanie ustálenosti vidí aj v Melčukovom pokuse o formálne (a dokonca číselné) vystihnutie ustálenosti. Konštatuje, že Melčukovi ide iba o tzv. štruktúrnu ustálenosť, ktorá však nemôže vystačiť pre celú frazeológiu. Všeobecne vymedzuje ustálenosť takto: „Ustojčivosť frazeologičeskoi jedinicy — eto objem invariantnosti različnych aspektov frazeologičeskogo urovňa“ (s. 88). Ustálenosť teda chápe ako komplexnú vlastnosť, ktorú treba pri analýze vidieť v celej jej zložitosti. Kuninov prístup k ustálenosti je mnohostranný, ustálenosť sa podľa neho skladá z viacerých „mikroustáleností“.

Na prvom mieste autor uvádza ustálenosť používania frazeologických jednotiek (s. 89 n.). Konštatuje, že týmto stupňom ustálenosti sa vyznačujú všetky jazykové jednotky, nielen frazeologické jednotky. Vo frazeológii sa ustálenosť používania prejavuje okrem iného existenciou tzv. potenciálnych frazeologizmov, ktoré sú podľa neho predpokladom i prvým štádiom vo frazeologizácii voľných spojení, autorských novotvarov a individuálnych zvrátov. Keďže Kunin vidí v ustálenosti používania len jeden zo stupňov ustálenosti — pritom stupeň nešpecifický, spoločný s inými jazykovými jednotkami —,

vyvracia tým zároveň staršie všeobecné výhrady proti tejto vlastnosti ako príznaku frazeologických jednotiek. Druhým stupňom alebo typom je tzv. štruktúrno-sémantická ustálenosť. Prejavuje sa podľa autora v štruktúrno-sémantickej nemodelovanosti frazeologizmov, v tom, že „každaja frazeologičeskaja jedinica javljajetsia jediničnym obrazovanijem po štruktúrnoy modeli peremennogo slovosočetańija ili predloženińija“ (s. 95). Autor túto myšlienku ešte zdôrazňuje: „Vse frazeologičeskije jedinicy javljajutsia nemodelirovannymi obrazovanijami“ (s. 96). Dokonca ju zovšeobecňuje aj na teoretickej rovine tak, že nemodelovosť frazeologických jednotiek tvorí s modelovosťou voľných spojení binárnu opozíciu (s. 96). Pri takomto vyhranenom postoji ostáva otvorená otázka tzv. syntaktickej frazeológie (Dokulil), resp. tzv. frazeologizovaných štruktúrnych vetných schém (*Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1970). Zdá sa, že platnosť takéhoto záveru nie je všeobecná, ale sa dôslednejšie vzťahuje iba na angličtinu.

Ďalšou „mikroustálenosťou“ je ustálenosť významu a lexikálneho zloženia frazeologickej jednotky. Na rovine významu autor vždy predpokladá čiastočné alebo úplné prenesenie významu spojenia. Ustálenosť významu je podľa neho daná práve ustálenosťou lexikálneho zloženia. Spomínaná už otázka lexikálneho invariantu (jedno slovo rovnaké vo všetkých variantoch) sa aj tu rieši podľa nás trochu mechanicky. Iba výskytom jedného slova sa ťažko dajú rozlišovať skutočné varianty na jednej strane a rozličné deformácie frazeologizmov, o ktorých hovorí aj Kunin (s. 99–100), na druhej strane. Pri morfolologickej ustálenosti Kunin vychádza z pojmov nulová a neúplná paradigma komponentov frazeologizmu. Hoci konštatuje, že určité morfologické zmeny môžu zmeniť frazeologickú jednotku na voľné slovné spojenie (s. 102), nepokladá celkovo morfologickú ustálenosť za príznak frazeologickosti. Posledným typom je syntaktická ustálenosť, ktorú autor zužuje vlastne iba na možnosť alebo nemožnosť zmeny poradia komponentov (s. 106). Zároveň tu uvádza, že zložená veta, súvetie, je hornou hranicou frazeologickej jednotky; väčšie celky už nezaraďuje medzi frazeologizmy (s. 108). Okrem morfolologickej ustálenosti sú všetky ostatné „mikroustálenosti“ príznakom frazeologickosti.

A. V. Kunin vedie spracúvanie problematiky ustálenosti frazeologizmov ešte ďalej. Podľa uplatnenia jednotlivých druhov ustálenosti hovorí o frazeologických jednotkách s dolným, stredným a horným prahom ustálenosti, pričom v dolnom prahu ustálenosti vydeľuje štyri stupne ustálenosti a v strednom prahu tri stupne ustálenosti. Jednotlivé prahy a stupne diferencuje jednak podľa spomínaných „mikroustáleností“, jednak podľa typu závislostí medzi komponentmi (porov. vyššie). Kuninova interpretácia ustálenosti sa ukazuje ako teoreticky veľmi plodná, pretože pomáha i pri vymedzovaní frazeologickej jednotky i pri klasifikácii frazeologizmov.

Osobitnú kapitolu venuje Kunin tzv. „razdelnooformlennosti“, čiže samostatnej stvárnenosti jednotlivých komponentov frazeologickej jednotky. Táto otázka je oveľa závažnejšia pre anglickú ako pre ruskú alebo slovenskú frazeológiu. Ide totiž najmä o odlišovanie frazeologizmov od zložených slov. V niektorých súvislostiach (napr. pri adverbializácii frazeologizmov) sa však budú dať uplatniť Kuninove zistenia aj vo výskume slovenskej frazeológie.

V kapitole *Objem frazeologii* (s. 194 n.) autor určuje hranice frazeológie i frazeologickej jednotky. Pri vymedzení frazeológie zaujíma akési stredné postavenie medzi širokými koncepciami frazeológie (napr. Jefimov, Reformatskij, Archangelskij a i.) a úzkymi koncepciami (napr. Amosovovej). Frazeologickú jednotku pritom definuje takto: „Frazeologičeskaja jedinica — eto ustojčivoje sočetańije slov s polnostju ili častično pereosmyšlennym značenijem“ (s. 210). Z takéhoto vymedzenia frazeologickej jednotky vyplýva, že Kunin nepokladá všetky ustálené slovné spojenia za frazeologické. Ustálené spojenia

bez prenesenia významu hodnotí ako nefrazeologické, ako spojenia, ktoré síce majú veľa spoločného s frazeologizmami, ale pre ich významovú osobitosť ich nemá skúmať frazeológia, lež tzv. frazeomatika (s. 268 — Kuninov nový termín).

V poslednej kapitole podáva autor vlastnú (tzv. štruktúrno-sémantickú) klasifikáciu anglických frazeologizmov. Vydeluje: 1. nominatívne frazeologizmy; 2. nominatívno-komunikatívne frazeologizmy; 3. frazeologizmy, ktoré nemajú ani nominatívnu ani komunikatívnu platnosť (citoslovcové); 4. komunikatívne frazeologizmy. Podrobnejšiu klasifikáciu autor dosahuje konfiguráciou týchto štruktúrno-sémantických typov s určitými druhmi ustálenosti a s určitými druhmi závislosti medzi komponentmi. Je to pozoruhodný pokus nielen z hľadiska anglickej frazeológie, ale aj z hľadiska celej teórie frazeológie. Autor však pritom dáva zreteľne najavo, že jeho klasifikácia frazeologických jednotiek nie je a nemôže byť jediná, ale je len jedným z viacerých možných a oprávnených triedení frazeologických zvrátov.

Z tejto kapitoly si ešte zaslúži aspoň malú zmienku problém frazeologického významu. Autor si dáva otázku, či je frazeologický význam osobitnou jazykovou kategóriou (s. 308). Uznáva jeho špecifickosť a rozoznáva jeho tri druhy. Potom skúma ich uplatňovanie v jednotlivých typoch frazeologických jednotiek.

Hoci sme sa v týchto poznámkach upriamili iba na všeobecnejšie črty Kuninovej teórie frazeológie a vedome sme vynechali jeho výklady špecifických otázok anglickej frazeológie, zreteľne sa vari ukázalo, že kniha *Anglĳjskaja frazeologĳa* v mnohých smeroch rozvíja celú frazeologickú teóriu a zároveň môže byť východiskom i pre opis hociktorej konkrétnej frazeológie. Mnohé Kuninove závery môžu byť vhodným podnetom aj pre ďalší rozvoj výskumu slovenskej frazeológie.

J. Mlacek

MARTIN HATTALA. 1821—1903. Red. J. Ružička. 1. vyd. Ružomberok, Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej 1971. 96 s.

Pre správne pochopenie, ale i usmernenie vývinu slovenskej jazykovedy sa ukazuje v ostatnom čase veľmi dôležité podrobne spoznať, prípadne kriticky prehodnotiť kľúčové osobnosti jej dejín. Preto Jazykovedný ústav Eudovíta Štúra SAV využíva jubilejnú príležitosť a usporadúva konferencie, kde sa z rozličných aspektov posudzuje osobnosť i dielo toho ktorého jazykovedca. V poslednom čase po Samovi Czambelovi hodnotil sa ďalší z vedúcich lingvistov 19. storočia — Martin Hattala, a to na konferencii v Trstenej (21.—22. októbra 1970).

Materiály z tejto konferencie zostavil a upravil J. Ružička a vyšli ako samostatný zborník r. 1971 pri príležitosti 150. výročia narodenia M. Hattalu.

Prvá časť uverejnenej bibliografie prác (autor E. Jóna, s. 25—28) ukazuje, že M. Hattala je osobnosť väčšieho formátu, človek, ktorý prerástol slovenské pomery a ich problematiku, a predsa druhá časť — zoznam literatúry o tomto jazykovedcovi — je svedectvom, že tento veľký lingvista nenašiel autora, ktorý by bol urobil syntézu mnohostranného jazykovedného účinkovania M. Hattalu a napísal o ňom monografiu. Veľa archívneho materiálu už aj pri iných jubilejných príležitostiach preskúmal a publikoval E. Jóna. Na trstenskú konferenciu svoje poznatky ešte doplnil a uverejnil ako najrozsiahlejšiu štúdiu (*Život a dielo M. Hattalu*, s. 12—24). Avšak nové, pozitívne hodnotenie prináša najmä úvodná štúdia zborníka, vlastne otváracia reč konferencie *Miesto Martina Hattalu vo vývoji slovenskej jazykovedy* od J. Ružičku. Autor si pokladal za povinnosť podať Hattalovu osobnosť na pozadí dobových prúdov vo všeobecnej jazykovede i slavistike,

aby ukázal, že aj Hattalov zástoj pri normovaní a kodifikácii slovenčiny, aj pri porovnávacom štúdiu slovenčiny a češtiny bol vedecky fundovaný. Preto J. Ružička konfrontuje nadaného jazykovedca, no v podstate samouka a človeka osamoteného v prostredí, kde účinkoval, so všeobecne jazykovednou problematikou jeho čias, aby sa ukázalo, že M. Hattala bol na svoje poslanie metodologicky pripravený: dokázal svoju progresívnosť, keď pre jazykovedu len v obmedzenej miere prijal vtedy módne prírodovedné metódy, hoci priam „moderne“ sa pokúšal pri výskume o prísne synchronný pohľad na daný problém, aby zaručil systematickosť a exaktnosť svojho výkladu (porov. s. 9–10). Veľmi triezvo sa stavia J. Ružička aj k situáciám okolo starnúceho a v Prahe opusteného i nepochopeného M. Hattalu.

Podobné vecné, ale aj náležite hodnotiace stanovisko k Hattalovej osobnosti zaujíma i reprezentant českej jazykovedy A. Jedlička (*Živý odkaz díla Martina Hattaly*). Ukazuje sa, že z hľadiska dnešného chápania jazykových faktov a ich výskumu M. Hattala zaujímal v istých otázkach správnejší postoj ako jeho českí kolegovia; napr. vo využití dokladov zo súčasnej živej literárnej tvorby na ilustráciu jazykových javov.

Ďalšie príspevky v zborníku sa zaoberajú parciálnymi problémami okolo M. Hattalu. K. Habovštiaková (s. 35–40) sleduje Hattalove vzťahy k Bernolákovi a bernolákovcom. Naproti tomu o vzťahoch k Štúrovi a štúrovcem sa píše vo viacerých príspevkoch, ale len okrajovo. Na osvetlenie Hattalovho chápania slovensko-českej jazykovej problematiky donášajú materiál najmä príspevky I. Kotuliča *Poznámky k niektorým názorom a postojom M. Hattalu* (s. 41–43) a J. Matejčíka (s. 45–48). Otázok Hattalovej kodifikácie sa úryvkovito dotýkajú poznámky J. Dubníčka, J. Štibraného a L. Dvonča.

Vhodnými sondami do diela M. Hattalu sú v zborníku materiálové štúdie (J. Oravec o syntaxi hodnotenej dodnes ako najlepšie spracovanej časti Hattalovho gramatického výskumu nielen pre slovenčinu, ale aj pre češtinu; J. Kačala kriticky o morfológii, F. Kočiš o koncepcii zloženého súvetia, J. Furdík o tvorení slov, M. Majtán o nárečových prvkoch v Hattalovom gramatickom diele). Tento výskum je však ešte stále neúplný.

Osobitné miesto medzi štúdiami zaujíma rozsiahly príspevok J. Findru *Hattalova Mluvnice jazyka slovenského a súveký odborný štýl* (s. 76–87), lebo je prínosom k rozboru a vývinu odborného štýlu slovenčiny vôbec.

Z výsledkov rokovania, ako ich podáva J. Ružička v záverečnom zhrnutí (s. 88–90) sa naznačuje, že konfrontácia priniesla mnoho nových poznatkov, ale i objektívnych hodnotení.

Z doteraz zhromaždeného materiálu o M. Hattalovi (zo zborníka i pred ním) sa ukazuje, že sa výskum neskončil. Je tu ešte veľa medzier (Hattalovo pedagogické účinkovanie v Prahe) a rozporov (napr. v otázke česko-slovenskej). Bolo by načase dokončiť ho, aby sa zas presne osvetlilo a zhodnotilo jedno obdobie z výskumu normy a kodifikácie spisovnej slovenčiny.

M. Marsinová

ETUDES ROMANES DE BRNO

Cielom tejto informatívnej noticky je súhrnne predstaviť slovenskej odbornej verejnosti orgán brnenských romanistov *Etudes romanes de Brno*, ktorý v roku 1971 dosiahol už päť zväzkov. (Prvý zväzok vyšiel v pražskom SPN r. 1965, ostatné už vydáva takmer v ročných intervaloch Universita JEP v Brne.)

Zborník má prevažne lingvistické zameranie a vychádzajú v ňom príspevky z rôznych

oblastí románskej jazykovedy. Niektoré z nich sú čiastkovými výsledkami širšie koncipovaných prác, ktoré vychádzajú v rámci Spisov Filologickej fakulty University JEP (napr. L. Bartoš: *El presente y el porvenir del español en América*, 1971; P. Beneš: *Phrases à agents indéterminés dans le Nouveau Testament*, 1971; O. Ducháček: *Précis de sémantique française*, 1967 a i.).

Keďže by sa bolo treba jednotlivými spismi zaoberať v osobitných príspevkoch a o jazykovednej časti *Études romanes de Brno* sme už podrobnejšie referovali inde (*Philologica Pragensia* 1966, s. 218–219; 1967, s. 117–118; 1970, s. 170–171), v tejto správe upozorníme iba na niektoré príspevky, ktoré by mohli zaujímať aj neromanistov.

Ako je známe, v poslednom období sa právom čoraz viac miesta venuje problematike lingvistických polí, resp. onomaziologickým otázkam (porov. napr. Zaonegin, E. V.: *Nekotoryje obščije voprosy onomasiologii*, Filologičeskije nauki, 6, 1969, s. 84–93 alebo kriticko-bibliografický článok o teórii sémantických polí vo Voprosch jazykoznanija, 20, 1971, č. 5, s. 105–113; Ducháček, O.: *Strukturální metody v současné sémantice*, Slovo a slovesnost, 30, 1969, s. 40–49 a i.). Tento trend sa odráža aj na štúdiách v recenzovanom zborníku: je v ňom niekoľko príspevkov o niektorých „pojmových poliach“ v jednotlivých románskych jazykoch, najmä vo francúzštine, španielčine a v rumunčine, a to najmä na komparatistickom podklade a niekedy aj na konfrontačnom (porov. Ducháček, O.—Ostrá, R.: *Étude comparative d'un champ conceptuel* (1. zv.), 1965, s. 107–169; *Études comparatives des champs conceptuels dans les langues romanes*, (2. zv.), 1966, s. 23–33; Ostrá, R.: *Le champ conceptuel du travail dans les langues romanes*, (3. zv.), 1966, s. 7–84; Ducháček, O.: *Microstructures lexicales*, (3. zv.), 1969, s. 139–157).

Spoločným menovateľom všetkých štúdií je onomaziologický prístup k štúdiu jazykových faktov a téza, že aj lexika je štrukturovaná. Tieto premisy sa opierajú jednak o výsledky prác zahraničných bádateľov, jednak o vlastné bohaté výskumy, takže v tomto smere už možno hovoriť do istej miery o „brnenskej škole“, ako o tom svedčia ohlasy v zahraničí a záujem o diela O. Ducháčka a jeho spolupracovníkov.

Sympatickou črtou je aj skutočnosť, že autori pristupujú k otázke systému, resp. štruktúry v slovnej zásobe čoraz komplexnejšie, že sa spresňujú termíny a formulácie (pozri Ducháček, O.: *Le champ sémique*, (5. zv.), 1971, s. 13–17). Ukazuje sa, že už nevystačíme iba s „pojmovými poliami“, že treba v rámci „jazykových polí“ vydeľovať aj „syntaktické polia“ (pozri viaceré príspevky E. Spitzovej, ktorá svoje výskumy zakladá na španielskom materiáli).

Zisťuje sa, že aj pri synchronnom pohľade na jazykové fakty nemožno zanedbávať ani diachronický prístup k materiálu. Ak nám toto spočiatku chýbalo v štúdiu R. Ostrej, keď skúmala pojmové pole práce vo francúzštine, španielčine a rumunčine, teraz môžeme s uspokojením privítať jej článok „*Le champ conceptuel du travail en ancien français*“ (5. zv., s. 19–44). Autorka zrejme cítila potrebu vyrovnáť sa aj s touto otázkou, lebo, ako je nám známe, táto dobre fundovaná práca má vyjsť v úplnom znení v rámci Spisov FF University JEP v Brne.

Na záver upozorňujeme, že v poslednom, t. j. v 5. zväzku je aj príspevok K. Sekventa *Étude comparative des champs syntaxiques de deux synonymes* (s. 51–62), M. Fialovej *Les expressions de la laideur dans le roman de la rose* (s. 63–68) a článok O. Ducháčka *Les survivances du tabouage dans les langues contemporaines* (s. 71–87) a i.

J. Škultéty

VYSVETLENIE K RECENZII BIBLIOGRAFIE SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY ZA ROKY 1961 — 1965

V Jazykovednom časopise 23, 1972, s. 101—102 M. Marsinová recenzuje *Bibliografiu slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965* (vydala Matica slovenská v Martine r. 1970). V súvislosti so spracovaním bibliografického materiálu týkajúceho sa slovanských jazykov autorka, ako o tom hovorí, pokladá za potrebné upozorniť na istú nedôslednosť v triedení slovanských jazykov: „Po kapitole *Slovanské jazyky (okrem slovenčiny)* vyčlenil L. Dvonč ako osobitné kapitoly aj *Ruský jazyk*, *Český jazyk* a za nimi uvádza v zátvorke oddelenú kapitolu *Slovenský jazyk* [!]. V dôsledku toho ukrajinský jazyk, bieloruský jazyk, poľský jazyk a lužickosrbský jazyk sa uvádzajú ako podkapitoly ruského jazyka, hoci by sme ich hľadali v kapitole *Slovanské jazyky*. Pretože je isté, že popri slovenčine sa u nás najviac pestuje výskum ruštiny a češtiny, bude potrebné v ďalšom zväzku triedenie primerane upraviť a inak usporiadať ako doteraz.“

Bolo by iste povážlivé, keby sa v akomkoľvek triedení ukrajinský, bieloruský, poľský a lužickosrbský jazyk uvádzali ako podkapitoly ruského jazyka, pričom ruský jazyk a rovnako aj český jazyk by sa vyčleňovali z rámca slovanských jazykov. Takto to aspoň vyzerá z grafickej úpravy, ktorá je použitá v obsahu recenzovanej práce. Názvy kapitol, resp. podkapitol *Ruský jazyk* a *Český jazyk* sa tu uvádzajú rovnakým typom písma ako názvy kapitol *Slovanské jazyky (okrem slovenčiny)* a *Slovenský jazyk*. Pritom, ako vidíme, v názve *Slovanské jazyky (okrem slovenčiny)* sa výslovne konštatuje zaradenie slovenčiny medzi slovanské jazyky, ale nič sa nehovorí o ruštine a češtine, ktoré tiež patria medzi slovanské jazyky. Treba upozorniť, že takéto, bez akýchkoľvek pochybností nesprávne triedenie je iba v *Prehlade triedenia* na s. 5—6. V samotnej bibliografii názov *Ruský jazyk* alebo *Český jazyk*, podobne aj názvy *Ukrajinský jazyk*, *Bieloruský jazyk*, *Poľský jazyk* a *Lužickosrbský jazyk* sú vysádzané rovnakým typom písma ako napr. názvy *Praslavanský jazyk*, *Všeobecné práce*, *Bulharský jazyk*, *Macedónsky jazyk*, *Srbochorvátsky jazyk* a i., pričom sú všetky tieto názvy vysádzané zas iným typom písma ako názov *Slovanské jazyky (okrem slovenčiny)*. To ukazuje na to, že ruský a český jazyk sa tu zaraďujú medzi slovanské jazyky, ako aj na to, že medzi slovanské jazyky sa zaraďujú aj ukrajinský, bieloruský, poľský a lužickosrbský jazyk, pričom sa nechápu ako súčasť ruského jazyka. Na takéto triedenie výrazne ukazuje aj text cudzojazyčných resumé (ruského, nemeckého, francúzskeho a anglického).

Treba ešte vysvetliť, ako sa stala táto nemilá chyba, ktorá, ako vidíme, sa týka iba obsahu spomenutej práce. Vysvetlenie je jednoduché. Korektúry *Prehľadu triedenia*, ale ani korektúry častí *Úvod*, *Zoznam skratiek*, *Menný register*, *Predmetový register*, *Jazykovedné diskusie*, *Zoznam excerpovaných časopisov*, *novín* a *zborníkov* a korektúry cudzojazyčných resumé, pokiaľ viem, som od vydavateľstva nedostal, a tak som nemal ani možnosť túto chybu napraviť. Korigoval som iba vlastný text bibliografie, pričom na korektúry tohto takmer 600-stranového textu som mal doslova šibeničný termín: dva týždne! Len tak sa mohlo stať, že v *Prehlade triedenia* sa na s. 7 uvádza názov jednej z kapitol, resp. podkapitol v rámci slovenského jazyka ako „Predpokladateľské otázky“ namiesto *Prekladateľské otázky*. Takéto chyby by mi pri mojich skúsenostiach s korektúrami, ktoré mám najmä v súvislosti s dlhoročným vykonávaním funkcie výkonného redaktora Slovenskej reči, sotva mohli uniknúť. Ukazuje sa, že nie je správne, ak vydavateľstvo z akýchkoľvek príčin vydá nejakú publikáciu bez toho, že by autor mal k dispozíciou korektúry celého diela. Interná vydavateľská korektúra nie je dostatočnou zárukou, že sa zistí maximum chýb a omylov, ktoré sú vo vysádzanom texte. Tým viac to platí o takých prácach, akými sú bibliografie.

L. Dvonč

OBSAH

Vznik ZSSR a sovietska jazykoveda	105
Vladimir A. Artemov: Intonacija, intonacionnyj variant, intonacionnyj invariant i intonema	3
Klára Buzássyová: Príspevok ku kontrastívnemu skúmaniu kategórie určenosti (maďarčina — slovenčina)	13
Klára Buzássyová: Príspevok ku vzťahu gramatického a lexikálneho významu slova	186
Ján Dorula: Z histórie slov <i>hospoda</i> a <i>hostinec</i> v slovenčine	45
Adriana Ferencíková: Časová spojka <i>čím</i> a jej prefixované varianty v slovenčine	36
Miroslav Grepl: Slovo ve větě	114
Gejza Horák: Vecný pojem príznamu a jeho slovnodruhový korelát	177
Svetomir Ivančev: O vzťahu lexikálných a gramatických príznamů v oblasti vidu	149
Milka Ivić: O nekim sintaksičko-semantičkim konzekvencema leksičkog značenja imenica (na materijalu srpskohrvatskog jezika)	127
Ján Kačala: Spôsoby zmeny intencnej hodnoty slovesa	153
Jan Kořenský: Funkce českých sloves <i>být</i> a <i>mít</i> ve větněsemantické struktuře „situační“ (state of affairs)	159
Ivan Lekov: Edinstvo ot leksikalno i gramatično šadžaržanie na slavjanskite na rečta i negovoto protivorečivo razvitie	107
Oldřich Leška: Gramatické invarianty a lexikální význam	122
Marta Marsinová: Fázovosť ako konštitutívny princíp pri tvorení daktorých denominatívnych sloves	189
Jozef Mistrík: Dynamika lexikálnej a gramatickej zložky slova	119
Karel Pala: Některé vztahy mezi významem a syntaktickými vlastnostmi českých sloves pohybu	169
Krystyna Pisarkowa: Z problematyki tak zwanego czasownika posiłkowego (na przykładzie polskim)	142
Zdenka Rusínová: O adverbializaci předložkových výrazů	182
Zuzanna Topolińska: Semantyczne cechy dystynktywne zaimków słowiańskich	135
Tibor Zsilka: Štatistický výskum morfoloģickej štruktúry poézie	26

Rozhlady

Juraj Furdík: O slovtovorných výskumoch v súčasnej francúzskej jazykovede	57
Jan Průcha: O některých vztazích psycholingvistiky a sociolingvistiky	66
Ella Sekaninová: Nové pohľady na kategóriu slovesného vidu	192

Správy a posudky

Achmanova, O.—Mikaelanova, G.: The Theory of Syntax in Modern Linguistics. E. Ružičková	96
A Magyar Nyelvjárások Atlasza. [Atlas maďarských nárečí.] F. Sima	98
Benveniste, E.: Le vocabulaire des institutions indo-européennes. Š. Ondruš	79
Coseriu, E.: Einführung in die transformationelle Grammatik. V. Krupa	100
Docent Ján Oravec päťdesiatročný. J. Horecký	77
Dvoně, L.: Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965. M. Marsinová	101
Etudes romanes de Brno. J. Škulťety	210
Eugen Pauliny šesťdesiatročný. J. Horecký	198
Hjelmslev, L.: Jazyk. J. Ružička	203
Jazykovedné sympóziium o modálnej výstavbe výpovede v slovanských jazykoch. J. Oravec	103
Juhász, J.: Probleme der Interferenz. K. Buzássyová	204
Kačala, J.: Doplnok v slovenčine. J. Horecký	90
Kunin, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). J. Mlacek	206

Manual of Lexicography. M. Ivanová-Šalingová	91
Marcus, S. Poeticá matematicá. J. Horecký	81
Martin Hattala. 1821—1903. [Zborník.] M. Marsinová	209
Panfilov, V. Z.: Vzaimootnošenije jazyka i myšlenija. J. Horecký	199
Šaumian, S. K.: Filozofskije voprosy teoretickéskoj lingvistiky. J. Horecký	78
Štefan Peciar šesťdesiatročný. J. Horecký	198
Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. J. Horecký	201
Voprosy frazeologii. 3. J. Mlacek	85
Worth, D. S.—Kozak, A. S.—Johnson, D. B.: Russian Derivational Dictionary. J. Bosák	82

СОДЕРЖАНИЕ

Возникновение СССР и советское языкознание	105
Владимир А. Артемов: Интонация, интонационный вариант, интонационный инвариант и интонома	113
Клара Бузашицова: Контрастивное исследование категории определенности (венгерский язык — словацкий язык)	13
Клара Бузашицова: Об отношении грамматического и лексического значений слова	186
Ян Доруля: Из истории слов <i>hospoda</i> и <i>hostinec</i> в словацком языке	45
Адриана Ференчикова: Временный союз <i>čim</i> и его префиксальные варианты в словацком языке	36
Мирослав Грелл: Слово в предложении	114
Гейза Горак: Вещественное понятие признака и его пендант	177
Светомир Иванчев: Об отношении лексических и грамматических признаков вида Милка Ивич: О некоторых синтаксическо-семантических последствиях лексического значения имен существительных (на материале сербско-хорватского языка)	149
Ян Качала: Способ изменения интенционной ценности глагола	127
Ян Корженски: Функция чешских глаголов <i>быть</i> и <i>иметь</i> в семантической структуре предложения «ситуации»	153
Иван Лекон: Единство лексического и грамматического значений в славянских языках и ее противоречивое развитие	159
Олдриж Лешка: Грамматические инварианты и лексическое значение	107
Марта Марсинова: Начинательность («фазовость») как конститутивный признак образования некоторых деноминативных глаголов	122
Йефф Мистрик: Динамика лексического и грамматического компонентов слова	189
Карел Пала: Некоторые отношения между значением и синтаксическими свойствами глаголов движения в чешском языке	119
Кристина Писаркова: Некоторые проблемы так называемого вспомогательного глагола (на материале польского языка)	169
Зденка Русинова: Некоторые типы наречий мотивированные выражениями с предлогом	142
Зузана Тополинська: Семантические дифференциальные признаки местоимений в славянских языках	182
Тибор Жидка: Статистический анализ морфологической структуры поэзии	135
	26

Обзор

Юрай Фурдик: Исследования по словообразованию в современном французском языке	57
Ян Пруха: О некоторых отношениях психолингвистики и социолингвистики	66
Элла Секанинова: Некоторые новые взгляды на категорию вида	192

Сообщения и рецензии

Achmanova, O.—Mikaelanova, G.: The Theory of Syntax in Modern Linguistics. Э. Ружичкова	96
A Magyar Nyelvjárások Atlasza. Ф. Шима	98
Benveniste, E.: Le vocabulaire des institutions indo-européennes. Ш. Ондруш Coseriu, E.: Einführung in die transformationelle Grammatik. В. Крупа	79 100
К пятидесятилетию доцента Яна Оравца. Я. Горецки	77
Dvonč, L.: Bibliografía slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965. М. Марсинова Etudes romanes de Brno. Й. Шкултеты	101 210
К шестидесятилетию Евгена Паулины. Я. Горецки	198
Hjelmslev, L.: Jazyk. Й. Ружичка	203
Симпозиум по модальному строению высказывания в славянских языках. Я, Оравец Juhász, J.: Probleme der Interferenz. К. Бузашшиова	103 204
Kačala, J.: Doplnok v slovenčine. Я. Горецки	90
Кунин, А. В.: Английская фразеология (теоретический курс). Й. Младек	206
Manual of Lexicography. М. Иванова-Шалингова	91
Marcus, S.: Poeticá matematicá. Я. Горецки	81
Martin Hattala. 1821—1903. [Сборник.] М. Марсинова	209
Панфилов, В. З.: Взаимоотношение языка и мышления. Я. Горецки	199
Шаумян, С. К.: Философские вопросы теоретической лингвистики. Я. Горецки К шестидесятилетию Штефана Пециара. Я. Горецки	78 198
Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny Я. Горецки Вопросы фразеологии в. Й. Младек	201 85
Worth, D. S.—Kozak, A. S.—Johnson, D. B.: Russian Derivational Dictionary. Я. Босак	82

CONTENTS

The Origin of the USSR and the Soviet Linguistics	105
Vladimir A. Artemov: Intonation, Intonational Variant, Intonational Invariant and Intonem	3
Klára Buzássyová: On the Contrastive Investigation of Definiteness (Hungarian- Slovak)	13
Klára Buzássyová: Some Questions of Grammatical and Lexical Meaning of the Word	186
Ján Doruľa: On the Evolution of the Words <i>hospoda</i> and <i>hostinec</i> in Slovak	45
Adriana Ferenčíková: Temporal Conjunction <i>čím</i> and Its Prefixal Variants in Slovak	36
Miroslav Grepl: The Word in the Sentence	114
Gejza Horák: Material Notion of the Marker and Its Pendant in the Parts of Speech Svetomir Ivančev: On the Relation of Lexical and Grammatical Features of the Verbal Aspect	177 149
Milka Ivić: On Some Syntactico-Semantical Consequences of Lexical Meaning of the Substantives (in Serbo-Croatian)	127
Ján Kačala: Process of Change of the Intentional Value of the Verb Jan Kořenský: Function of the Czech Verbs <i>být</i> [to be] and <i>mít</i> [to have] in the Semantic Structure of the Sentence of the State of Affairs	153 159
Ivan Lekov: Unity of Lexical and Grammatical Meaning in the Parts of Speech in Slavic Languages and Its Opposite Development	107
Oldřich Leška: Grammatical Invariants and Lexical Meaning	122
Marta Marsinová: The Notion of Fase As a Constitutive Principle of the Forma- tion of Some Denominative Verbs	189
Jozef Mistrik: Dynamism of the Lexical and the Grammatical Components of the Word	119

Karel Pala: On the Relations Between the Meaning and the Syntactic Character of the Czech Verbs of Motion	169
Krystyna Pisarkowa: On the Problem of So Called Semi-Auxiliary Verb (in Polish)	142
Zdenka Rusínová: On the Adverbialization of the Prepositional Expressions	182
Zuzanna Topolińska: Semantic Distinctive Features of Pronouns in Slavic Languages	135
Tibor Zsilka: Analysis of the Morphological Structure of Poetry	26

Review articles

Juraj Furdík: Investigation of Word-Formation in the Contemporary French Linguistics	57
Jan Průcha: On Some Interrelations Between Psycholinguistics and Sociolinguistics	66
Ella Sekaninová: Some New Views on the Category of the Verbal Aspect	192

Reports and reviews

Achmanova, O.—Mikaelanova, G.: The Theory of Syntax in Modern Linguistics. By E. Ružičková	96
A Magyar Nyelvjárások Atlasza. By F. Sima	98
Benveniste, E.: Le vocabulaire des institutions indo-européennes. By Š. Ondruš	79
Coseriu, E.: Einführung in die transformationelle Grammatik. By V. Krupa	100
Docent Ján Oravec Fifty Years Old. By J. Horecký	77
Dvonč, L.: Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965. By M. Marsinová	101
Etudes romanes de Brno. By J. Škultéty	210
Eugen Pauliny Sixty Years Old. By J. Horecký	198
Hjelmslev, L.: Jazyk. By J. Ružička	199
The Symposium on Modal Structure of Utterance in Slavic Languages. By J. Oravec	103
Juhász, J.: Probleme der Interferenze. By K. Buzássyová	204
Kačala, J.: Doplnok v slovenčine. By J. Horecký	90
Kunin, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). By J. Mlacek	206
Manual of Lexicography. By M. Ivanová-Šalingová	91
Marcus, S.: Poetičá matematicá. By J. Horecký	81
Martin Hattala. 1821—1903. [Memorial Volume.] By M. Marsinová	209
Panfilov, V. Z.: Vzaimootnošeniye jazyka i myšlenija. By J. Horecký	199
Šaumian, S. K.: Filozofskije voprosy teoretičeskoy lingvistiki. By J. Horecký	78
Štefan Peciar Sixty Years Old. By J. Horecký	198
Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. By J. Horecký	201
Voprosy frazeologii. 3. By J. Mlacek	85
Worth, D. S.—Kozak, A. S.—Johnson, D. B.: Russian Derivational Dictionary. By J. Bosák	82

Ян Качала: Способ изменения интенционной ценности глагола	153
Ян Корженски: Функция чешских глаголов <i>быть</i> и <i>иметь</i> в семантической структуре предложения «ситуации»	159
Карел Пала: Некоторые отношения между значением и синтаксическими свойствами глаголов движения в чешском языке	169
Гейза Горак: Вещественное понятие признака и его пendants	177
Зденка Русинова: Некоторые типы наречий мотивированные выражениями с предлогом	182
Клара Бузашинова: Об отношении грамматического и лексического значений слова	186
Марта Марсинова: Начинательность («фазовость») как конститутивный признак образования некоторых деноминативных глаголов	189

Обзор

Элла Секанинова: Некоторые новые взгляды на категорию вида	192
--	-----

Сообщения и рецензии

К шестидесятилетию Евгена Паулины. Я. Горецки	198
К шестидесятилетию Штефана Пециара. Я. Горецки	198
Панфилов, В. З.: Взаимоотношение языка и мышления. Я. Горецки	199
Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. Я. Горецки	201
Hjelmsov, L.: Jazyk. П. Ружичка	203
Juhász, J.: Probleme der Interferenz. К. Бузашинова	204
Куни, А. В.: Английская фразеология (теоретический курс). П. Младек	206
Martin Hattala. 1821—1903. (Сборник.) М. Марсинова	209
Etudes romanes de Brno. П. Шкултеты	210

CONTENTS

The Origin of the USSR and the Soviet Linguistics	105
Ivan Lekov: Unity of Lexical and Grammatical Meaning in the Parts of Speech in Slavic Languages and Its Opposite Development	107
Miroslav Grepš: The Word in the Sentence	114
Jozef Mistrik: Dynamism of the Lexical and the Grammatical Components of the Word	119
Oldřich Leška: Grammatical Invariants and Lexical Meaning	122
Milka Ivić: On Some Syntactico-Semantical Consequences of Lexical Meaning of the Substantives (in Serbo-Croatian).	127
Zuzanna Topolińska: Semantic Distinctive Features of Pronouns in Slavic Languages	135
Krystyna Pisarkowa: On the Problem of So Called Semi-Auxiliary Verb (in Polish) Svetomir Ivančev: On the Relation of Lexical and Grammatical Features of the Verbal Aspect	149
Ján Kačala: Process of Change of the Intentional Value of the Verb	153
Jan Kořenský: Function of the Czech Verbs <i>být</i> [to be] and <i>mít</i> [to have] in the Semantic Structure of the Sentence of the State of Affairs	159
Karel Pala: On the Relations Between the Meaning and the Syntactic Character of the Czech Verbs of Motion	169
Gejza Horák: Material Notion of the Marker and Its Pendant in the Parts of Speech	177
Zdenka Rusínová: On the Adverbialization of the Prepositional Expression	182
Klára Buzássyová: Some Questions of Grammatical and Lexical Meaning of the Word	186
Marta Marsinová: The Notion of Fase As a Constitutive Principle of the Formation of Some Denominative Verbs	189

Review articles

Ella Sekaninová: Some New Views on the Category of the Verbal Aspect 192

Reports and reviews

Eugen Pauliny Sixty Years Old. By J. Horecký	198
Štefan Peciar Sixty Years Old. By J. Horecký	198
Panfilov, V. Z.: Vzaimootnošenije jazyka i myšlenija. By J. Horecký	199
Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. By J. Horecký.	201
Hjelmsov, L.: Jazyk. By J. Ružička	203
Juhász, J.: Probleme der Interferenz. By K. Buzássyová	204
Kunin, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). By J. Mlavec	206
Martin Hattala. 1821—1903. [Memorial Volume.] By M. Marsinová	209
Etudes romanes de Brno. By J. Škultěty	210

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník XXIII, 1972, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák

Redakčná rada:

J. Bosák, prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. Á. Král, CSc.
PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, CSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr.
Š. Peciar, CSc., PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr.
J. Štöle, DrSc.

Adresa redakcie: Bratislava, Nálepkova 26

Technická redaktorka J. Macherová

Povolený výmerom Pov. kultúry č. 959-58.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII.

Ročné predplatné Kčs 30. —, jednotlivé číslo Kčs 15. —

Tlač: Kníhtlačiareň SVORNOSŤ, n. p., Bratislava

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972